

DİYARBAKIR MONOGRAFİSİ

Fatma Senem GARAN

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir,2011

DİYARBAKIR MONOGRAFİSİ

Fatma Senem GARAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof.Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2011

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Fatma Senem GARAN'ın, "**Diyarbakır Monografisi**" başlıklı tezi **12 Ağustos 2011** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Türk Dili ve Edebiyatı** Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Özkul ÇOBANOĞLU

Üye : Doç.Dr.M.Mahur TULUM

Üye : Yard.Doç.Dr.Adem KOÇ

İmza

Prof.Dr.Ramazan GEYLAN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yüksek Lisans Tez Özü

DİYARBAKIR MONOGRAFİSİ

Fatma Senem GARAN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2011

Danışman: Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

Diyarbakır ili şehir merkezi esas alınarak hazırlanan monografi çalışması, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırma alanına dair verilen genel bilgilerden sonra, geçiş dönemleri içerisinde yer alan; doğum, evlenme, ölüm evreleri ve bunlara bağlı inanışlar, bayram tören ve kutlamalar, halk inanışları, halk mutfağı, halk hekimliği üzerinde durulmuş; ikinci bölümde ise anonim halk edebiyatı ürünlerinden derlemeler yapılmıştır.

Birinci bölümde ele alınan konularda; yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilerin verilmesinin ardından , sözlü kaynaklardan toplanan bilgiler birebir aktarılmıştır. Sözlü kaynaklardan yola çıkarak, kimi zaman geleneklerdeki değişimler, geçmişle günümüzü mukayese ederek değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde ise manzum, manzum-mensur ve mensur olmak üzere halk edebiyatına ait anonim ürünler üzerinde durularak, sözlü kaynaklardan derlenen aktarmalar verilmiş ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu araştırma sonucunda Orta Asya ve Anadolu'nun eski inanç sisteminin izlerine rastlanan şehirde, İslamiyet sonrasında bu izlerin İslamiyetle harmanlanarak bugünkü kültürel dokuyu oluşturduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Monografi, Geçiş Dönemleri, İnanışlar, Anonim halk edebiyatı.

Abstract

Monography of Diyarbakır

Fatma Senem Garan

Department of Turkish Language and Literature

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, June 2011

Adviser: Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

This Monography study which is based on Diyarbakir city center consists of two parts. In the first chapter, it attempts to examine the stages of birth, marriage, death and believes related to them, religious ceremonies and festivals, beliefs of the folk, folk cuisine and folk medicine, all of which are in the transition periods, and in the second chapter, there are compilations of anonymous folk literature.

In the first chapter, after providing the information received from written sources, oral sources have been exploited and transferred. The changes in the traditions have also been analyzed in terms of a comparative study of the past and present.

In the second chapter, anonymous works of folk literature such as verse, verse-prose and prose have been analyzed and information compiled from oral sources have been transferred and interpreted.

The results of the study show that Diyarbakir city which shows the traces of the old belief system of Central Asia and Anatolia, have evolved into its current cultural form blending these traces with Islam after conversion.

Key words: Diyarbakır, Monograph, Transition Periods, Beliefs, Anonymous Folk Literature.

ÖNSÖZ

Toplumlar kültürlerini, inanç sistemlerini, örf ve adetlerini geçmiş kuşaklardan devralıp yaşadıkları dönemin şartlarına adapte ederek gelecek kuşaklara aktarırlar. Kültür, bir toplumun toplum olmasında ve uzun seneler ayakta kalmasında en etkili ve kalıcı unsurların bütünüdür. İşte bu noktada halkbilimi son derece önemli bir rol oynamaktadır. Halk biliminin içerisinde yer alan çalışmaların; kültür öğelerinin sistemli bir biçimde derlenmesinde ve gelecek kuşaklara aktarılmasında oldukça önemli bir yeri vardır. Bu çalışmalar, insanoğlunun geçmiş ve geleceği arasında bir köprü konumundadır.

Halk bilimi çalışmaları arasında yer alan köy, kasaba veya kent monografileri, incelenen alanın kültürel dokusunu bütünüyle yansıtmaya amacı gütmeye açısından önem teşkil etmektedir. Geçiş dönemleri dediğimiz doğum, evlenme, ölüm evreleri, inanışlar, bayram tören ve kutlamalar, halk mutfağı, halk hekimliği ve tabii sözlü kültüre ait anonim ürünlerle bu monografiler, geniş kapsamlı bir kültür kumbarası gibidir.

Bu çalışmada, geçmişten günümüze kültürlerin kesiştiği bir kavşak konumunda olan Diyarbakır'ın monografi çalışması yapılmış ve varolan kültür öğelerinin yörede yaşayan kaynak kişilerin yardımıyla kayıt altına alınması amaçlanmıştır.

Çalışma sırasında bilgilerine ve tecrübelerine başvurduğum kaynak kişilere, eşime, aileme ve konunun tespit edilmesinden çalışmanın tamamlanmasına kadar geçen uzun süreçte bilgileri ve tecrübeleriyle beni yönlendiren ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam, Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Fatma Senem Garan

Haziran, 2011

Özgeçmiş

Fatma Senem Garan

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim

Tezsiz Yüksek Lisans 2005 Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği

Lisans 2003 Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

Lise 1999 Diyarbakır Özel Amid Lisesi

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri/yılı: 11.01.1982/Diyarbakır Cinsiyet: Kadın Yabancı dil: İngilizce

İçindekiler

Jüri ve Enstitü Onayı.....	ii
Öz.....	iii
Abstract.....	iv
Önsöz.....	v
Özgeçmiş.....	vi
İçindekiler	vii
Fotoğraflar Listesi	xiii
Kısaltmalar Listesi	xv
Giriş.....	1

Birinci Bölüm

Araştırma Alanının Tanıtılması ve Diyarbakır Halk Kültürü

1. Araştırma Alanının Tanıtılması.....	11
1.1. Araştırma Alanının Tarihi.....	11
1.2. Diyarbakır Surları.....	22
1.3. Araştırma Alanının Coğrafi Özellikleri.....	23
1.4. Araştırma Alanının Ekonomisi.....	24
1.5. Araştırma Alanının Nüfusu.....	25
1.6. Araştırma Alanının Eğitim Bilgileri.....	25
1.7. Araştırma Alanında Sağlık.....	26
1.8. Araştırma Alanının Sosyo-Kültürel Yapısı.....	26

1.9. Araştırma Alanında Bilim ve Sanat.....	28
1.10. Araştırma Alanında El Sanatları.....	31
1.11. Araştırma Alanında Halk Oyunları.....	34
2. Diyarbakır Halk Kültürü.....	36
2.1. Geçiş Dönemleri	36
2.1.1. Doğum	37
2.1.1.1. Doğum öncesi	37
2.1.1.1.1. Kısırlığı giderme	37
2.1.1.1.2. Gebelikten korunma.....	40
2.1.1.1.3. Çocuğun sağlıklı doğması ve yaşaması	41
2.1.1.1.4. Aşerme	43
2.1.1.1.5. Doğacak çocuğun cinsiyetini belirleme	44
2.1.1.1.6. Gebe kadının kaçınımları/uygulamaları	45
2.1.1.2. Doğum sırası	46
2.1.1.2.1. Doğum hazırlığı/doğum olayı	46
2.1.1.2.2. Göbek kesme/tuzlama/yıkama.....	47
2.1.1.2.3. Çocuğun eşi/göbeği	48
2.1.1.3. Doğum sonrası	49
2.1.1.3.1. Loğusa bakımı/loğusa ziyareti/loğusa şerbeti	50
2.1.1.3.2. Loğusa sütü/ilk meme/ilk giydirme.....	51
2.1.1.3.3. Albasması.....	53
2.1.1.3.4. Kırk basması.....	56
2.1.1.3.5. Kırklama ve kırk gün içinde yapılan diğer işlemler.....	56
2.1.1.3.6. Ad koyma.....	58

2.1.1.3.7. Çocuk görme/ilk gezme.....	59
2.1.1.3.8. Yürüyemeyen çocuk/konuşamayan çocuk	60
2.1.1.3.9. Sütten kesme	61
2.1.1.3.10. İlk diş/saç kesme	62
2.1.2. Evlenme	63
2.1.2.1. Evlendirme biçimleri.....	63
2.1.2.2. Evlilik çağı/evlilik yaşı/evlenme isteğini belli etme	65
2.1.2.3. Evlilik öncesi	66
2.1.2.3.1. Görücülük /kız bakma/ kız görme	66
2.1.2.3.2. Kız isteme/söz kesimi	67
2.1.2.3.3. Nişan.....	69
2.1.2.3.4. Davet/okuntu.....	71
2.1.2.4. Düğün.....	72
2.1.2.4.1. Kına gecesi.....	73
2.1.2.4.2. Çeyiz gösterme/çeyiz götürme.....	75
2.1.2.4.3. Gelin alma/gelin indirme.....	76
2.1.2.4.4. Sağdıçlık.....	78
2.1.2.4.5. Gelin hamamı.....	79
2.1.2.4.6. Nikah/gerdek.....	79
2.1.2.5. Düğün sonrası.....	81
2.1.2.6. Evlenmeyle ilgili ritüel ve büyüsel içerikli işlemler.....	81
2.1.3. Ölüm	83
2.1.3.1. Ölüm öncesi	83
2.1.3.1.1. Ölümü düşündüren ön belirtiler	84
2.1.3.2. Ölüm sırası	85
2.1.3.2.1. Ölüm sırasında yapılan işlemler.....	85

2.1.3.2.2. Ölüm olayının duyurulması.....	86
2.1.3.2.3. Ölümden sonra yapılan işlemler	86
2.1.3.2.4. Ölünün bekletilmesi.....	87
2.1.3.2.5. Yıkama/kefenleme/cenaze namazı.....	87
2.1.3.3. Ölüm sonrası	88
2.1.3.3.1. Cenaze evi	88
2.1.3.3.2. Belirli günler/ölü yemeği	89
2.1.3.3.3. Ölünün eşyaları	90
2.1.3.3.4. Devir-iskat	91
2.1.3.3.5. Yas tutma.....	91
2.1.3.3.6. Mezar ziyaretleri	92
2.2. Bayram, Tören ve Kutlamalar	93
2.2.1.Sünnet	93
2.2.2. Askerlik ile ilgili adet ve inanmalar	95
2.2.3. Dini bayramlar	96
2.2.4. Milli bayramlar.....	97
2.2.5. Kandiller	98
2.3. Halk İnanışları.....	99
2.3.1. Yatırırlarla, ziyaret yerleri ile ilgili inanışlar	99
2.3.2. Kurban/adak.....	101
2.3.3. Ocaklar.....	102
2.3.4. Nazar-nazarlık.....	103
2.3.5. Büyü.....	105
2.3.6. Uğur-bereket	106
2.3.7. Tabiat olayları ile ilgili inanışlar	107
2.3.8. Hayvanlarla ilgili inanışlar	108

2.3.9. Günlerle ilgili inanışlar.....	109
2.3.10. Rüya ile ilgili inanışlar	110
2.4. Halk Mutfağı.....	112
2.4.1. Yiyecek türleri ve yapıları	113
2.4.2. İçecek türleri ve yapıları	123
2.4.3. Yiyecek ve içeceklerin korunması.....	123
2.4.4. Kışlık hazırlanan yiyecekler.....	124
2.4.5. Belirli gün ve törenlerde yapılan yiyecek ve içecekler.....	126
2.4.6. Diyarbakır mutfak sözlüğü.....	126
2.4.7.Sofra gelenek ve görenekleri.....	131
2.5. Halk Hekimliği	133

İkinci Bölüm

Anonim Halk Edebiyatı

1. Diyarbakır Anonim Halk Edebiyatı	143
1.1. Manzum Anonim Halk Edebiyatı Ürünleri	143
1.1.1. Mani.....	143
1.1.2. Türkü	170
1.1.3. Ninni	209
1.1.4. Ağıt	214
1.1.5. Tekerleme	218
1.2. Manzum-Mensur Anonim Halk Edebiyatı Ürünleri.....	222
1.2.1. Bilmece	222
1.2.2. Atasözü	230
1.2.3. Deyim.....	241

1.2.4. Alkış-kargış ve yeminler.....	246
1.3. Mensur Anonim Halk Edebiyatı Ürünleri	254
1.3.1. Masal.....	254
1.3.2. Fıkra	260
1.3.3. Efsane.....	264
1.3.4. Memorat.....	273
1.3.5. Halk hikâyesi	276
Sonuç	279
Ekler.....	290
Kaynakça	311

Fotoğraflar Listesi

Fotoğraf 1: Diyarbakır surları ve genel görünüş.....	260
Fotoğraf 2: Surların planı.....	260
Fotoğraf 3: Hasanpaşa Hanı.....	261
Fotoğraf 4: Deliller Hanı.....	261
Fotoğraf 5: Çift Kapı.....	262
Fotoğraf 6: Dağ Kapı.....	263
Fotoğraf 7: Saray Kapı.....	263
Fotoğraf 8: Mardin Kapı.....	264
Fotoğraf 9: On gözlü köprü.....	264
Fotoğraf 10: Gazi Köşkü.....	265
Fotoğraf 11: Hamile kadın.....	265
Fotoğraf 12: Loğusa ve yeni doğmuş bebek.....	266
Fotoğraf 13: Kırklama.....	267
Fotoğraf 14: İsteme sonrası edilen dua.....	268
Fotoğraf 15: Nişan.....	268
Fotoğraf 16: Kına	269
Fotoğraf 17: Düğün.....	269
Fotoğraf 18: Diyarbakır mezarlığı.....	270
Fotoğraf 19: Sünnet.....	270
Fotoğraf 20: Hz. Süleyman Cami.....	271
Fotoğraf 21: Nazar için üzerlik.....	272
Fotoğraf 22: Diyarbakır lebni çorbası.....	272

Fotoğraf 23: Diyarbakır içliköftesi.....	272
Fotoğraf 24: Diyarbakır güveci.....	273
Fotoğraf 25: Sumaklı etli dolma.....	273
Fotoğraf 26: Kurutmalık sebzeler.....	274

Kısaltmalar Listesi

AÇS/AP	: Anne çocuk sağlığı ve aile planlaması
Çev.	: Çeviren
D.bakır.	: Diyarbakır
DA	: Diyarbakır Ağıt
DAL	: Diyarbakır Alkış
DAS	: Diyarbakır Atasözü
DB	: Diyarbakır Bilmece
DD	: Diyarbakır Deyim
DE	: Diyarbakır Efsane
DF	: Diyarbakır Fıkra
DH	: Diyarbakır Halk Hikâyesi
DK	: Diyarbakır Kargış
DM	: Diyarbakır Mani
DMA	: Diyarbakır Masal
DME	: Diyarbakır Memorat
DMİ	: Devlet Meteoroloji İşleri
DN	: Diyarbakır Ninni
Doğ. Yeri	: Doğum Yeri
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DT	: DiyarbakırTürkü
DTE	: Diyarbakır Tekerleme
Eğ. Dur.	: Eğitim Durumu
Ens.	: Enstitü
Ev Han.	: Ev Hanımı

GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
Gör. Tar.	: Görüşme Tarihi
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazret
M. Hali	: Medeni Hali
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Mat.	: Matbaa
Med. Dur.	: Medeni Durumu
Öğrt.	: Öğretmen
s.	: Sayfa
Üni.	: Üniversite
y.y.	: Yüzyıl
Yay.	: Yanını-yayınları
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu

Giriş

Tezin Konusu

Hazırlamış olduğumuz tez çalışması; Diyarbakır şehir merkezi esas alınarak yapılmış bir şehir monografisidir.

Monografi çalışmalarında; herhangi bir yer, bir eser, bir yazar, tarihî bir olay, bilimsel bir alana ait bir sorun özel bir görüşle veya bakış açısıyla değerlendirilebileceği gibi, bir konu üzerinde derinlemesine bir inceleme de yapılabilir.

Türk halkbilim çalışmalarında da başarıyla kullanılan motif, tür esasına dayalı monografilerin yanı sıra bir köy, kasaba veya kent gibi yerleşim birimlerinin halk kültürünün kendi bütünlüğü içinde çalışıldığı “köy, kasaba veya kent monografisi” olarak adlandırılan çalışma tarzı yaygınlaşmış durumdadır. Analitik tahlile yönelik olarak alan araştırmasıyla derlenen malzemenin, kendi iç bütünlüğünü taşıyan ve içinde yer aldığı sosyo-kültürel ve fiziki çevreye dair bilgilerle birlikte sistematik olarak tasniflenmesi bakımından bu tarz monografiler son derece önemli bir halkbilimi çalışma türüdür (Çobanoğlu, 2008: 54).

Bu tür monografiler; son derece hızlı bir sosyo-kültürel değişme süreci yaşayan toplumumuzun, yerleşim birim esasına dayalı olarak çekilmiş sosyo-kültürel röntgenleri gibi zaman içinde meydana gelen değişme ve dönüşmelere ait fevkalade bilgilerin ve belgelerin derlenip daha derin analitik çalışmaları mümkün kılmaları bakımından da hayati öneme haizdirler (Çobanoğlu, 2008: 54).

Tezimizde yapılan çalışma; bir şehir monografisi olup Diyarbakır şehrinin genel tanıtıcı bilgileri verildikten sonra, Diyarbakır’a ait halk kültürünü oluşturan; geçiş dönemleri (doğum, evlenme, ölüm), bayram, tören ve kutlamalar, halk inanışları, halk mutfağı, halk hekimliği ve manzum ve mensur anonim halk edebiyatı ürünleri incelenerek aktarılmıştır. Coğrafi bir alanla ilgili yapılan monografi çalışmaları, o yörenin halk kültürüne ait detayların gelecek nesillere aktarılması

açısından son derece önemlidir, bu açıdan bu çalışmada kaynak kişilerin anlattıkları doğrultusunda şehrin geçmişteki kültürüne ait bilgilere de yer verdik.

Tezin Amacı

Çalışmamızla, binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan ve medeniyetler beşiği diye anılan Diyarbakır şehrinin geçmişten günümüze kültürünü oluşturan âdet, inanış ve anonim halk edebiyatı ürünlerini incelemeyi ve aktarmayı amaçladık. Bu çalışmayla, şehre ait kültürün unutulmamasını, gelecek nesillere aktarılmasını ve bundan sonraki araştırmalara fayda sağlamasını temenni ediyoruz.

Tezin Kapsamı

Tezimizin inceleme alanı, Diyarbakır şehir merkezi olup kaynak olarak alınan kişiler de şehir merkezinden seçilmiştir. İlçe ve köyler tez kapsamına dahil edilmemiştir.

Tezin Metodu

Çalışmamızda, monografi çalışmalarında kullanılan alan araştırması, örnek olay ve yazılı kaynaklardan yararlanma yöntemlerini kullandık.

Gözlem, görüşme, anket, kılavuz ve kaynak kişilerden yararlanma yöntemleriyle inceleme alanındaki kişilere ulaşmaya çalıştık. Diyarbakır'da yıllarca yaşamış biri olarak şehir kültürüne uzak olmamakla birlikte "katılmalı gözlem" yoluyla da araştırılan topluluğun içerisinde bulunarak sağlıklı ve ayrıntılı bilgiler edinmeyi amaçladık.

Alan araştırma tekniklerinden görüşmeyi de sıklıkla kullandık. Görüşme öncesinde kaynak kişilere sorulacak soruları önceden hazırlayıp, soruları mümkün olduğunca sıkmadan, sohbet havasında sorup cevap almaya çalıştık.

Kaynak kişileri belirlerken, özellikle Diyarbakır'ın yerlisi diye tabir edilen birkaç göbek öncesinde bile şehirde yaşayan kişileri seçmeye gayret ettik.

Derlemeler esnasında teknik malzeme olarak ses kayıt cihazı ve fotoğraf makinesini kullanıp konuşma ve görüntüleri en doğru şekilde kaydetmeye çalıştık.

Saha araştırmasına çıkmadan önce monografi çalışmaları ve inceleme alanı ile ilgili literatür taraması yaptık, yazılı kaynaklardan bilgi edindik. Yazılı kaynaklardan yararlanma yönteminde konuyla ilgili süreli ve süresiz yayınlardan, YÖK Dokümantasyon Merkezi'nde bulunan tezlerden faydalandık.

Literatür Taraması

Halk bilimi veya "Folkloristik" geniş anlamdaki tanımlamasıyla insan davranış ve geleneklerini çalışarak, objesi olan insanı daha iyi anlamaya ve onun hakkında daha derin bir bilgiye kavuşmak amacıyla 19. yy. başlarında ortaya çıkmış bağımsız bir bilim dalıdır (Çobanoğlu, 2008: 21).

Halk bilimi çalışmalarının genel olarak kabul gören iki başlangıç tarihi vardır. İlki Almanya'da Grimm kardeşlerin derledikleri masalları "Ev ve Çocuk Masalları" adıyla 1812 yılında yayınlamaları; ikincisi ise, bilim dalının uluslararası adı olarak kullanılan folklor "Folk-Lore" teriminin 1846 yılında İngiliz W. John Thoms tarafından icat edilerek "Atheneum" adlı dergide Ambrose Merton müstear adıyla yayınlanmasıdır. Folk ve Lore sözcüklerinin birleşmesinden oluşan kelime "Halkbilimi" anlamına gelmektedir. Son zamanlarda "folklor" (folklore) kelimesinin uluslararası literatürde anlamını yitirmeye başlamasıyla bunun yerine "folkloristik" (folkloristics) terimi yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Çobanoğlu, 2008: 21).

Bir ülke veya belirli bir bölge halkına ya da aralarında en az bir ortak faktör bulunan bir toplumsal gruba ilişkin maddi ve manevi alanlardaki kültür ürünlerini ve onların canlı ve teatral bir dışavurum şeklinde icra olunan gösterimlerini

konu edinen ve bunları kendine özgü yöntemlerle derleyen, sınıflandıran ve kuramsal olarak yorumlayan, karşılaşılan sosyal ve toplumsal problemlerin çözümünde bunları uygulayan bir bilim dalı olarak yöntemsel, kuramsal ve kapsadığı alan açısından kendini geliştirerek uygulamalı bir bilim haline dönüşme sürecini hızlı bir şekilde devam ettirmektedir (Çobanoğlu, 2008: 22).

Halkbilimine ait araştırma, inceleme ve yayınlar, Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreçte dağınık bir şekilde devam etmiştir. 1927 yılında Ankara'da "Anadolu Halk Bilgisi Derneği" adıyla kurulan daha sonra adı "Türk Halk Bilgisi Derneği"ne çevrilen bu dernek, Türk halkbilimi çalışmalarını başlatan ilk örgüttür. Bu dernek çıkardığı süreli yayınıyla ülkemizin çeşitli yerlerine ait derlenen halkbilim verilerini toplu bir biçimde sergilemiştir (Örnek, 1995: 24-25).

Ankara üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 1938-1948 yılları arasında halk edebiyatının yanı sıra bünyesinde halkbilim konularına da yer veren kürsü Pertev Naili Boratav öncülüğünde verimli çalışmalar yapmış, arşivler geliştirmiştir. Kürsünün öğretim üyelerinden Orhan Acıpayamlı doğum, halk hekimliği, bibliyografya; Nermin Erdentuğ evlenme adetleri; Sedat Veyis Örnek halk inançları, ölüm gibi monografik nitelikte araştırmalar yaparak yayınlamışlardır (Örnek, 1995: 24-25).

Halkbilim sahasında yapılan köy kasaba veya kent gibi belli bir yerleşim birimine dayalı olan çalışmaların günümüzde son derece yaygınlaştığını ve bu çalışmalarda halkbilim sahasında büyük emeği olan hocaların, son yıllarda üniversitelerin bünyesinde hazırlanan tezlerin ve gönüllü araştırmacıların eserlerinin yeni araştırmacılara yol gösteren ve katkı sağlayan ana kaynaklar olduğunu söyleyebiliriz. Bu alanda çalışacak araştırmacıların başvuracağı kitaplardan, Sedat Veyis Örnek'in 1995 basımı "Türk Halk Bilimi" kitabı üç bölümden oluşmuştur. İlk bölümde Türk halkbilimine ait genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde örf, adet, gelenek, görenek, töre, moda gibi sosyal normlar tanımlanmıştır. Son bölümde ise geçiş dönemleri ele alınmıştır. Bu kitap

içerisinde ilk bölümde yer alan kaynakça mahiyetinde yararlı olabilecek halk bilimine ait yayınlardan da söz edilmiştir.

Örnek (1995: 84) kitabında geçen “Tümü ya da Bir Bölümü Halkbilimini İlgilendiren Kitaplar” başlığında yer verdiği eserlerle halkbilim araştırmacılarını, çeşitli yörelere ait varolan çalışmalardan haberdar etmiştir. Örnek’in anlatımıyla bu eserlerin çoğunun halk edebiyatına ait derlemelerden oluştuğunu, bir kısmının da halkbilim konularını bütünüyle olmasa da parça parça ele aldığını birkaçında da gelişigüzel olarak halk edebiyatı ve halkbilim konularının birlikte işlendiğini söyleyebiliriz. Monografi çalışmalarının bütününe kapsamasa da yeni araştırmacılar için yol gösterici, fikir verici eserler olup çeşitli yöreler hakkında hazırlanmış bu eserlerin çalışacağınız alanla diğer alanları mukayese etmeniz açısından da faydalı olabileceği söylenebilir. Kitapta sözü edilen çalışmalardan bazılarını Sedat Veyis Örnek’in tanıtımıyla aktaracak olursak; Hamit Zübeyir Koşay “Ankara Budun Bilgisi” ; 1935 yılında yayınlanan kitap, dört bölümde ele alınmıştır. İlk bölüm “Ankara tarihine bakış”, ikinci bölüm “Budun edebiyatı”, üçüncü bölüm “Adet ve inanmalar” son bölüm ise “Maddi etnoğrafya” diye geçmektedir. Kitabı Ankaralılarından duyduklarına dayanarak hazırladığını söyleyen yazar ilk bölümde Ankara tarihine genişçe yer vermiştir. İkinci bölümde halk edebiyatı türlerine, üçüncü bölümde doğumla, evlenmeyle, mesleklerle, hastalıklarla, büyüsel pratiklerle, insan bedeniyle, hayvanlarla, bitkilerle, ev araç ve gereçleriyle, gökyüzüyle, halk takvimiyle, din halkbilimiyle, eğlencelerle, yerel günlerle ilgili adet, inanma ve uygulamalar hakkında zengin bilgiler vermektedir. Son bölümü ise, giyim, kuşama, yemek türlerine, yapılara, zanaatlara ve çocuk oyunlarına ayırmıştır (Örnek, 1995:85).

Naşit Uluğ’a ait “Tunceli Medeniyete Açılıyor” kitabı da şehrin tarihi ve coğrafi özelliklerini anlattıktan sonra halkbilimini ilgilendiren kısımları “Hurafeler” ve “Ev Hayatı” başlıkları altında işlemiştir. (Örnek, 1995:86).

İ. Hakkı Akay’ın 1942 yılında basılmış “Balıkesir Halkıyatı” adlı eserinde halk edebiyatı türlerine ait örnekler ve geçiş dönemleri konuları ele alınmıştır (Örnek, 1995:86).

Bizimde çalışmamızda faydalandığımız Şevket Beysanoğlu'na ait "Diyarbakır Folkloru 1-2" adlı eserlerde yine halk edebiyatı türlerinden çeşitli derlemeler verilmiş ikinci eserde Diyarbakır ağızına yönelik bilgiler de yer almıştır.

Vehbi Cem Aşkun'a ait "Sivas Folkloru" adlı eserde de geçiş dönemi bilgileri ve halk edebiyatı türlerinin yanı sıra halk hekimliğine dair bilgiler de yer almaktadır. Bu eserlerin dışında Fehim Çaylı'nın 1945'de basılmış "İlgın Folkloru" isimli eseri Sedat Veyis Örnek tarafından evlenme üzerine çalışacak kişilere önerilmiştir. (Örnek, 1995:87-88).

Mehmet Halit Bayrı'nın 1947'de basılmış "İstanbul Folkloru" kitabı, Sait Uğur'un 1947'de basılmış "İçel Folkloru" kitabı, Salih San'ın 1945'de basılmış "Dün ve Bugün Muş" isimli eseri, Hasan Tahsin Okutan'ın 1949'da basılmış "Şebinkarahisar ve Civarı" kitabı, Hamit Zübeyir Koşar'ın 1951'de basılmış "Alaca-höyük" kitabı, Fazıl Yenisey'in 1955'de basılan "Bursa Folkloru" kitabı ve Örnek'in (1995) kitabında devam eden birkaç isim daha çeşitli derlemeler ve yer verdikleri bilgilerle halkbilimine ait birçok alt konuda yararlanılabilecek kaynaklar olarak gösterilmiştir.

Örnek'in (1995) yukarıda bahsettiğimiz kitabı özellikle geçiş dönemi çalışacak araştırmacılar için son derece faydalı olup halkbiliminin diğer konularına değinmemesi açısından monografi çalışmalarında tek başına yeterli gelmeyecek bir eserdir.

Halkbilimcilerin başvurması gereken yegane diğer bir eser ise Özkul Çobanoğlu'na ait "Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş" kitabıdır. 2008 baskılı kitap kendi içinde altı bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm "Halkbilimine İlişkin Genel Bilgiler", ikinci bölüm "Halk Bilimi Alan Araştırması Yöntemleri", üçüncü bölüm "Erken Dönem Halkbilimi Kuramları" dördüncü bölüm "Metin Merkezli Halkbilimi Kuramları", beşinci bölüm "Bağlam Merkezli Halkbilimi Kuramları" altıncı bölüm "Uygulamalı Halkbilimi Araştırmaları" olarak geçmektedir. Kitap halkbiliminin başlangıcından günümüze kadar katetmiş

olduğu mesafeden, sahaya inen derlemecinin sahip olması gereken özelliklerden ve donanımlardan kısacası neyi nasıl yapacağından, halkbiliminin teorik kısmını oluşturan kuramlardan detaylı bir şekilde bahseder. Ayrıca yazar kitap içerisinde yer alan dipnotlarla araştırmacıya çeşitli referans kaynaklar sunmuştur. Özellikle kitap içerisinde yer alan Dursun Yıldırım hocaya ait “Türk Halkbilimi Köy, Kasaba, Kent Monografisi Çalışma Planı”(Çobanoğlu, 2008:54) monografi çalışmak isteyen araştırmacılar için yol göstericidir.

Özkul Çobanoğlu'na ait bir diğer kaynak kitap ise ülkemizde hocanın öncülüğünü yaptığı ve kısaca “yaşanmış olağanüstü tecrübelerin hikayesi” diye tanımladığı “memorat” türü üzerine hazırlanmıştır. 2003 yılında basılmış eserin ismi “Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları”dır. Kitap dört bölümden oluşmaktadır: İlk bölüm “Memoratlar ve Sözlü Nesir”, ikinci bölüm “Memoratların Yapısı ve İcrası”, üçüncü bölüm “Memoratların İşlevleri”, dördüncü bölüm “Memoratların Tematik Özellikleri”nden oluşmaktadır. Önsözde de belirtildiği üzere kitapta, Türkiye'nin birçok yöresinden derlenen memorat örnekleri yer almaktadır.

Bir diğer önemli eser de geçiş dönemlerini çalışırken araştırmacıya büyük katkı sağlayacak 1974'de basılmış Orhan Acıpayamalı'ya ait “Türkiye’de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü” kitabıdır. İki bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde; gebe kalmak için çareler, gebelikten korunma çareleri, gebeliğin başlangıcı, cinsiyet tayini, doğuma hazırlık, doğum olayı, doğumdan sonra, loğusa, alkarısı, kırk basması, kırklama gibi başlıklar yer alır. İkinci bölümde ise pratiklerin incelenişi yer almaktadır. Yazar dipnotlarda vermiş olduğu zengin kaynaklarla da araştırmacıyı yönlendirir.

Erman Artun'un 2008 basımlı, onbeş bölümden oluşan “Türk Halkbilimi” isimli eseri; monografi çalışmalarında yer alan konuların içeriği hakkında genel bilgi edinmede başvurulabilecek önemli kaynaklardandır.

Ensar Aslan'ın 2008 basımlı “Türk Halk Edebiyatı” kitabı, Şükrü Elçin'in “Halk Edebiyatına Giriş” ve Erman Artun'un “Türk Halk Edebiyatına Giriş” kitapları

monografi çalışmalarının halk edebiyatına ait türlerinin derlenmesi ve aktarılmasında başvurulabilecek yardımcı kaynaklardandır.

İncelediğimiz tezlerden; Dursun Yıldırım hocanın danışmanlığında, İrina Malacılı tarafından 2002 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde hazırlanmış "Kıpçak Köyün Monografisi"; Kıpçak halkının Dobruca'dan Bucak topraklarına göç ettikleri dönemden, tezin hazırlandığı tarihe kadar olan süreçte halkın sosyo-kültürel hayatlarını ve bu süreç zarfında meydana gelen değişiklikleri ortaya koymak için hazırlanmıştır. Tez, on beş bölümden oluşmuştur. İlk bölümde; Kıpçak köyünün fiziki ve tarihi yapısı incelenmiştir. İkinci bölümde, Kıpçak köyünün beşeri durumu ve ekonomik yapısı üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde; köyün sosyal yapısı anlatılmaktadır. Dördüncü ve beşinci Bölümlerde; köydeki töre ve inanç yapısına yer verilmiştir. Altıncı Bölümde; ev bark yapımı ve evlerin dış düzeni, yedinci bölümde; dokumacılık, marangozluk, kürkçülük, demircilik, örme vs. gibi el sanatları, sekizinci bölümde; beslenme ve temizlenme işleri verilmiştir. Dokuzuncu bölümde, erkek, kadın, çocuk, gelin ile güvey giyim ve süslemeleri gruplar halinde incelenmiştir. İnsan hayatında çok önemli olan geçiş dönemleri ve törenler, 10. bölümde anlatılmaktadır. Onbirinci bölümde, Kıpçak halk hekimliği hakkında bilgi verilmektedir. Halk dansları ve halk müziği, 12. ve 13. bölümlerde ele alınmıştır. Ondördüncü bölümde, Kıpçakların eğlenceleri ve çocuk oyunları anlatılmakta, 15. bölümde ise, Kıpçaklıların sözlü edebiyatına ait bilgilere yer verilmektedir.

Ayhan Karakaş'ın Çukurova Üniversitesi'nde, Erman Artun hocanın danışmanlığında, 2005 yılında hazırlanmış olduğu "Feke Halk Kültürü Araştırması"; giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yöreye ait genel tanıtıcı bilgiler verildikten sonra, 1. bölümde; geçiş dönemleri, törenler, halk inanışları, halk mutfağı ve halk hekimliğine yer verilmiştir. 2. bölümde ise; Feke'ye ait anonim halk edebiyatı ürünlerine yer verilmiştir. Kübra Uygur'un, Ensar Aslan hocanın danışmanlığında, Dicle Üniversitesi'nde 2008 yılında hazırlanmış olduğu "Midyat Halk Kültürü Monografisi" de bölgede yapılan ender monografi çalışmalarından olup yine giriş, 1. Bölüm ve 2. Bölüm şeklinde ayrılmıştır. Bölümlerdeki konu tasnifi Ayhan Karakaş'ın monografi örneğinde

verildiği gibi sıralanmıştır. Bu tezlerin dışında kaynakçamızda yer alan diğer tezlerin de araştırmacılara fayda sağlayabileceğine inanıyoruz.

Monografi çalışmamız, Diyarbakır ilini kapsadığı için Diyarbakırlı araştırmacı avukat Şevket Beysanoğlu'nun birçok kitabından faydalandık. Genel bilgileri içeren tarih kaynaklı kitaplarının dışında halkbilim konularını ele alan kitaplarından özellikle faydalandık. 1992 basımlı "Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği", Beysanoğlu'nun eczacı Mebrure Değer'le birlikte hazırlamış olduğu, önemli bir kaynak kitaptır. Kitapta dört ana başlık yer almaktadır: İlk bölümde "Diyarbakır Yöresi Halk İlaçları ve Tedavi Yöntemleri" başlığı altında, bu bölümde kullanılan bitkiler ve hastalıklar yer almaktadır. İkinci bölümde "Diyarbakır Yöresi Halk Hekimliğinde Yatırlar" başlığında, yörede hangi hastalık için hangi yatıra gidildiği işlenmiştir. Bu bölümün sonunda bir de bibliyografya eklenmiştir. Üçüncü bölümde "Diyarbakır Yöresi Halk Hekimliğinde Şifalı Sular, Topraklar ve Bazı Değerli Taşlar" başlığında yörede yer alan ve şifasına inanılan sular ve topraklardan bahsedilmiş, değerli taşların tedavide nasıl kullanıldığı, hangi hastalığa iyi geldiği anlatılmıştır. Son bölüm ise "Diyarbakır Yöresi Halk Hekimliğinde Tütsü, Muska ve Uygulanan Diğer Yöntemler" adı altında nazarda cin çarpmasında, sıtmada vb. durumlarda yapılan tütsülerden, çeşitli hastalıklarda yapılan muska ve okunmuş sulardan ve diğer yöntemlerden söz etmektedir.

Beysanoğlu'na ait bir diğer önemli eser de baskısı 1966 olan, "Diyarbakır Ağzı" isimli eserdir. Araştırmacı iki bölüme ayırdığı kitabın ilk bölümünde "Diyarbakır Ağzının Grameri"ni, fonetik ve morfolojik açıdan değerlendirmiştir. İkinci bölümde ise Diyarbakır ağzından derlenen örnekler verilmiştir. Yazar; mani, hoyrat, maya, ninni, atasözü, deyim, dilek, beddua, türkü ve masal örnekleriyle hem ilk bölümde anlattığı teorik bilgilerin dilde kullanımını göstermiş, hem de sözlü kültürden yapılan derlemeleri arşivlere kazandırmıştır.

Diyarbakır ve çevresiyle ilgili çalışma yapacaklar için efsane türüyle ilgili olarak Muhsine Helimoğlu Yavuz'un "Diyarbakır Efsaneleri" kitabı da önemli bir kaynaktır. Altı bölüm, Diyarbakır üzerine altı bildiri ve kitap üzerine yapılmış kimi

söylemlerden oluşan kitapta, yörede yaşayan insanların aktarımlarıyla derlenmiş 134 efsane bulunmaktadır. Bu efsaneler dini, olağanüstü kuvvetler ve varlıklar üzerine, hayvanlar üzerine, tarihi, tabiatla ilgili ve aşk üzerine olmak üzere kitaptaki 6 bölümde sınıflandırılmıştır.

Monografi çalışmaları, halkbilimine ait birçok konuyu ele aldığı için kapsadığı başlıklar oldukça fazladır. Herbir konu başlığı kendi içinde detaylı çalışıldığında bir tez, bir kitap kapsamında olabilecek hale getirilebilir. Bu açıdan literatür taraması yaparken varolan monografi örneklerinin yanı sıra, bu tür monografiler içerisinde sınırlandırarak ele aldığımız konuları teker teker ele almış, detaylarıyla işlemiş, kimi eserleri de öğrenme ve bilgi edinme imkanı elde etmiş oluyoruz.

Gerek halkbiliminin değerli hocalarının eserleriyle, gerekse halkbilimi öğrencilerinin yapmış olduğu çalışmalarla ve hatta gönüllü araştırmacılarla oluşturulan her türlü halkbilim kaynağı, milli bir amaca hizmet etmektedir. Ortaya çıkan eserler, halktan varolan ve uzun vadede geri dönüşümü yine halka olan önemli kazançlardır.

Dursun Yıldırım'ın belirttiği gibi, folklorun 'köylülerin geleneklerinde yaşayan eski devirlerin kültür kalıntıları' olduğu görüşü günümüzde artık geçerliliğini kaybetmiştir. Folklor sahasında yapılan çalışmalar göstermiştir ki zamanın ihtiyaçlarına göre yeni ürünler meydana gelmektedir ve bu ürünler sadece köylülerin değil, toplumun bütün sosyal grupları arasında yaşamaktadır (Çobanoğlu, 2008: 23). Neticede bu çalışmaların amacı varolan kültürümüzün yok olmasını engellemek ve ortak kültürümüzü zenginleştirmektir.

Birinci Bölüm

Araştırma Alanının Tanıtılması ve Diyarbakır Halk Kültürü

1. Araştırma Alanının Tanıtılması

Diyarbakır geçmişten günümüze birçok medeniyeti ve kültürü bünyesinde barındıran bir şehirdir. Gerek tarihi, gerekse coğrafyasıyla zenginliğini geçmişten günümüze değin korumuştur. Dini, ırkı, dili farklı olan birçok halka kucak açmış, onların kültürleriyle de zenginliğine zenginlik katmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde, ilk olarak şehrin tarihi dokusuyla başlayıp, coğrafi, ekonomik, sosyal özelliklerine de değineceğiz.

1. 1 Araştırma Alanının Tarihi

Üretim ve ticaretin merkezi konumundaki Mezopotamya, Asya kavimlerinin de üzerinde sürekli hareket halinde oldukları bir coğrafyadır. Verimli toprakları ve konumundan ötürü savaşlarla sürekli el değiştirmiş bölgede, egemenlik mücadelesi binlerce yıl devam etmiştir. Küçük büyük medeniyetlerin, imparatorlukların kuruluş ve yıkılışlarına şahitlik etmiş bu bereketli toprakların merkezinde yer alan Amid, bugünkü ismiyle Diyarbakır, binlerce yıllık tarihe ve hatta tarih öncesi döneme bile şahitlik etmiştir.

Hem bereketli Kuzey Mezopotamya topraklarında yer alması, hem de işlek ve canlı ticaret yolları üzerinde bulunması, çağlar boyunca Diyarbakır'ın önemini arttırmıştır. Ticaret yollarının kavşak noktasında yer almasının yanı sıra kervanlar için konaklama ve stoklama gibi önemli işlevler de üstlenir.

Diyarbakır birçok uygarlık ve dinlerin zengin tarihi ve kültürel dokusunu günümüze kadar getirmiş ortak bir kültür mirasıdır.

Tarih Öncesi Dönemde Diyarbakır

Diyarbakır'da son yıllarda yapılmaya başlanan kazı çalışmaları öncesinde, bölge ile ilgili bilgiler çeşitli filolojik kaynaklar ve bazı araştırmacıların gezi notları ile kısıtlıydı. Diyarbakır'ın da içinde yer aldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ilk arkeolojik araştırmalar, Lehmann Haupt ile W. Belck tarafından 1898-1899 yıllarında başlatılmıştır. Yukarı Dicle Havzası'nda araştırma yapmak üzere, 1963 yılında Prof. Dr. Halet Çambel ve Prof. Dr. Robert J. Braidwood tarafından, İstanbul ve Chicago Üniversitelerinin ortak girişimleriyle "Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Karma Projesi" oluşturulmuştur (Demirtaş, 2007: 16). Bu projeye ilin yerleşim tarihinin Neolitik dönemin başlarına kadar dayandığı ortaya koyulmuştur (Demirtaş, 2007: 16).

Paleolitik çağ denilen evrede insanlar, çevrede bulunan bitki ve tohumları toplayarak ve hayvanları avlayarak geçimlerini sağlamaktaydılar. Neolitik çağda ise su kaynakları yakınında; toplamak, avlamak sonraları toprağı işlemek ve hayvanları evcilleştirme ile yerleşik düzene geçilmiştir (Şahinalp, 2005: 70-71).

Anadolu'da, Paleolitik ve Mezolitik Devir yerleşmeleri olduğu gibi, Neolitik (Yeni Taş) Devirden kalma birçok yerleşim yerleri de ortaya çıkarılmıştır. Halet Çambel ve ekibi ile Mehmet Özdoğan ve ekibinin yaptığı kazı çalışmaları sonucunda, Diyarbakır'ın tarih öncesini aydınlatan önemli bilgilere ulaşılmış ve ilde Taş Devri'nden itibaren yerleşim yerlerinin olduğu tespit edilmiştir. Araştırmalar sırasında ortaya çıkan tarih öncesi yerleşim yerleri, Diyarbakır'ın Bismil ilçesi sınırları içerisinde, Batman çayının batı kıyısında olan Demirköy Höyük; Ergani ilçesinin Hilar köyünün kuzeyinde Boğazçay'ın kenarında olan Çayönü, yine Ergani ilçesinin sınırları içerisinde bulunan Tilhuzur Höyüğü ve Girikihacıyan'dır.

1988-1991 yılları arasında Diyarbakır'ın Ergani ve Çermik ilçeleri çevresinde yapılan araştırmalar sonucunda, sadece Ergani Ovası'nda, Neolitik devre ait 11 yerleşim merkezi bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi Çayönü ile çağdaş olan,

Ergani'nin kuzeyindeki Papazgölü'dür. Çayönü, Neolitik (Yeni Taş) Devrin yoğun bir şekilde yaşandığı yerleşim yeridir. Çalışmalar Çayönü'nde, tahıl üretimine ve hayvanları evcilleştirmeye dayalı köy hayatının en eski örneklerinin var olup, günümüzdeki uygarlığın temelini oluşturduğunu ortaya koymuştur (Demirtaş, 2007: 128).

Roma Dönemine Kadar Diyarbakır

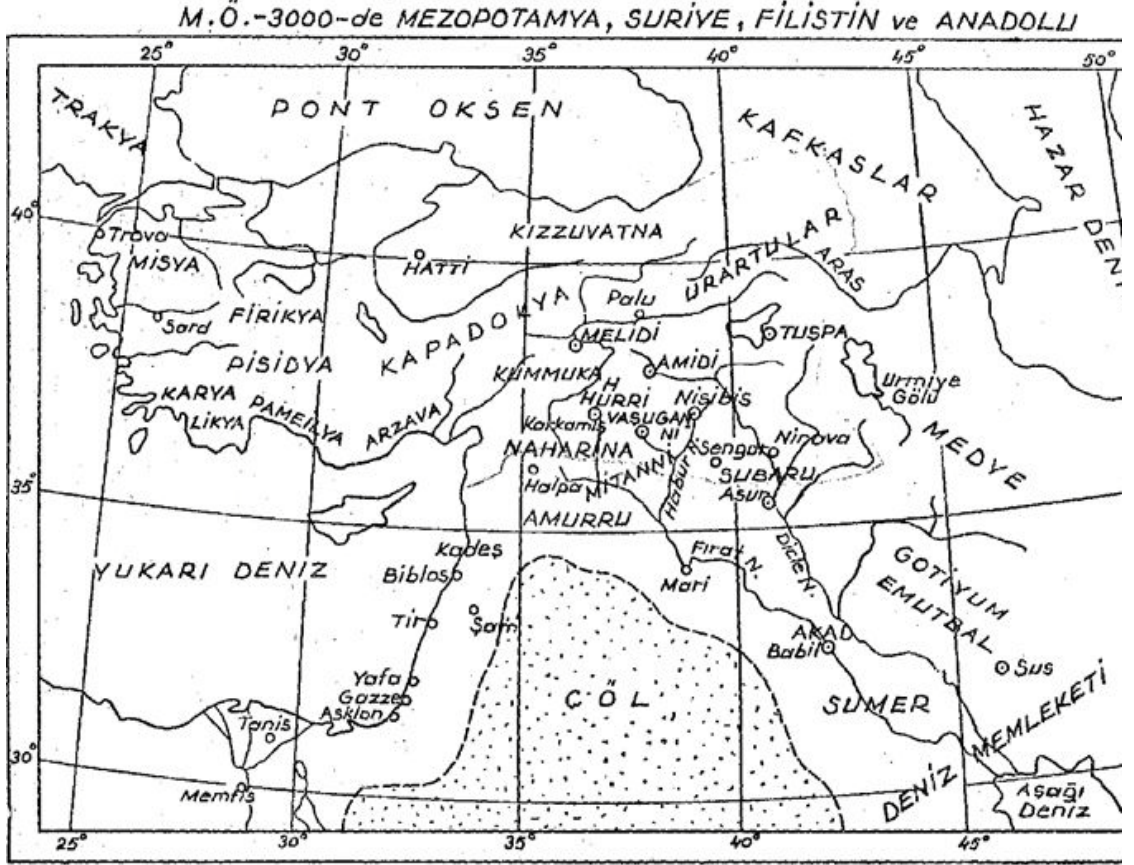
Mezopotamya'da M.Ö. 3200'lerde yazının kullanılmaya başlamasıyla "Tarih Öncesi Çağ" kapanarak, "Tarih Çağı" başlamıştır. Yazılı belgelerden öğrendiğimiz bilgilere göre M.Ö. 3 binlerde bugün Dicle ve Fırat Nehirleri arasında kalan bölgede birçok kavim yaşamaktaydı. Diyarbakır bu kavimlerin ve bölgedeki diğer güçlerin mücadele alanı olmuştur. Yapılan iktidar savaşlarıyla birçok devlet kurulmuş, yıkılmış ve yerine yenisi gelmiştir. Romalılar dönemine kadar Diyarbakır'da ; Hurriler ve Mitanniler (M.Ö. 3000-1260), Asurlular ve Urartular (M.Ö.1260-653), İskitler (M.Ö. 653-625), Medler (M.Ö.625-550), Persler (M.Ö. 550-331), Makedonyalılar (M.Ö. 331-323), Selevkoslar (M.Ö. 323-140), Partlar (M.Ö.140-85) ve Armenia Krallığı Büyük Tigran (M.Ö. 85-69) hüküm sürmüşlerdir.

"Milattan 3000 yıl önce, bugün Mezopotamya denilen Dicle-Fırat nehirleri arasındaki bölgeye Subartu, buraya yerleşmiş savaşçı oymaklara da Subaru denildiği, Sümer-Akkadlardan kalma belgelerden anlaşılmaktadır. Subaru, bu kavmin dilinde "İrmaklar arası" anlamına geliyordu." (Beysanoğlu, 1992: 3).

Diyarbakır'ı da içine alan Yukarı-Dicle bölgesinin ilk uygar ahalisi Subarulardan olan Hurrilerdir. Hurri, Babil dilinde "Mağara" anlamına gelir. Hurri şehrinin bugünkü Urfa'nın yerinde bulunduğu ve bu bölgede, Urfa-Nemrut civarında, mağaraların fazla olmasından dolayı bu ismin kullanıldığı düşünülmektedir.

Uzun süre Hurri adı altında yaşayan boylar; M.Ö. ikibinli yıllarda biri Hurri, diğeri Mitanni adında iki konfederasyona ayrıldılar. İlk zamanlarda bu iki krallıktan birincisi olan Hurri krallığı daha büyük ve kuvvetliyken zamanla büyüyen

Mitanniler, Hurrilerin yerine geçmiş ve yıkılmasına sebep olmuştur. M.Ö. 1500-1300 yılları arasına rastlayan bu dönem belge yokluğu yüzünden tarihin karanlığında kalmıştır. Bu sebeptir ki Hurri'lerin bölünmeleri ve Mitanniler'in ortaya çıkışı meselesi gün ışığına çıkarılamamıştır (Beysanoğlu, 1992: 3).

AMIDI : Diyarbakır
VAŞUGANNI : Resülayn

MELİDİ : Malatya
HURRİ : Urfa

TUŞPA : Van
NISBİS : Nusay

Şekil 1. Subarular – Hurri, Mitanni Döneminde Diyarbakır

Kaynak: Beynasoğlu, 1963: 4.

Mitanniler'den sonra bölgeye (M.Ö.1260-653) tarihlerinde, Asurlular ve Urartular egemen olmuştur. Bu dönemde şehrimize Amidi ve Amedi denildiği Asur hükümdarlarından Adad-Nirari I (M.Ö. 1310-1281)'den kalma bir kılıç kabzasındaki yazıdan ve M.Ö. 800, 762, 705 yıllarından kalma Asur valilerinin isimlerinin geçtiği belgelerden anlaşılmaktadır (Beysanoğlu, 1992: 3).

Urartu'lerden sonra Diyarbakır ve çevresi sırasıyla İskitler'in (M.Ö. 653-625), Medler'in (625-550), Persler'in (550-331), Büyük İskender'in (331-323), Selevkoslar'ın (323-140), Partlar'ın (140-85), Büyük Tigran'ın (85-69) ve Romalılar'ın (M.Ö. 69- M.S. 53) egemenliğine girdi. M.S. 53-395 tarihleri arasında Diyarbakır'ın Partlar-Romalılar, Sasanlılar-Romalılar arasında sık sık görülen mücadelelerle sürekli olarak el değiştirdiği ve çoğunlukla Roma hakimiyetinde kaldığı, 395'ten sonra Bizans yönetimine girdiği görülmektedir. 639 tarihine kadar süregelen Bizans hakimiyetinde de bölgede zaman zaman İran-Bizans savaşları olmuştur (Beysanoğlu, 1992: 4).

İslamiyetten Sonra Diyarbakır

İran ve Bizans'ın sürekli devam eden mücadeleleri her iki devleti de yıpratmıştı. Bu sırada İslam orduları Kuzey-Mezopotamya'nın fethine başlamıştı. Hz. Ömer'in halifeliği dönemine (634-644) rastlayan bu dönemde, Bizans'ın İmparatoru Heraklius (610-641)'du. İslam orduları 636 yılında yapılan Yarmuk Savaşında Bizans ordusunu yenerek Suriye'yi ele geçirdi. Sıra Kuzey-Mezopotamya'nın alınmasına gelmişti. Hz. Ömer bu görevi İyaz b. Ganem'e verdi. İslam ordusu yol boyunca bulunan kaleleri feth ederek bazılarını da barış yoluyla alarak, Amid kalesi önüne geldi. 5 ay kadar süren kuşatma neticesinde, 639 tarihinde kent fethedildi (Beysanoğlu, 1992: 4).

Hız. Osman'ın halifeliği döneminde (644-656) Arap Kabileleri, bölgeye daha çok yayılmaya başladılar. Bir süre sonra, Elcezire kıtası kabile adlarına göre Diyar-ı Bekr, Diyar-ı Rabia, Diyar-ı Mudar adlarıyla 3 komutanlık haline getirildi. Amid, Diyar-ı Bekr'in (Bekr ibni Vail kabilesinden ötürü) Rakka, Diyar-ı Mudar'ın ve Musul da Diyar-ı Rabia'nın merkezi oldu.

Yukarı-Dicle bölgesine verilen Diyar-ı Bekir adı, daha sonra ilin adı olmuş, zamanla şehrin "Amid" adı unutulmuş yerini 20.yy başlarından itibaren "Diyarbakır" e bırakmıştır (Beysanoğlu, 1992: 4).

Hız. Ali'nin halifeliğinden (656-661) sonra, kısa bir süre Hız. Hasan'a bağılı kalan Diyarbakır sırasıyla Emeviler'in (661-750), Abbasiler'in (750-869), Şeyhoğulları'nın (869-899), Halife Mu'tezid, Muktefi ve Muktedir'in (899-930), Hamdaniler'in (930-980), Büveyhoğulları'nın (980-984) egemenliğine girmiştir. 984 tarihinden itibaren Diyarbakır'ın geniş çevresiyle birlikte Mervaniler'in yönetimine girdiğini görüyoruz. Kimi zaman Diyarbakır kentini, kimi zaman da Meyyafarıkın(Silvan)'i başkent olarak kullanan Mervaniler'in egemenliği 1085 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde bölge, başta Amid ve Meyyafarıkın olmak üzere, büyük bir bayındırlık ve kalkınma hareketlerine sahne olmuş; Halk, bolluk ve düzen içinde rahat bir hayat sürmüştür; birçok bilim ve sanat adamı bölgede toplanmıştır (Beysanoğlu, 1992: 4).

Bizans ordusu 990 yılında bölgeye girdi Diyarbakır önlerine kadar ilerledi. Bad'ın yeğeni Mümehidü'd-devle, İmparator II. Baseleois'le anlaşarak tehlikeyi önledi. 1042 yılında başlayan Oğuz akınları önceleri talan ve yağma amacını güdüyordu. 1047 yılından itibaren Türkmenler, Selçuklular'ın görevlendirmeleriyle Diyarbakır ve Silvan'ı kuşattılar, fakat alamadılar. Daha sonra anlaşarak birlikte hareketle Dicle ve Fırat havzasına kadar ilerlediler. Bunun üzerine, Konstantin X. Dukas Diyarbakır'ı kuşattıysa da, surların metaneti ve halkın büyük direnci karşısında bir sonuç alamadan bölgeyi terk etti.Urfalı Mateos bu kuşatma sırasında, Romalılar (Rum,şimdi,Urfa) kapısı önünde 1500 müslümanın öldürüldüğünü yazar. 1070 tarihinde Diyarbakır önünde karargâhını kuran Büyük Selçuklu İmparator'u Alpaslan, burada Mervanlı emirleri Nizamüddin ile Said'i barıştırdı. Alpaslan'ın oğlu Tutuş'un da doğumu burada gerçekleşti. (Beysanoğlu, 1992: 4-5).

Selçuklular Dönemi

Mervaniler'in eski veziri Fahrüddeve, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın görevlendirmesi ve desteğiyle Amid'i kuşattı ve 4 Mayıs 1085 tarihinde aldı. Şimdiki Silvan ilçesinin civarı olan Meyyafarıkın ise 30 Ağustos 1085 günü zaptedildi. Melikşah, bölgenin yönetimine Fahrüddeve'ye verdi. Bir süre sonra,

bazı davranışlarından ötürü onu görevden alarak yerine tanınmış fakihlerden Belh'li Amidülmülk Kıvamüddin Ebu Ali'yi atadı (Beysanoğlu, 1992: 4).

Melikşah tarafından Büyük Selçuklu İmparatorluğunun idaresi şehzadeler arasında bölüşüldüğünde Tutuş'a Suriye verilmişti. Melikşah'ın 20 kasım 1092 de ölümünün üzerine Tutuş, hükümdarlığını ilan ederek hutbeyi kendi adına okutmaya başladı. Böylece Diyarbakır bölgesi de Suriye Selçuklularının egemenliğine girmiş oldu. Gerek Tutuş devrinde, gerekse ölümünden sonra bölgede birçok Türk beylikleri kuruldu. Bu beylikler şunlardır:

1. Mardin, Silvan, Hasankeyf ve Harput'ta Artukoğulları.
2. Amid'de İnal veya Yınaloğulları.
3. Bitlis'te Demleç veya Dilmaçoğulları.
4. Siirt ve Erzen'de Toganaslan ailesi.
5. Ahlat-Van yöresinde Sandak veya Sundukoğulları. Daha sonraları Ahlatşahlar. (Beysanoğlu, 1992: 6).

Bu beyliklerin kurulması bölgede kesin bir Türk yerleşmesinin oluşumunu sağlamıştır.

1097 yılında başlayan İnaloğulları egemenliği 1142 tarihine kadar sürmüştü, bu tarihten sonra yönetimde Nisanoğulları dönemi başlamıştır. Daha sonra Selahattin Eyyubi'nin 1183'te Diyarbakır'ı fethederek Hasankeyf Emiri Artuklu Karaaslanoğlu Nereddin Mehmed'e vermesiyle 1232 yılına kadar Diyarbakır Artukoğulları'nın egemenliğinde kalmıştır. Artukoğulları yönetiminde Diyarbakır'ın kültür ve sanatta en üst düzeye yükseldiği görülmektedir (Beysanoğlu, 1992: 6).

1232'de başlayan Eyyubiler dönemi ise 8 sene sonra 1240'da sona ermiştir. Bu tarihten sonra bölge Anadolu Selçuklularının yönetimine geçmiştir. Anadolu Selçuklularının bölgedeki egemenliği 62 yıl sürmüştü, 1302'den itibaren Mardin Artuklular'ı şehre ve civar bölgelere egemen olmuşlardır. Egemenlikleri 1394'e kadar sürmüştü bu tarihten sonra Timur hakimiyeti başlamış ve sonrasında 1401'de bölgenin yönetimi Akkoyunlular'ın eline geçmiştir (Beysanoğlu, 1992: 6).

Akkoyunlular Dönemi

1407'de Mardin hükümdarı şehri kuşatmış fakat sur dışında yapılan savaşta yenilgiye uğramıştır. 1411'de ise Karakoyunlu hükümdarı Koca Yusuf da kale önlerine gelmiş, kaleyi alamadan çekilmek zorunda kalmıştır. 1433'de bu defa Memlük sultanı Baypars Amid'i kuşatmış, 35 gün süren kuşatma sonunda başaramayacağını anlayınca bölgeyi terk etmiştir. Amid 1469 yılına kadar Akkoyunluların başkenti olmuştur. Uzun Hasan bu tarihten sonra devlet merkezini Tebriz'e nakletmiş, Anadolu'da Akkoyunlu ulusuna bağlı olan boy ve oymakların çoğunu da İran'a götürerek geniş imparatorluğun çeşitli bölgelerini bunlarla ikta eylemiştir. Bu suretle Doğu Anadolu'da Türk ırkının zayıflamasına sebep olmuştur. Diyarbakır'ın başkent olmaktan çıkması eski önemini yitirmesine neden olmuştur. (Beysanoğlu, 1992: 6-7).

“Tebriz'in başkent oluşu ile Uzun Hasan'dan önce Cengiz torunlarının ve İlhanlıların başından geçen değişme, Akkoyunlular içinde başlamıştı. Minorski'nin söylediği gibi, Uzun Hasan kendini İran alemine ve İran hayatına uydurmuş ve İran kırsaları arasında yer almıştı.” (Beysanoğlu, 1992: 7). Akkoyunlular adeta Safevilere yol açmışlardır. I. Şah İsmail, Akkoyunlular'ın hâkimiyetini ortadan kaldırmış ise de siyasi bakımdan onları devam ettirmekten başka bir şey yapmamıştır. Halbuki Amid'in başkent olduğu dönemlerde (1401-1469) durum çok farklıydı. Uzun Hasan, Diyarbakır'da Türk kültürünün ve Türk dilinin yayılması için çalışmıştı. Aşıkpaşa'nın “Garipname” adlı Türkçe eserini sürekli yanında taşımış, bazı eserleri ve Kur'an-ı Kerim'i de Türkçeye çevirterek onun huzurunda okutmuştur (Beysanoğlu, 1992: 7).

Diyarbakır ve yöresi 1507 tarihine kadar Akkoyunlular yönetiminde kalmış daha sonra bölgeye Şah İsmail egemen olmuştur. Amid, Safeviler'in eline geçerken kentte yaşayan Akkoyunlular'dan ve Sünni halktan binlercesi öldürülmüştür. Şah İsmail, cesur ve yetenekli komutanlardan biri olan Ustaclu Muhammed Han'ı Diyarbakır valiliğine atamış ve Safeviler'in yönetimi 8 yıl kadar devam etmiştir. Bölge 1515 eylülünde ise Osmanlı birliğine katılmıştır (Beysanoğlu, 1992: 7).

Osmanlı Dönemi

Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasında 23 Ağustos 1514'te yapılan Çaldıran savaşında Şah İsmail'in ordusu büyük bir yenilgiye uğramıştır. Bu savaşa Şah İsmail'in Diyarbakır valiliğine atadığı Ustaclu Muhammed Han'da katılmış ordusu perişan olmuş, kendisi de öldürülmüştü. Bunu fırsat bilen Diyarbakır halkı ayaklanarak Safeviler'in şehirde kalan yöneticilerini yok ettiler. Kadın ve çocuklar kale dışına atıldılar. İsyanı yönetenler, Mevlana Bitlis'li İdris'e haber göndererek Sultan Selim'e bağlanmak ve Osmanlı birliğine katılmak istediklerini söylediler. Yavuz Sultan Selim'de Diyarbakır bölgesini ve Doğu Anadolu'yu ülkesine katmayı düşünmekteydi. Padişah, İran seferini tamamlayıp Amasya'ya döndüğü zaman kendisine durumu ileten Bitlisli İdris'i bu işle görevlendirdi. Padişah'tan Kürt beylerine hitaben yazılmış emirnameler alan İdris bölgeyi dolaşmaya başladı ve Kürt beylerinden de bu konuda olumlu cevaplar aldı (Beysanoğlu, 1992: 7-8).

Amid halkının isyanından, kürt beylerinin olumlu tutumundan ve İdris'in faaliyetlerinden haberdar olan Şah İsmail de bir takım önlemler aldı. İlk iş olarak Ustaclu Muhammed Han'ın kardeşi Karahan'ı ve Urfa hakimi Durmuş Bey'i Amid'i kuşatıp geri almakla görevlendirdi. Mardin, Hasankeyf ve Ergani'de bulunan Safevi kuvvetlerine de Karahan'a katılma buyruğu verdi. Çapakçur yoluyla Amid'e hareket eden Karahan'ın ordusu, katılan bu kuvvetlerle birlikte 5000'e ulaştı ve Amid böylelikle 1 yıl kadar kuşatma altında tutuldu. Saldırlara karşı şehir halkı büyük bir cesaretle savaşıyor, saldırıları püskürtüyor ve direniyordu. Sonunda, Diyarbakır kökenli olan Bıyıklı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Amid'e yetişti. Karahan, kuşatmayı bırakarak Mardin'e doğru çekilmek zorunda kaldı. Surlar, Osmanlı bayrak ve sancaklarıyla süslenerek şehrin kapıları açıldı. Diyarbakır Eylül 1515'te Osmanlı birliğine katılmış oldu (Beysanoğlu, 1992: 8).

“Haydar Çelebi Ruznamesine göre; fetih haberi 22 Ekim 1515 tarihinde Divan-ı Humayun'a ulaşmış ve Bıyıklı Mehmed Paşa Diyarbakır Eyaletine Beylerbeyi

olarak atanmıştır. Eyalet, 11 Osmanlı sancağı ile 8 kürt beyliği sancağı ve 5 hükümetten oluşuyordu.” (Beysanoğlu, 1992: 8).

16. Yy’da Diyarbakır, Osmanlı yönetimine girdikten sonra parlak bir dönem yaşamış, 1 yıldan fazla süren kuşatma sırasında harap olan şehir neredeyse yeniden inşa edilmiştir (Beysanoğlu, 1992: 8).

Diyarbakır’ın Tarihteki Adı

Diyarbakır’ın kuruluşuyla ilgili elimizde net bir tarih olmamakla birlikte, şehrin doğu kesiminde bulunan İç Kale bölümünün, ilk yerleşim merkezini oluşturduğu ve buradaki küçük bir kalenin Hurriler döneminden kaldığı sanılmaktadır. Yedi bin beşyüz yıllık bir tarihe sahip olan bu kadim şehir, zaman içinde “Amidi, Amida, Âmid, Kara-Amid, Diyarbekr, Diyarbekir” isimleriyle anılmıştır. Bu adlar Asur kaynaklarında “Amidi”; Part, Ermeni ve Süryani kaynaklarında “Amid”; Roma kaynaklarında “Amida”, Arapça kaynaklarda “Amid” olarak geçmektedir. Şehrin ilk ismi olan “Amidi”, Asur hükümdarı Adad Nirari’nin (M.Ö. 1310-1281) kılıç kabzasında yazılmıştır ve ilk ortaya çıkışı bu şekildedir (Demirtaş, 2007: 1).

Buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki, Amid kelimesinin kente isim olarak verilmesi İslam öncesi döneme dayanmaktadır.

16. yy.’da yazıya geçirilmiş Türklerin önemli eseri Dede Korkut’ta da “Amid” ismi “Hemid” diye geçmektedir:

“ ‘Hemid’ilen Mardin kalasın depüp yıkan,

Demür yaylı Kapçak Melike kan kusduran,

Gelüben Kazanuñ kızın erligile alan,

...

Kara güne oğlu Kara Budak çapar yetdi,

Çal kılıcuñ ağam Kazan yetdüm, dedi.” (Gökyay, 2007: 54).

Ayrıca eserde Dicle karşılığında “Amit Suyu” Karacadağ’da “Karacuk” şeklinde geçmektedir: “Bir gün Ulaş oğlu, ol erenlerüñ arslanı, tülü kuşuñ yavrısı, beze miskin umudu, ‘Amit Suyunuñ’ aslanı ‘Karacucuñ’ kaplanı, koñur atüñ iyesi, han Uruzuñ ağası, Bayındur hanuñ güyegüsü, kalın Oğuzuñ devleti, kalmış yigit arhası Salur han Kazan yerinden durmuşıdı.” (Gökyay, 2007: 39).

Kitapta “Amit Suyu”yla ilgili açıklamalar bölümünde farklı farklı görüşler yer almaktadır. Ziya Gökalp ve Ettore Rossi bu konuyla ilgili adı geçen yerin Dicle ırmağı olduğunu belirtmişler, Faruk Sümer ve M. Fahreddin Kırzioğlu ise daha farklı yerlere işaret etmişlerdir (Gökyay, 2007: 788).

Akkoyunlular ve Artuklular zamanında ise Diyarbakır’a, Kara Amid denilmekte ve 18. yüzyılın ortalarına kadar da bu ismin kullanıldığı görülmektedir. Şehirdeki surların ve binaların neredeyse tümünün siyah taştan yapılmış olması buraya Kara Amid denmesine sebep olmuştur (Demirtaş, 2007: 4).

Şehrin daha sonraki adı olan Diyarbekir’in kullanılması ise, Müslüman Araplar’ın bölgeyi fethinden sonra, Rabia Arapların Bekr b.Vail kabilesinin yayıldığı topraklara verilen Diyar Bekr veya Diyar-ı Bekr adına dayanır.

Yedinci yy.’dan itibaren bu kaynaklarda geçtiği tespit edilmektedir ki Diyar-ı Bekr adı; Osmanlı hâkimiyetinde Diyarbekir şeklini alarak, Amid şehri ve sancağı merkez olmak üzere teşkil edilen Beylerbeyliğinin ismi olmuştur. 17. yy.’dan sonra ise şehir merkezi için kullanılmaya başlanmıştır. Diyarbekir adının, Diyarbakır olması ise: Mustafa Kemal Atatürk’ün 15 Kasım 1937 Pazar akşamı Halkevinde; “Aziz Diyarbakırlılar” diye başlayan konuşmasından sonra değişmiştir. 10 Aralık 1937 gün ve 7789 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile şehrin ismi Diyarbakır olarak kesinleşmiştir (Demirtaş, 2007: 6).

1.2. Diyarbakır Surları

Diyarbakır Surları; Çin Seddi ve İstanbul Surları'ndan sonra dünyanın en eski en büyük, en sağlam surlarıdır. Beş km. uzunluğunda ve 10-12 m.yüksekliğinde bir hava müzesi niteliğindedir. Diyarbakır Surları, şehri saran basit bir duvar olmanın ötesinde, kuruluşundan bu yana bu topraklarda yaşayan birçok medeniyetin izlerini taşıyan bir kültür mirasıdır.

Kalkan balığı şeklinde olan surların baş kısmı İçkale'ye, kuyruk kısmı ise Yedi Kardeş ve Evli Beden burçlarının olduğu yere denk gelir. Surların yapımında, yörenin geleneksel temel yapı malzemesi olan gri siyah renkteki bazalt taş kullanılmıştır. Sur ve burçların üzerinde güneş, yıldız, kaplan, boğa, çift başlı kartal, akrep ve at kabartmalarıyla silah, meyve, çeşitli tahıl şekilleri ve bunların yanı sıra kitabe ve motifler bulunmaktadır. Birçok uygarlık yeni burçlar, kitabeler ve motiflerle surlara izlerini yansıtmışlardır. Özellikle Romalılar, Bizanslılar, Abbasiler, Mervaniler, Selçuklular, İnaloğulları, Nisanoğulları, Artukoğulları, Eyyubiler, Akkoyunlular ve Osmanlılar'dan günümüze kadar gelen pek çok burç, kitabe ve kabartma bulunmaktadır.

Bugün kentin çevresini çevreleyen surların yapımına, M.Ö. üç binli yıllarda ve ilk olarak bugün İçkale'ye uyan yerde Hurriler tarafından yapılmaya başlanmıştır. Kent savunmasına, Romalılar döneminde daha çok ağırlık verilmiştir. Romalılar, saldırılar karşısında Diyarbakır'ı bir Askeri Üst olarak yeniden düzenlemiştir.

Costantinus, 346 tarihinde başlayarak Amida (Diyarbakır) kentini yeniden ve daha sağlam surlarla çevirir. Surlar, Nisibis halkının Diyarbakıra göç etmesinden sonra genişletilerek bir kısmı yıktırılmış, ve bugünkü konuma gelmiştir. Surların görkemli ve tanınmış burçları ise: Evli Beden, Yedi Kardeş, Nur, Keçi, Kralkızı, Fındık, Mervani, Akrep Burçları'dır (Kültür ve Sanat Dergisi, 1995: 18-19).

1.3. Araştırma Alanının Coğrafyası, İklimi ve Bitki Örtüsü

Yüzölçümü 15.057,88 km² olan Diyarbakır, toplam yedi ile komşudur. İlin doğusunda; Siirt ve Muş, batısında; Şanlıurfa, Adıyaman ve Malatya, güneyinde; Mardin, kuzeyinde ise; Elazığ ve Bingöl illeri yer almaktadır. Diyarbakır'da Büyükşehir sınırları içindeki 4 ilçe dâhil 17 ilçe, 29 belediye ve 795 köy bulunmaktadır.

Yüzey şekilleri itibariyle çevresi yüksekliklerle kuşatılmış, ortası çukur bir havza durumundadır. Diyarbakır havzası olarak adlandırılan bu alan, Dicle Irmağı ile Güneydoğu Toroslar arasında uzanan geniş alanda yer almaktadır. Bu bölümün güneyinde ise orta yükseklikteki dağlardan oluşan Mardin yükseltisi yer alır. Kuzeybatı-Güney doğrultusunda uzanan Karacadağ yükseltisi, Diyarbakır havzasıyla batıdaki Şanlıurfa yaylasını birbirinden ayırmaktadır. Sönmüş bir Volkan olan Karacadağ 1.954 m. yüksekliği ile yörenin en yüksek noktasıdır. En yüksek noktasını "Kolubaba Doruğu" nun oluşturduğu Karacadağ'ın lavları, doğu yönünde Dicle Vadisi'ne kadar uzanır. Urfa-Diyarbakır il sınırı üstündeki bu kütle, koyu renkli lavların yığılmasıyla oluşmuş eski bir volkan kütesidir. Koni biçiminde olmadığından fazla heybetli görülmez.

Diyarbakır'ın iklimi ise karasal özellikler taşımaktadır. Gündüz ile gece arasında belirgin sıcaklık farkları yaşanır. Yazları çok sıcak geçen ilde, kış soğukları çevre iller kadar şiddetli değildir. Bunun başlıca nedeni olarak, Güneydoğu Toroslar yayınının kuzeyden gelen soğuk rüzgârları kesmesi gösterilir. Diyarbakır'da 471,2 milimetre olan yıllık ortalama yağış tutarının ancak yaklaşık yüzde 3'ü yaz aylarında düşer (1970-2009 Yılları). Son yıllarda yapılan barajların oluşturduğu yapay göller (Karakaya, Atatürk, Batman, Silvan Barajları), geniş buharlaşma yüzeyleri oluşturmaktadır. Kuzeydeki dağların eteklerine doğru gidildikçe yağışlar artmaktadır. Doğal bitki örtüsü ve ormanları gelişmemiştir. Daha çok makilik ve çalılık alanları gözlenmektedir. % 37'sini dağların kapladığı ilde, ovaların payı % 31 dolaylarındadır.

İldeki en önemli akarsu Dicle ırmağıdır. Bunun dışında batı ucundaki küçük bir alanın sularını Fırat ırmağı toplar. Kuzeybatı-Güneydoğu doğrultusunda ilin hemen hemen tümünü geçen Dicle'ye, Kuzeyde Ambar Çayı ve Pamuk Çayı, Güneyde ise Ballıkaya Deresi, Göksu Çayı, Ollucak Deresi, Savur Çayı gibi kollar katılır. Kuzey doğudaki dağlardan doğan, Kulp ve Sason çayları da birleşerek Batman çayını oluşturur. Diyarbakır-Siirt sınırının bir bölümünü çizen Batman çayı, Hasankeyf önlerinde Dicle'ye dökülür.

İl topraklarının 1/3' ünü kaplayan ovaların büyük bölümü, Dicle ve kolları boyunca zincirleme sıralar biçiminde uzanır. Bunların en büyüğü olan Diyarbakır Ovasının (400 km²) batı kesimi hayvancılığa, doğu kesimi bitkisel üretime elverişlidir. Kilki, Behremki, Gevran ve Karahan ovaları, öteki önemli ovalardır. Dicle'nin sol yakasında şerit ovaları adı verilen daha küçük ovalar yer alır.¹

1.4. Araştırma Alanının Ekonomisi

İlimiz ekonomisi tarım ve hayvancılık ağırlıklı olmak üzere küçük çaplı sanayi, turizm ve ticarete dayanmaktadır. Buna rağmen ilimizin yoğun göç alması ve nüfus artış hızının Türkiye ortalamasının üzerinde olması nedeniyle işsizlik giderek artmıştır. İşsizlik oranı genelde %14'e, şehir merkezinde %30'a, ilçe merkezlerinde ise %43'e ulaşmıştır.

Kişi başına GSYİH'sında 1.313 \$ ile Türkiye sıralamasında 54. sırada yer almaktadır. 2003 yılında DPT tarafından yapılan araştırmada Sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 63. sırada bulunmaktayız.

¹http://www.investdiyarbakir.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=189&Itemid=133&lang=tr (Erişim Tarihi: 12.06.2010).

Tarım

İlimizde ekilen belli başlı tarım ürünlerimiz buğday, arpa, kırmızı mercimek ve pamuktur. Son yıllarda sulu tarıma geçiş çalışmalarının hızlanmasıyla pamuk ekimi ağırlık kazanmaya başlamıştır. İlimizde üretilen Golda türü pamuk Türkiye'nin en iyi pamuğudur.

Sanayi

İlimizde irili ufaklı 240 civarında imalat sanayinde işletme bulunmaktadır. Son yıllarda sulu tarıma geçişte yaşanan gelişmeler sonucu, tarıma dayalı sanayide hareketlilik yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak 60 civarında kütlü pamuk işleme tesisi, 10 civarında pamuk yağı üretim tesisleri faaliyete geçmiştir. Ayrıca 10 civarında tuğla fabrikası, 10 civarında un fabrikası, 10 civarında mermer işleme tesisi, belli başlı tesislerimiz olarak öne çıkmaktadır. Özellikle zengin mermer yataklarının değerlendirilmesi için 39 mermer ocağından blok mermer üretimi gerçekleştirilmektedir. İlimiz mermer merkezi olma yolundadır. Üretilen mermerin %88'i ihraç edilmektedir. Alt yapısı tamamlanmış bir Organize Sanayi Bölgemiz, 3'ü merkezde olmak üzere 6 Küçük Sanayi Sitemiz faal durumdadır.²

1.5. Araştırma Alanının Nüfusu

2009 yılı nüfus verilerine göre, Diyarbakır nüfus büyüklüğü bakımından Türkiye'deki en büyük nüfusa sahip 11. ildir. Nüfus büyüklüğü sıralamasında, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) uygulandığı 9 il arasındaki sıralamada ise Gaziantep (1.653.670) ve Şanlıurfa'dan (1.613.737) sonra Diyarbakır (1.515.011) gelmektedir. Diyarbakır ilinde; 15 yaş altındaki yaş grubu nüfusunun toplam nüfus içindeki payı Diyarbakır'da % 37,3 gibi yüksek oranlardadır. 15-45 yaş grubundaki oran % 48'dir (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2010).

² <http://guneydoguanadolu.bolgesi.com/diyarbakir-ekonomik-durumu> (Erişim tarihi: 11.06.2011).

1.6. Araştırma Alanının Eğitim Bilgileri

Diyarbakır eğitim konusunda gelişmiş fakat hala belirli ilçelerde ihtiyaç ve eksiklikleri olan bir şehirdir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın resmi sayfasındaki verilere göre toplam okul sayısı 1479, toplam ğretmen sayısı 17891, toplam ğrenci sayısı 430038 olmakla birlikte, bunların 228598'i erkek, 201440'ı da kız öğrencidir.³

1.7. Araştırma Alanında Sağlık

Bölge merkezi konumunda bulunan İlimizde, Devlet Eğitim ve Araştırma Hastanesiyle birlikte Sağlık Bakanlığına bağlı;

- 8 adet hastane (3'ü ilçelerde),
- 115 adet sağlık evi,
- 84 adet sağlık ocağı,
- 4 Verem Savaş Dispanseri,
- 4 AS/AP Merkezi ile sağlık hizmeti verilmektedir.

İlimizde Sağlık Bakanlığına bağlı hastaneler dışında;

- Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi,
- Asker Hastanesi,
- 2 adet özel hastane mevcuttur.

Kamu ve özele ait sağlık kuruluşları, toplam 3.772 yatak kapasitesine sahiptir. 3 adet Sağlık Bakanlığına bağlı Sağlık Meslek Lisesi eğitim hizmeti sunmaktadır.⁴

³ <http://diyarbakir.meb.gov.tr/mods.php?go=okul> (Erişim Tarihi: 10.06.2011).

⁴ http://www.diyarbakir.adalet.gov.tr/sosyal_durum.html (Erişim tarihi : 1106 2011).

1.8. Araştırma Alanının Sosyo Kültürel Yapısı

Diyarbakır, bir çok kültürün ve medeniyetin bir arada bulunduğu Anadolu'nun en eski yerleşim birimlerinden biridir. Tarihsel süreçte, göçebe yaşam tarzından yerleşik düzene geçiş ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi köklü dönüşümlerin meydana geldiği ilk yerleşim yerleri Diyarbakır'ın içerisinde yer aldığı bölgede oluşmuştur.

Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ticaret yollarının en önemli kavşak noktalarının birinde bulunan Diyarbakır, söz konusu yönler arasındaki kültürel değişimde önemli bir rol üstlenmiştir. Tarihten günümüze, bünyesinde barındırdığı farklı dini-etnik alt gruplarla zengin kültürel birikim oluşturmuştur. Süryaniler, Keldaniler, Ermeniler, Kürtler, Araplar ve Türkler, bir bütün olarak, Diyarbakır'ın zengin sosyal dokusunun farklı görünümlerini yansıtmışlardır.

Diyarbakır kent merkezinde, farklı dönemlere ait kültürel izlere, bunlara özgü abidevi yapılara rastlamak mümkündür (Tuncer, 1995: 12-17). Bugün surlarda ve diğer yapılarda; Romalılar, Bizanslılar, Mervaniler, Selçuklular, İnalıoğulları, Nisanoğulları, Artukoğulları, Eyyübiler, Akkoyunlular ve Osmanlılar'ın izlerine de rastlamak mümkündür.

Diyarbakır, günümüze kadar, önemli bir kültür ve ticaret merkezi olma özelliğini korumuştur. 1950'den sonra yaşanan kentsel değişim olgusu Diyarbakır'da da etkisini göstermiştir. Bu tarihlere kadar, Suriçi'nde sıkışıp kalan kentsel doku, doğal nüfus artışı ve göçle şehre gelenlerin ihtiyaçlarına cevap veremez duruma gelmiş ve yeni yerleşim alanları oluşturulması gerekmiştir. Yeni yerleşim alanlarındaki temel sorunlar Türkiye'nin diğer kentlerindekiyle benzer özellikler taşımaktadır.

1950'lerden itibaren kırsal alanlardan Diyarbakır kent merkezine doğru başlayan göçle birlikte, kırsal alanlardan şehre doğru bir nüfus hareketi görülürken, kent kökenli ve kültürlü elit tabaka bölge dışına göç etmeye başlamıştır. Bu eğilim, 1970'li yıllarda daha da hızlanmış, 1980'li ve 1990'lı yıllarda farklı bir ivme kazanmıştır. Diyarbakır kent merkezinin kültürel, dini-etnik

dokusu bu süreçte belirgin ölçüde değişmiştir. Bölgede 1980'li yılların ikinci yarısında başlayıp daha sonraki yıllarda yoğunlaşarak artan şiddet olaylarının kent merkezindeki en önemli sonuçlarından biri, göç olgusuna dayalı hızlı nüfus hareketleridir.

Yaşanan yoğun göç sonrasında, kent merkezinde başta sağlık, eğitim, konut ve istihdam olmak üzere çok boyutlu sorunlar ortaya çıkmıştır.⁵

1.9. Araştırma Alanında Bilim ve Sanat

Dördüncü yüzyıldan günümüze kadar Diyarbakır'dan yetişen bilim ve sanat adamlarının sayısı yapılan çalışmalara göre 400'ün üstündedir. Bunların büyük çoğunluğu şair, yazar veya bilim adamı olmakla birlikte hattat, ressam ve bestekarlar da mevcuttur. İslamiyet öncesinde Diyarbakır'da bilim ve sanat hayatını belirleyen belgeler çok azdır. Bu dönemde yetişen bilim ve sanat adamlarının en eskisi Amidli İshak'tır. İshak Bizans imparatorluğunun en önemli Süryani bilginlerinden biri sayılırdı.

Aynı zamanda şair olan İshak'ın eserleri çeşitli dillere çevrilmiştir. İshak'tan sonra Silvanlı Martha 4. ve 5. yy.'da yetişmiş Süryani büyüklerinin en ünlüsüydü. 6. yy'da yetişen Etyüs ise bir tıp bilgini idi. Eserlerinden bazıları Latince'ye , İngilizce'ye, Almanca'ya çevrilmiştir. Bunların dışında Eğilli Yuhanna (507-586), üç büyük ciltlik Kiliseler Tarihi, Mar Yeşua ise 497-507 yıllarında; Urfa, Amid ve Güneydoğu Anadolu'da cereyan eden olayları, Bizans-İran savaşlarını anlatan Vakayiname adlı eseriyle ün salmıştır. Her iki eser de çeşitli dillere çevrilmiştir (Kültür ve Sanat, 1995: 25).

Diyarbakır'ın Müslüman Araplar tarafından fethinden Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na katıldığı 1085 tarihine kadar geçen dönemde, bölge bilhassa Mervaniler zamanında (984- 1085) büyük bir kalkınma hareketine sahne olmuştur. Diyarbakır kenti İslam dünyasının önde gelen bilim ve sanat merkezlerinden biri durumuna gelmiştir. Ebü'l Kasım Hasan, İbn Nübata, Şair

⁵ http://www.diyarbakir.adalet.gov.tr/sosyal_yapisi.html (Erişim tarihi: 11.06.2011).

Fazıl, İbn Esat bu dönemde yetişmiş en ünlü bilgin, şair ve yazarlardır (Kültür ve Sanat, 1995: 25-26).

Oğuz boyları 1042'den itibaren Diyarbakır bölgesine akınlara başladılar. Sonunda, 1085'ten itibaren bölge Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na katıldı. 1093'te Suriye Selçukluları'na bağlandı ve sırayla İnaloğulları, Nisanoğulları, Artukoğulları Diyarbakır'a hakim oldular. Özellikle Artukoğulları, Silvan ve Diyarbakır civarında kurdukları medreselerle, imaretler, hastaneler, köprülerle ve kurdukları zengin vakıflarla bilim ve kültürün korunmasında, sanat hayatının gelişmesinde etkin oldular.

Bu dönemde Diyarbakır kentinde bazı kaynaklara göre bir milyon kırk bin, bazılarında göre 140 bin ciltlik muazzam bir kütüphanenin bulunması bilim ve kültür düzeyinin ne kadar yüksek olduğunun göstergesidir. Hatta bir rivayete göre Selahaddin Eyyubi, Nisanoğullarından Diyarbakır'ı almak üzere şehri kuşatmış, mancınıklarla taş yağdırıyormuş. Büyük bir komutan olduğu kadar, kültürlü, bilgin bir devlet adamı olan Selahaddin Eyyubi'ye bir gün bir elçi gelmiş ve şu teklifi yapmış: "Şehirde bir kütüphanede yetmiş deve yükü kadar kitap var, sarayda da yetmiş yük altın, gümüş ve değerli eşya... Sultan hangisini tercih ederse o kalacak. Diğerlerini götürmeye izin verirlerse yarından tezi yok Nisanoğulları şehrin anahtarını teslim hazırdır." Selahaddin Eyyubi bu durum karşısında düşünmeden cevap vermiş: "Altını, gümüşü her zaman bulurum ama bilgiyi kolay bulmak zordur. Kütüphaneye dokunmasınlar başka ne varsa götürsünler. Ertesi sabah şehrin kapıları açılmış, Nisanoğulları yükte hafif, pahada ağır tüm servetlerini dışarı taşımışlar. Selahaddin de tüm kütüphaneye sahip olmuş. Daha sonra bu kütüphane Mısır'a gönderilmiş (Kültür ve Sanat, 1995: 26).

Artuklular döneminde halk kültürünün önemli bir dalını oluşturan çeşitli el sanatlarının da çok ileri düzeyde olduğu bilinmektedir. British Museum'da bulunan 13. yy'a ait olup Diyarbakır'da yapılmış olduğu kabul edilen bir kemerin gümüş tokalarını, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Selçuklu dönemi

eserleri arasında sergilenen bir çift tunç davulun çevresini, Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde bulunan bir pirinç şamdan kaidesini süsleyen çeşitli figürler, frizler, kufi yazılar, bitkisel motifler buna güzel örnekler olarak gösterilebilir (Kültür ve Sanat, 1995: 26).

Artuklu hükümdarı Melik Mahmud zamanında (1200-1222) Diyarbakır İçkale Sarayı'nda Cizreli Ebu'l- İzz adlı bir bilgin mühendisin yaptığı saz ve söz eğlencelerinde hizmet eden, saz çalan makine adamlar, ağızdan şarap dökülen tavus kuşları, otomatik kaplar, fıskiyeler, su terazileri, o günkü kültür ve uygarlık düzeyinin ne kadar yüksek olduğunun bir başka kanıtıdır. (Kültür ve Sanat, 1995: 26-27).

Bunların dışında hangi tarihte kimler tarafından yapıldığı bilinmeyen Diyarbakır Ulu Caminin avlusunda bulunan ezan saati ise bir nevi güneş saatidir. Taş'ın orta kısmında bıçak ağzı büyüklüğünde bir demir parçası monte edilirken, demirin her iki kısmında ise yarım ay şeklinde biri kibleye, diğeri kuzeye doğru çizilen iki çizgi bulunmaktadır. Yarım ay şeklindeki her iki çizgiden 6'şar tane olmak üzere toplam 12 çizgi bulunmaktadır. Güneşin doğuşunda taşın ortasına dikilen demirin gölgesi hangi çizginin üstüne vurursa saat o gölgeye göre belirlenip cami imamı tarafından ezan okunduğu ve cemaatin namazlarını kıldıkları belirtilmektedir.

Akkoyunlular döneminde de bilim ve sanat gelişmeye devam etmiştir. Bilhassa hükümdarlardan Diyarbakır'ın Ergani yöresinde dünyaya gelen Uzun Hasan Bey (1423-1478), bilim ve sanat adamlarına değer verir, onları korurdu. Cuma akşamları bilgin ve şairleri sarayına toplar, onlarla çeşitli konuları konuşur ve tartışır. Diyarbakır'da Türk kültürü ve dilinin yayılmasına önem veriyordu. Aşık Paşa'nın "Garipname" adlı Türkçe eserini daima yanında taşıyordu. Bazı eserleri ve Kur'an-ı Kerim'i Türkçe'ye çevirtmiş ve huzurunda okutmuştur. Ona göre bu kutsal kitabı Türkçe okumak da bir ibadettir ve onunla da sevap kazanılabilir. (Kültür ve Sanat, 1995: 27).

Akkoyunlular döneminde Diyarbakır'dan şöhreti yaygın bilim ve sanat adamlarının başında Gülşeni tarikatının kurucusu İbrahim Gülşeni (? – 1533), Şair Halili (1407-1485), Albardaklı Şeyh Ahmed (1466- 1510) gelir.

Akkoyunlular'dan sonra Diyarbakır kısa bir süre Şah İsmail'in yönetimine geçmiş (1507-1515), Eylül 1515'te ise Osmanlı birliğine katılmıştır (Kültür ve Sanat, 1995: 27).

Osmanlı döneminde de bilim, kültür ve sanat alanındaki gelişmeler devam etmiştir. Dönemin Diyarbakırlı ünlü isimleri arasında Molla Çelebi (?- 1655), Resmi (1601-1666), Ebubekir (?- 1776), Müderris Hacı Ragıp(1786-1848) gibi ünlü bilim adamları; Cemili (1463-1543), Şerifi (?- 1544), Vali (1688-1738), Hami (1679-1747), Ahmed Mürşidi (1689- 1761), Lebib (?- 1768), Celal Paşa (1757- 1822), Said Paşa (1814-1877) adlı şairler ilk akla gelen isimlerdir. (Kültür ve Sanat, 1995: 27).

Son yy'da ise Ziya Gökalp (1876-1924), Süleyman Nazif (1869-1927), Türk dilinin ve kültürünün temel hazinesi olan Divanü Lüğati't Türk'ü gün ışığına çıkaran, Ali Emiri (1857-1924), Ali Faik Ozansoy (1876-1950), Cemal Yeşil (1900-1977), Cahit Sıtkı Tarancı (1910- 1956), Munis Faik Ozansoy (1911-1975), Ahmed Arif (1927- 1991), Orhan Asena, Celal Güzelses, Esmâ Ocak ve Sezai Karakoç Diyarbakırlı sanat adamlarının başında gelir (Kültür ve Sanat, 1995: 28).

1.10. Araştırma Alanında El Sanatları

Tarih boyunca bölgenin bilim, kültür ve sanat merkezi olan Diyarbakır, halk kültürü açısından da oldukça zengin ve çeşitlidir. El sanatları da şehrin maddi kültürünün önemli bir dalını oluşturmaktadır (Kültür ve Sanat, 1995:65).

El sanatları arasında Diyarbakır kuyumculuğunun özel bir yeri ve yaygın bir ünü vardır. Vezir Hasan Paşa'nın 1599'da yaptırdığı han ve kapalı çarşıya dünyanın dört tarafından gelen tüccarlar, getirdikleri ham taşları burada satıp Diyarbakırlı

ustaların yaptıkları broş, gerdanlık ve hasır bilezikleri satın alarak giderlerdi. Diyarbakır'da hala kapalı çarşıda elliye yakın kuyumcu dükkanı vardır, kuyumculuk eskisi kadar olamasa da hala ününü korumaktadır (Kültür ve Sanat, 1995: 28).

Diyarbakır kuyumculuğunda gümüşten yapılmış buhurdan, gülabdan, gümüş işlemeli takonya ve peştahta denilen çekmece, aranan değerli eşyalardır. Eski dönemlere ait hasır bilezik, kişnişli ve hablı gerdanlıklar ise yöreye özgü özelliklerini hala korumaktadırlar (Kültür ve Sanat, 1995:65).

“Mevlana Hazretleri'nin Konya'daki türbesinin gümüşten yapılmış süslü ikinci kapısı, Hasan Paşa tarafından Diyarbakır'lı kuyumculara yaptırılarak armağan edilmiştir. Padişah 4. Murad, Bağdad'ı aldığıında “Emakin-i mübareke” tezyinatını Diyarbakır kuyumcularına ısmarlamıştır.” (Kültür ve Sanat, 1995: 28).

Diyarbakır'ın ayrı bir sanat dalı olan dokumacılıkta ise dokuma tezgahlarında kutni, gazelye, mantin denilen ipekli kumaşlar, türkölere konu olan puşular; pamuklu çitari, manusa ile çeşitli bezler dokunurdu. Puşicilik, Diyarbakır'da diğer birkaç el sanatı gibi 1960'lı yıllara kadar büyük ölçüde Süryaniler, kısmen de Ermeniler tarafından yapılmakta idi. Mesleğin bütün iş kollarını ayrıntısını sadece onlar biliyorlardı. Süryani nüfusun azalmasından sonra Müslümanlar, dokumacı ve masuracı olarak meslekte yer almaya başladılar. Fakat iş verenler her zaman Süryaniler oldu. Bu sanat son otuz yıl içerisinde ise özellikle Diyarbakır kent merkezinde oturan Süryanilerin ve Ermenilerin göç etmesiyle beraber şehirde yok olmaya yüz tutmuştur. Puşi ihtiyacı özellikle Arap ülkelerinden olmak üzere, yurt dışından karşılanmıştır. Bu ise hem önemli ekonomik bir kayba hem de kültürel bir yozlaşmaya neden olmuştur.

Kentin halı, kilim, cicim, şal, keçe ve renkli sahtyanları da meşhurdu. “Diyarbakır Kirbası” denilen çadır bezi, kalite itibarıyla en iyisiydi. Askeri ihtiyaç fazlası ancak özel müsaade ile yurt dışına ihraç edilebilirdi. Şehirde dokunan ve

iki yılda işlenerek 4. Murad'a armağan edilen ipekli otağ dillere destan olmuştu (Kültür ve Sanat, 1995: 28).

Diyarbakır kendine has işlenişleriyle bakırcılıkta da meşhurdur. Bölgenin en zengin bakır yataklarına sahip olan Ergani'den elde edilen bakır, Diyarbakır'daki atölyelerde işlenmektedir. Çayönü kazılarında çıkarılan bakır delgi ve iğneden bakırcılığın tarih öncesi dönemlerde bile var olduğunu görüyoruz. Günümüzde de döğme ve kabartma tekniğiyle yapılan ibrikler, üsküreler, taslar, siniler, kıldanlar, nıkra adı verilen büyük kavurma kazanları ve kapaklı sahanlar ilk akla gelenlerdir. Bunların çoğu, döğme ve kazıma tekniğiyle yapılmış çeşitli motiflerle, yazılarla süslüdür (Kültür ve Sanat, 1995: 28).

Diyarbakır taş süslemeciliğinde ise şehrin geleneksel bazalt taşı ve bazalta göre daha yumuşak olan kireç taşı kullanılır. Şehrin mimarisinde bu taşlar birlikte kullanılır. Ayrıca taş üzerinde kabartma olarak, çoğunlukla hayvan ve geometrik figürler uygulanmıştır. Akkoyunlu döneminde; Ayni Minare camii, Safa ve Nebi, Şeyh Matar camii, iki renkli ve kabartmalı taş işçilikleriyle önemli yapılar arasındadır.

Bu sanatların dışında demircilik de yörede tarihi kapılarda, tarihi evlerin parmaklıklarında ve kapı tokmaklarında özgünlüğünü göstermektedir.

Evliya Çelebi Diyarbakır'ın el sanatlarından Seyahatnamesi'nde şöyle bahseder: “ Bu diyarda yapılan kılıç, gaddare (bir tür kılıç), külünk (kazma), balta, ok, hançer, mızrak dünyaca meşhurdur. Demirciler balyozunu, hallaçlar tokmağını, kazancılar çekicini vurdukları zaman musiki fenni üzere segah makamında, hüseyni makamında vurup daha nice makamları işiten musiki ehli şaşırıp kalır.” (Kültür ve Sanat, 1995: 60).

1.11. Araştırma Alanında Halk Oyunları

Diyarbakır yöresi özellikle halay türüne giren oyunları bünyesinde barındırır. Yörede oyunlar genelde coşkuyu, sevgiyi, ahengi, hüznü, yiğitliği, mertliği ve günlük doğa olaylarını içerir. Bu oyunlar çok eski kökenli olmasına rağmen bugünlere kadar gelmişlerdir. Bütün oyunlar yörenin yaşayış biçimi, sosyal ve kültürel ilişkilerinden etkilenmiştir. Aynı oyunlar, farklı ilçe veya farklı köyde aynı biçimde veya küçük nüanslarla oynanmaktadır. Bunun en büyük nedeni ise aşiretlerin bölünüp değişik bölgelere yerleşmesinden kaynaklanır.

Diyarbakır'da halk oyunları; kına geceleri, düğün, bayram ve özel zamanlarda oynanır. Bazen sohbet ve eğlenme amaçlı gidilen yerlerde de halk oyunları oynanır.

Halaylar, süit oynanan toplu oyunların en yaygın olanıdır. Kendi içerisinde; Ağırılama, Yeldirme, Yanlama, Sıktırma, Yaslanma, Kollama, Ayrılma, Zahma, Hoplatma gibi çeşitli kısımları vardır. Bunlar hareket ve tempo ifade eden kısımlardır. Bu kısımlar her ilin halayında değişiklik gösterir ve aynı zamanda her ilin halayında farklı isimler alır. Halaylar en az üç kişiyle oynanan, çalgısı davul ve zurna olan oyunlardır. Bu oyunlarda oyunu sürükleyen halay başıdır.

Diyarbakır'da en yaygın olarak oynanan oyunlar: Diyarbakır Halayı (Neni), Girani (Esmer) Halayı ve Delibe (Delilo) Halayıdır.

Neni: Dört kişiden onbeş kişiye kadar toplulukla oynanır. Renkli geçen Diyarbakır düğünlerinin vazgeçilmez oyunudur. Düğün evinde sıra sıra, kadınlı erkekli halay çekilir ve maya söylenir.

Delilo: Bu oyuna “üç ayak” da denir. Ayak seyir ve vuruşları oyun boyunca öyle çabuk geçer ki, seyredenler oyuncunun üçüncü bir ayağı olduğunu düşünebilir. Delibenin iki ayaklı olanına, “Koçeri” adı verilir ve oyun üç ayaklısına göre yavaştır.

Girani: Bu oyuna “esmer halayı” da denir. Oyun boyunca davul zurna hem esmer güzeline yakılan bir hoyratın nağmelerini çalar, hem de oyunculara kılavuzluk eder. Çalınan türkünün bir bölümü şöyledir:

“Esmer bugün ağlamış
Ciğerimi dağlamış
Kara kaşın üstüne
Siyah puşi bağlamış

Hele yar yar yar
Kibar yarım esmerim
Sen güzelsin esmerim
Sen benimsin esmerim
...”

Diyarbakır’da halaylar genellikle erkekler tarafından oynanır. Delilo, kadın erkek oynanan karma bir halaydır.

Diyarbakır’daki diğer halay çeşitleri ise şunlardır: Düling (=Durik = İki Ayaklı), Goncut, Çepik, Çaçan, Keçikanı ve Berzini.

Bunlardan Berzini, Düling, Goncut, Keçikanı oyunları yalnızca erkekler tarafından oynanır. Yine Diyarbakır’da erkeklerin oynadığı Hora (Horon) atlı oyuna ve Şur-u Metal adlı kılıç-kalkan oyununa da rastlanmaktadır. Ayrıca Meryemo, Teşi, Tik, Keşeo, Lorke, Kurt-kuzu, Arani, Govend, Kıntles, Lolo, Memeli oyunları da oynanmaktadır.

Diyarbakır’daki kadın kıyafetleri, çok şatafatlı ve renklidir. Köfi ve fistan giyilir. Kotik ceket sırttadır. Alt kısımda şalvar giyilir, ayakta ise yemeni ve çorap bulunur. Bele kırıškine kuşak takılır.

Erkeklerde başta küm (külâh) bulunur. Sırta gömlek ve yelek giyilir. Kadınlar da olduğu gibi şalvar, yemeni ve çorap giyilir, bele kuşak sarılır.

2. Diyarbakır Halk Kültürü

2.1.Geçiş Dönemleri

Geniş bir coğrafyaya sahip olan Türkler tarih boyunca göçler, savaşlar ve yeni kazanılan topraklarla sürekli genişlemiş, genişlerken de çeşitli ulusları bünyesine katmış, onların kültürünü kendi kültürleriyle harmanlayarak zengin bir kültürel birikime sahip olmuşlardır. Orta Asya Türklerinin Şamanist inanç sistemine kadar dayandırabileceğimiz bu zengin birikim, topraklarımız üzerinde farklı etki ve varyasyonlarıyla günlük hayatımızdaki yerini gelenek görenek ve adetlerimizde korumaktadır. Bu geleneklerin büyük bir kısmı, geçiş dönemleri diye adlandırdığımız insan hayatının üç önemli evresinde kendini gösterir. Bu üç evre; doğum, evlenme ve ölümdür.

Her birinin kendi bünyesi içerisinde, birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, âyin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu geçişleri, bağlı buldukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutlamak, kutsamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Çünkü yaygın olan inanca göre, insan bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere karşı açıktır (Örnek, 1995: 131).

“Bugün uyulan birçok adet ve inanma kalıpları eski Türk inançlarının günümüze gelmiş şekilleridir. Halk bu adet, inanma ve bunlara bağlı pratiklerin eski geleneklerden geldiğini bilmektedir. Bu da bize çoğu, ritüel işlevini kaybetmiş Türk inanç kalıntılarının adet adı altında yaşadığını göstermektedir.” (Artun, 1998: 4-28).

2.1.1.Doğum

Doğum, hayatın başlangıcı olduğu için geçiş dönemlerinin de ilk evresidir. “Çağlar boyu doğuma ve onun kendi bünyesi içindeki evrelerine, bir takım geçiş töreleri ve törenleri eşlik eder. İnançlar ve gelenekler insanları gebelik öncesinden başlayarak, birtakım adetlere uymaya ve bu adetlerin gerektirdiği birtakım işlemleri yerine getirmeye zorlamaktadır. Doğumun çevresinin yüzlerce adet, inanç, dinsel ve büyüsel özlü işlemle örülü olduğunu görüyoruz (Örnek, 1995:132).

Gebelik ve doğuma kadar devam eden bu dönemde, çocukla ve anneye ilgili birçok uygulama yapılır. Gerek dışarıdan gelecek tehlikelere, gerekse doğaüstü güçlere karşı anneyi ve çocuğu korumak için çeşitli ritüellere başvurulur.

2.1.1.1. Doğum öncesi

“Bu dönem, çocuk sahibi olmaya karar verilmesinden başlayarak, doğum olayının başladığı döneme kadar olan bölümü içermektedir.” (Artun 2008: 135). Evlilik sonrası çiftler başta olmak üzere tüm aile, yakın akraba ve dostlar tarafından aileye katılacak yeni bir üye herkes tarafından heyecanla beklenir. Son derece önemli olan bu dönem içerisinde anne ve çocuk üzerine uygulanan birçok gelenek ve ritüeller bulunmaktadır.

2.1.1.1.1.Kısırlığı giderme

Çocuk; toplumumuzda soyun devamı, bereket, güç ve zenginlik göstergesidir. Evlenen çift ve çiftlerin aileleri için heyecanla ve sabırsızlıkla beklenen bebek haberi evlilik sonrası belli bir süre gelmemişse üzüntüye sebep olur. Özellikle kırsal kesimlerde kadının çocuk sahibi olması onun saygınlığını arttıracak önemli bir faktördür, şayet çiftler çocuk sahibi olamıyorsa bu durum kadının eksikliği olarak görülür, bu nedenden ötürü eksiklik olarak düşünülen bu durum için yapılan yöntemler özellikle kadının üzerinde uygulanır.

Çalışma alanımız; Diyarbakır şehrinin merkez alanını kapsadığı için şehir içindeki halk, genellikle bu tür bir sorunla karşılaştığında öncelikli olarak doktor yardımı almaktadır. Bununla beraber geçmişten gelen ve hala geçerliliğini sürdüren gelenekler de ek olarak uygulanmaktadır. Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi, araştırma alanımız olan Diyarbakır'da da bu tür sıkıntılarda halk hekimliğine başvurulur.

“Eskiden beri bayanlar bu konuda özellikle ebelerden, ailenin veya yakın çevrenin bilinen tecrübeli yaşlılarından faydalanırlarmış. Özel bir durum olduğu için de bu olayın çok dillenmesini, yayılmasını istemezlermiş.” (Y. Karatoprak 2010).

“Çocuğu olmayan kadınlara kısır, körocağ erkeklere de yine körocağ, zürriyetsiz, köse denirdi” (Telli 2010).

Geçmişten bu yana Diyarbakır şehir merkezinde kısırlığı gidermek için yapılan uygulamalar:

“Ebe gümeci bitkisi ile süt birlikte kaynatılır, çocuğu olmayan kadın buharında oturtulurdu. Ayrıca ebe gümecinin suda kaynatılıp içine un eklenmesiyle elde edilen bulamaçtan da tülbente sürüp, karın bölgesinin üzerine çekerlerdi” (Telli 2010).

“Kısırlık için havuç tohumu, soğan suyu kaynatılıp içilir veya soğan közde pişirilerek nebat şekeri ve zeytinyağıyla karıştırılıp ince bir tülbentin içine konur, bilye haline getirilerek, kadının rahmine yerleştirilir. Kısır kadınlara uygulanan bir başka soğan kürü de şu şekilde yapılır; soğan haşlanıp iyice dövüldükten sonra zeytinyağıyla karıştırılıp merhem haline getirilir, temiz bir bezin üzerine serilip kasıklara koyulur.” (G. Hamzaoğulları 2010a).

“Patlıcanı haşlayıp ezeriz, zeytinyağıyla karıştırıp temiz bir bez yardımıyla karnın üzerine çeker, birkaç saat üzerinde bekletiriz. Çocuksuz kadınlar kimi zaman da Çermik kaplıcalarına gidip şifa ararlar. (Yıldız 2010).

Çermik'teki kaplıcalarla ilgili, kitaplarda sıklıkla geçen bir rivayet vardır. Acem kralının kızı Belkıs'ın hikayesidir bu; kralın güzeller güzeli kızı Belkıs, günün birinde dermansız bir hastalığa yakalanır vücudunda yaralar açılır. Hiçbir tabip, ilaç çare olamaz Belkıs'ın yaralarına. Bir müddet sonra yaralar ağırlaşır, kokmaya başlar, kral kızını yanında muhafızlarıyla birlikte saraydan uzaklaştırır ve ormana gönderir. Belkıs günün birinde ormanda gezerken şimdiki kaplıcaların olduğu sıcak su kaynağına ulaşır ve burda yıkanır. Suyun kendisini rahatlattığını fark edince defalarca bu suda yıkanır ve neticede yaraları kapanır eski güzelliğine kavuşur.

Bu efsaneden ötürü şifasına inanılan termal hamamlara giden, çocuk isteyen kadınlar da şu tekerlemeyi söylemiş:

Belkıs Hatun, Belkıs Hatun
Tenceremi sattım
Leğenimi sattım
Sahan (sana) geldim
Belime kuşak
Karnıma uşak (Beysanoğlu, Değer, 1992: 97)

Günümüzde hala Diyarbakır halkının Çermik Kaplıcalarına ilgisi fazladır, her türlü derde çare olacağına inanılır.

Bu uygulamaların haricinde, dinsel uygulamalar da yapıldığı görülmektedir. Türbe ve ziyaretlere gidilerek dua edilir, duaların bu büyük zatlar aracılığı ile gönderilirse geri çevrilmeyeceğine inanılır:

“Diyarbakır'da çocuğu olmayan kadınlar özellikle Hz. Süleyman'a giderek dua eder, adak adarlar. Çocukları erkek olursa doğduktan sonra bu büyük zatın

ismini koyarlar. Ergani'deki Zülküfül Peygamber'in makamına da Diyarbakır-Mardin yolu üzerindeki Sultan Şeyhmus'a da gidip dua ederler, dilekleri gerçekleşirse ve yine erkek çocuk olursa isimlerini gittikleri zatlardan koyarlar.” (G.Hamzaoğulları 2010a).

2.1.1.1.2 Gebelikten korunma

Toplumumuzda gebe kalmak için yukarıda bahsettiğimiz çeşitli yöntemlerin yanında çocuk sayısı çok olan ailelerde ya da maddi imkansızlık yüzünden gebelikten kaçınmak isteyen, gebe kalınmışsa da bunu sona erdirmek isteyenlerin de çeşitli yöntem ve uygulamaları vardır. İlde bulunan sağlık kuruluşlarının önerdiği doğum kontrol yöntemlerinin haricinde geleneksel yöntemler de varlığını sürdürmektedir.

Çalışma yaptığımız Diyarbakır ilinde, hamile kalmamak veya kaldıktan sonra çocuğu düşürmek için çeşitli uygulamalara başvurulmaktadır:

Yeşil sabun rendelenip içine limon sıkılıp iyice yoğrulur, yoğrulduktan sonra küçük küçük top halinde haplar yapıp rahme uygulanır, bu şekilde korunulmuş (Y. Karatoprak 2010a).

Erzurum'da da çocuğa kalmamak için, Diyarbakır'da yukarıda bahsedilen rahim içine yapılan uygulamanın farklı bir şekline başvurulduğu görülmüştür: “Yumurtanın sarısı kırılarak, içerisine bir miktar çiris unu katılır. Hamur haline gelen bu karışım, fitil haline getirilerek rahim ağzına konur.” (Tas, 1996: 190). Yine Erzurum'da gebe kalmamak için rahme ebegümeci koyarak gebelikten korunulacağına da inanılır (Özder, 1967: 4390).

“Çok zararlı olmasına rağmen ebegümecinin sapıyla ya da kibrit çöpüyle çocuk düşürülsün diye rahme uygulama yapılırdı. Kinin denilen baharatı kaynatıp içip çocuk düşürdük diyenler de vardır” (G. Hamzaoğulları 2010a).

Çocuk doktoru M. Taş'ın belirttiğine göre: “Çocuk düşün diye alttan fitil uygulanmış ya da hamile kadın, ağır bir nesne kaldırmak suretiyle çocuğunu düşürmüştü.” (Taş 2010).

Görüşme yapılan kişiler, bu tarz uygulamaların günümüzde artık nadiren eğitim seviyesi düşük kesimde görüldüğünü, genellikle şehir halkının doktor kontrolünde sağlık kuruluşlarının önerdiği yöntemlerle gebelikten kaçındıklarını veya gebeliklerine son verdiklerini belirtmişlerdir.

2.1.1.1.3. Çocuğun sağlıklı doğması ve yaşaması

Çocuğun sağlıklı dünyaya gelmesi için hamile kalan kadın, gebeliği süresince çeşitli önlemler alır. Düşüğe neden olmamak için kendini yormayacak şekilde hareket eder, ağır kaldırmaz, doktorların verdiği takviye ilaçlar kullanılır hatta çeşitli muskalar yardımıyla çocuk korunmaya çalışılır. Bu tarz uygulamalar birçok yörede benzerlik gösterir.

Yörede çocuğun sağlıklı doğması ve sonrasında sağlıklı yaşaması için yapılan uygulamalar şu şekilde anlatılmıştır:

“Öncelikle doktorun önerdiği ilaçlar alınır. Bunun yanında türbe ziyaretleri yapılır, özellikle Hz. Süleyman'da çocuğun sağlıklı dünyaya gelmesi için adak adanır. Bu adaklar farklıdır; kimi sadece doğacak çocuğun ismini Süleyman koyacağını vaad eder, kimi çocuk dünyaya geldiğinde kurban keseceğini, kimiye özellikle erkek çocuklar için yedi sene kurban keseceğini vaad eder.” (G. Hamzaoğulları 2010a).

Yatıra yapılmış adak sonunda doğan çocuğa, yaşaması için yatırın adı verilir. Çocuğun yaşaması için adların büyüklük işlevi olduğuna inanılır. Dursun, Durmuş, Yaşar... gibi adlar yanında peygamber adları veya sıfatlarına bağlanan ya da tanrının adı ve sıfatlarına bağlanan Abdullah, Abdurrahman, Mehmet, Ahmet, Mahmut gibi adlar ile kadın-erkek Müslüman ulularının; Ömer, Ali.

Hamza, Hasan, Hüseyin, Fatma, Zehra, Zeynep gibi adları verilir (Boratav, 1984: 89-90).

“Müslümanlıkta yeri olan akîka kurbanı dediğimiz kurban her doğan çocuk için kesilmelidir, hatta adak kurbanı kesene düşmez ama akika kurbanında kestiren kişi evinin payını da ayırır.” (N. Hamzaoğulları 2010).

“Akîka, lügat'ta, yeni doğan çocuğun başındaki tüydür. Şeriatta ise yeni doğan çocuğun kendisi için kesilen kurbanıdır. Akîka sünnet-i müekkededir. Peygamberimiz şöyle buyuruyor: ‘Çocuk, Akîka kurbanı verilinceye kadar tutukludur; yedinci günde Akîka kurbanı kesilir, saç tıraş edilir ve kendisine isim verilir.’”(Günenç, 1979’dan aktaran Uygur, 2010, s.27).

İbn Mace’ye göre, peygamber efendimiz “bize erkek çocuklar için iki, kız çocuklar içinse bir koyun akîka olarak kurban etmemizi emretmiştir (İbn Mâce hadis no: 3163, Zebâih, no: 1515).

“Çocuğu yaşamayan aileler, kötü ruhlar çocuğun Müslüman olmadığını düşünüp zarar vermesinler diye yeni doğan çocuklarının alınına tencere karasından artı işareti yaparlarmış. Erkek çocuğu yaşamayan aileler ise yine kötü ruhları kandırmak amacıyla yeni doğan erkek çocuklarının saçlarını yedi yaşına kadar uzatır, kulaklarına da küpe takarlarmış. Böylelikle çocuğun kız olduğu düşünülerek, zarar verilmeyeceğine inanırmış.” (M. Taş 2010).

“Yaşamayan çocuğun ardından doğan çocuğa yedi yaşına kadar evden kimse bir şey alıp giydirmemiş, çocuğa kıyafetleri komşular tarafından alınmış. Bir başka adete göre de çocuğu yaşamayan aile, bir sonraki çocukları doğduğunda yedi veya kırk kapıdan para toplayıp o paradan çocuğa boylama veya bazbent denilen bakır yahut gümüşten yapılan bir takı alır, boyunlarına kolye olarak yahut kollarına bileklik olarak takarlarmış. Bu takının çocuğu koruyacağına inanırmış.” (Y. Karatoprak 2010a).

Sözü geçenler dışında yörede bilinen diğer uygulamalar şu şekildedir:

- Hamilelik süresince nazardan korunmak için muskalar yaptırılır.
- Özellikle Ayet'el Kürsü, Felak, Nas gibi ayet ve sureler okunur.

2.1.1.1.4. Aşerme

Aşerme; gebe kalan kadının çeşitli yiyecek ve içeceklere karşı aşırı düşkünlük göstermesi veya tiksinişi olarak bilinir. Çocuğun sağlığına zarar geleceğine inanıldığı için bu dönemde hamilenin aşerdiği yiyecekler hamile kadına yedirilmeye çalışılır.

Halk arasında aşerme adıyla biline sözcüğün aslı 'aş yeme' şeklindedir. Beğenmemek, kötülemek anlamlarındaki aş yemek giderek halk arasında anlam değiştirerek, hamile kadının kimi yiyecekleri canının çekmesi, onları tatmaktan kendini alıkoyamaması anlamına gelmiştir (Boratav, 2003: 146).

Yörede aşeren kadınla ilgili inanış ve uygulamalar kaynak kişilerce şu şekilde aktarılmıştır:

"Hamileye aşerdiği yiyecek neyse muhakkak yedirilmelidir, aksi takdirde bebeğin sağlığına zarar geleceğine inanılır. Aşeren kadın, canının istediği şeyi izinsiz almışsa, mesela üzüm diyelim, çocuk doğduğunda çocuğun vücudunda herhangi bir yerde bunun lekesi çıkar." (M. Özeren 2010).

Diyarbakır'da hamile kadının aşerdiği yiyeceğe göre çocuğun cinsiyetiyle ilgili tahminler yapılır. Ekşi yiyecekleri canı çekerse kız, tatlıya aşerirse erkek olacağına inanılır. Bunun dışında hamile kadının kirece veya toprağa aşerdiği görülür ki, bu durum aslında çocuktaki kalsiyum eksikliğinden kaynaklanır.

Toplumumuzda hamilelik son derece önemli bir süreçtir, bu süreç boyunca kadın adeta el üstünde tutulur. Hamileliğin ilk aylarından başlayarak hamilelik

süresince devam eden aşerme sürecinde hamile kadının eşi, ailesi ve çevresi onun isteklerini ellerinden geldiği kadar karşılamaya çalışırlar.

2.1.1.1.5. Doğacak çocuğun cinsiyetini belirleme

Bebeğin cinsiyeti, hamilelik sürecinde aile içinde merakla beklenen bir hadisedir. Eskiden şu an varolan ultrasonografik yöntemlerle bebeğin cinsiyeti öğrenilemediği için halk arasında çeşitli uygulamalarla bebeğin cinsiyeti üzerine tahminlerde bulunulurdu. Şu an bile bebeğin cinsiyeti belirlenmeden önceki süreçte, çeşitli yöntemlerle cinsiyet tahminleri yapılır.

Hamilelik sırasında, doğacak çocuğun cinsiyeti önemli bir noktadır. Bu süreçte anne baba başta olmak üzere akrabalar, eş dost, bebeğin cinsiyetini öğrenmek isterler. Geleneksel kültürümüzde, erkek çocuk beklentisi daha fazladır. Doğacak çocuğun erkek olması için bir takım pratikler uygulanmaktadır. Kız çocuğunun daha hayırlı olduğu söylenmekte; ancak yine de erkek isteği daha ağır basmaktadır. Bu da 'Kız el aşıdır, elin ocağını tüttürür.' biçiminde ifade edilir. Gebelik sırasında bebeğin kız mı erkek mi olacağı üzerine gebe kadının fiziki değişiklikleri gözlenir ve bazı pratikler uygulanarak tahmine çalışılır (Artun, 2008: 142).

Diyarbakır'da cinsiyet belirlemek için yapılan adet ve uygulamalar şunlardır:

"Hamile kadının üç ayı dolduktan sonra, doktora gider ama bundan önce bizim yaptığımız bazı âdetlerle çocuğun cinsiyetini tahmin etmeye çalışırız. Mesela hamile kadının kalçası daha büyük ve yassı ise, karnı enine genişlemişse kız, karnı sivrileşmişse erkek olacak denilir. Hamile kadın, hamileliği süresince güzel olmuşsa çocuk erkektir, çünkü kız çocuğu annenin güzelliğini alır derler. Bu yöre insanı genellikle erkek çocuk istediğinden bunu uydurmuş olabilir, ama erkek çocuk isteyenler için yapılan en doğru adet Yûsuf Suresi'ni üç Cuma hiç sektirmeden hamilenin karnına okumaktır. Çocuk hem erkek olur hem de ahlaki düzgün olur." (Y. Karatoprak 2010a).

Bunların dışında yörede gözlemlenen diğer yaygın inanışlar da; hamile kadının ekşi yerse kızı, tatlı yerse oğlunun olmasıdır. Çocuğun annenin sağ tarafına yerleşmişse erkek, sol tarafına yerleşmişse kız olacağı da bir diğer inanıştır. Görüldüğü gibi çocuğun cinsiyetini belirlemek için ultrason yönteminin yanında birçok âdet ve inanış uygulanmaktadır. Annenin fiziksel görüntüsü ve yedikleri bu tahminleri kuvvetlendiren etkenlerdir.

2.1.1.1.6. Gebe kadının kaçınmaları/uygulamaları

Gebe kadının birtakım kaçınmaları vardır. Bu kaçınmalara Anadolu'nun her yerinde rastlanmaktadır. Çocuğun anne karnındayken birtakım olumlu veya olumsuz davranışlardan etkilenmesi söz konusudur. Gebe kadın doğacak bebeğin olumsuzluklardan etkilenmemesi için bazı eylemlerden kaçınır, bebeği olumlu etkileyecek bazı eylemleri uygular (Artun, 2008: 144).

Anadolu'nun birçok yerinde hamile kadınların uygulaması gerektiğine inanılan çeşitli inanış ve uygulamalar vardır. Bazı yörelerde benzerlik gösteren bu inanışlar bazı yörelerde de farklı şekillerde ortaya çıkar.

Diyarbakır merkezinde hala uygulanan inanışlar şunlardır:

“Anne hamileyken en çok kime bakarsa çocuk ona benzer denilir, bu nedenle anne adayı çirkin kişiye bakmamalıdır. Çocuk güzel olsun diye de hamileyken bol bol Yusuf Suresi okunur. Bir de hamile kadın izinsiz bir şey alıp yememelidir, çocuğun vücudunda izinsiz aldığı yiyeceğin lekesi kalır derler.”(Y. Karatoprak 2010a).

2.1.1.2.Doğum sırası

Gebe kadının doğum sırasındaki güçlüklerini gidermek, onların kolay doğum yapmasını sağlamak için birçok inanma ve pratik vardır. Bunlar doğumun kolay geçmesi amacına yöneliktir (Artun, 2008: 145).

Geçiş evrelerinin başlangıcı olan doğum esnasında, çeşitli pratikler uygulanır. Ancak günümüzde Diyarbakır şehir merkezinde doğumlar sıklıkla hastanelerde gerçekleştiği için evde ebelerle yapılan doğumlarda uygulanan pratiklerin, artık çok fazla görülmediğini görmekteyiz. Doğum esnasında hala devam eden uygulamalar şunlardır:

“Hamile kadın doğum yaparken, özellikle ameliyathane kapısında doğum rahat geçsin diye dualar okunur. Özellikle; Ayet el- Kürsî, Felak ve Nas Surelerini okunması etkilidir.” (Y. Karatoprak 2010a)

2.1.1.2.1 Doğum hazırlığı / doğum olayı

Hamile kadının sancılarının başlaması ve sonrasında baş suyu denilen kesenin patlaması sonucu, doğum olayı başlamış demektir. Yukarda da değinildiği gibi doğum esnasında uygulanan pratiklerin esas amacı, doğumun kolay geçmesi, çocuk ve annenin tehlikelerden korunması ve kutsanması da vardır.

Diyarbakır’da doğum hazırlığı ve doğum olayındaki inanma ve âdetler şunlardır:

“Çocuk kız ise pembe, erkek ise mavi kıyafetler hazırlanır, bizim Reyhan’da yaptığımız gibi, isteyen kişiler hastane odasını gelecek bebeğe göre mavi ya da pembe olarak süslerler.” (M. Dildeş 2010).

“Doğum esnasında kötülüklerden uzak olsun diye dualar okunur. Doğumda ağırlık basmasın diye herkese haber verilmez. Doğum gerçekleşikten sonra haber verilmesi daha uygun olur.” (H. Garan 2011).

“Doğumdan hemen sonra odaya alınan çocuğun kulağına, aile büyüklerinden biri ezan okuyarak üç kere adını kulağına tekrar eder.” (H.Örücü 2011).

2.1.1.2.2. Göbek kesme/tuzlama/yıkama

Gebeliğin başlangıcından doğuma gelinceye kadar bir dizi adet ve inanmalar uygulandığı gibi, doğumdan sonra da bu uygulamalar devam eder. Çocuk doğduktan sonra ilk yapılan işlem, anne ile çocuk arasındaki bağı yani göbek bağına kesmektir. Böylece, çocuk artık anne ile fizyolojik bağından kurtulacaktır (Karakaş, 2005: 26).

Doğum sonrasının kültürümüzde önemli bir yeri vardır. Çocuk dünyaya geldikten sonra, çocukla ilgili ilk yapılan işlem göbek bağına kesilmesi, sonrasında ise bebeğin tuzlama ve yıkama işlemidir.

Diyarbakır’da çocuk doğduktan sonra göbek kesme ve sonrasındaki yıkama işlemiyle ilgili uygulanan pratikler şunlardır:

“Son derece zararlı olmasına karşın, çocukların göbeklerinin çabuk düşmesi için üzerine toprak, gübre veya tütün bastıkları olur.” (Taş 2010).

Çocukların göbeklerinin kültürümüzde önem teşkil etmesinin bir sebebi de düşen göbekte çocuğun ilerdeki yaşamının bağlantılı olması inancıdır.

Kaynak kişimiz bu konuyu, “Çocuğun göbeği nerenin damına atılırsa ona göre meslek sahibi olacağına inanılır, çocuk ilerde okusun doktor olsun diye daha çok okul damına veya doktor kapısına atılır.” (E. Aksu 2010) şeklinde yorumlamıştır.

Tuzlama işlemiyle ilgili görüştüğümüz kişiler, bu konuyla ilgili olarak şunları aktarmışlardır:

“Diyarbakır’da çok yapılan bir işlem değildir, yapanlar da bebeğin terinin ilerde kokmaması için tuzla bebeğin vücudunu ovarlar, hatta tuzda bebeği bir gece bekletenler bile vardır.” (G. Hamzaoğulları 2010a).

“Doğrudur, bebekler pişmesin diye doğduktan sonra tuzlama yapardık ama artık yeni nesil böyle şeylerle uğraşmıyor.” (Karatoprak 2010a).

Bebeğin ilk yıkama işlemi de son derece önemli olup araştırma alanımızda kimileri göbeğin düşmesini beklemeden bebeğin haftasında, kimileri ise göbek bağı düştükten sonra bebeğin ilk banyosunu yaptırmaktadır.

“Yeni doğan bebeğin yıkamadan göbeğinin düşmesini beklemek daha iyidir, tabi bu benim fikrim bunun için kesin bir kural yoktur.” (M. Dildeş 2011).

2.1.1.2.3. Çocuğun eşi/göbeği

Doğan çocuğun bir parçası kabul edilen eş (son), tıpkı doğan çocuk gibi canlı kabul edilir. Halk arasındaki inanışa göre çocuk doğduktan sonra göbek bağı kesilince çocukla bağlantısı kalmadığı için eş ölmüş sayılır, bu nedenle ölmüş bir varlığa saygı gösterir gibi herhangi bir yere atılmaz, hayvanlar tarafından yenmemesine dikkat edilir ve uygun bir yere gömülür. Eski Türk geleneğinde döl sağlayıcı ve çocuk koruyucu ana tanrıça “Umay”ın kelime anlamı; Kaşgarlı Mahmud’un sözlüğünde “son, eş” şeklinde açıklanır. Sözlükte açıklamadan sonra bir inanışa da yer vermiştir: “Umayka tapırsa oğul bolur”, İnsan Umay’a taparsa çocuk sahibi olur diye anlaşılan cümle, insan çocuğun sonunu yani eşini kutlu sayıp ona saygı gösterirse çocuk sahibi olur şeklinde de açıklanabilir. Doğumla ilgili pratiklerde özellikle çocuğun yaşaması ve kısırlığı gidermek için çocuğun eşinin önemli bir yeri vardır. Çocuğun eşine -sonuna- gösterilen bu önemi, Türklerin eski dinlerinden kalma inançlarına bağlayabiliriz (Boratav, 1973: 184).

Boratav'ın'da aktardığı gibi Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugati't Türk adlı muhteşem eserinde, "umay" kelime anlamı olarak: "Doğum yaptıktan sonra kadının rahminden çıkan bir şey (plasenta); bu bir keseye benzer ve 'çocuğun rahimdeki eşi' olarak adlandırılır." diye geçmektedir (Kaşgarlı Mahmud, 2008: 621).

Diyarbakır' da, çocuğun eşiyle ilgili olarak kaynak kişilerin anlattığı inanış ve uygulamalar şunlardır:

"Çocuğun eşi gelişigüzel bir yere atılmaz, uygun bir yere gömülür. Kadın hastanede doğum yapmışsa da eş hastanede kalır özellikle alınıp gömülmez."(G.Hamzaoğulları 2010a).

"Çocuğun göbeğinin önemli bir yeri vardır. Evde saklayan da olur, okul veya cami bahçesine gömen de olur." (E. Aksu 2010).

Doğum yapılan kültürel ortamın değişmesiyle bir takım inanç ve uygulamaların etkinliklerinin zayıfladığını söyleyebiliriz de tümüyle kaybolduğunu söyleyemeyiz. İnsanların bilinçlerinde hala bu tür inanış ve kaygıların devam ettiği görülmektedir.

2.1.1.3.Doğum sonrası

Geleneksel toplumlarda, doğum sonrasındaki döneme büyük önem verilir. Bu dönemde anne ve çocuğu, çevreden gelebilecek her türlü zararlı etkiden korumak için birtakım tedbirler alınır. Özellikle doğumdan sonraki kırk gün içerisinde anneye al basmaması, sütünün bol olması; çocuğu kırk basmaması, uykusunun bol ve düzenli olması için çeşitli dinsel ve büyüsel pratikler uygulanmaktadır (Karakaş, 2005: 27).

2.1.1.3.1. Loğusa bakımı/loğusa ziyareti/loğusa şerbeti

Yeni doğurmuş, doğurup da henüz yataktan kalkmamış kadına loğusa veya loğsa, dığaskesen, emzikli, nevse gibi isimler verilir. Loğusa kelimesinin aslının Rumcadan geldiği iddia edilmektedir. Türkiye’de lohusalık müddeti kırk gün olmakla birlikte çeşitli coğrafyalarda bu sayı iki, dört, yedi, onbeş, yirmibeş, elli, doksan, yüz gün arasında değişir (Makedonya Yörükleri, Bulgarlar, Madagaskar, Kuzey Amerika vd.) (Acıpayamlı, 1974: 64).

Yeni doğum yapmış kadının bünyesinde önemli bir sarsıntı olduğu düşünülerek bir dinlenme sürecine alınması gerekir. Doğum sonrası yatakta kalma süresi, kadının fizyolojik durumuna, doğumun güçlük derecesine, iklim ve çevre koşullarına, ailenin maddi gücüne, gelinin sevilmesi veya horlanmasına bağlı olarak değişmektedir (Örnek, 1995:144).

Kadın, bu kırk günlük loğusa sürecinin sadece bir hafta veya on gününü yatakta geçirir. Geri kalan süreçte, dinlenmesine ve dıştan gelebilecek çeşitli kötülüklerden; nazardan, albasmasından korunmasına dikkat edilir.

Diyarbakır’da lohusalık dönemindeki inanışlar ve uygulanan pratikler, kaynak kişilerimiz tarafından anlatılmıştır:

“Annenin ve bebeğin başucuna nazarlık ve ayet’el kürsi, cevşen gibi koruyucular konulmaktadır.” (G. Hamzaoğulları 2010a).

“Loğusa, kırkı çıkana kadar yeni evli birine ziyarete gitmemelidir. Yeni gelini lohusanın kırkı basar derler veya lohusalık dönemde iki lohusanın karşılaşmaması gerekir, şayet karşılaşırsa birbirlerinin göğüslerine konuşmadan iğne takıp daha sonra da öpüşüp ayrılırlar. Ben oğlum Metin’i doğurduğumda karşı kahvecinin geliniyle karşılaşmıştık birbirimize çuvaldız iğne taktık, öpüşüp ayrıldık.” (Y. Karatoprak 2010a).

Diyarbakır'da yapılan değişik uygulamalardan biri de kaynak kişinin aktardığına göre şu şekilde olmuştur: “Loğusa kadının yedinci gecesinde bayanlar arasında yedi gecesini denilen yemekli, eğlenceli bir gece düzenlenir, kadınlar oynar, lohusayı da bu gece eğlendirirlerdi.” (Y.Karatoprak 2010a).

Lohusanın banyosuyla ilgili olarak yapılanları, kaynak kişimiz şu şekilde aktarmıştır:

“Loğusa kadının ilk banyosu iyileşmesine bağlıdır. Normal doğum yapanlar doğumdan birkaç gün sonra, sezeryanla doğum yapanların dikişlerinin durumuna bağlı olarak değişir. Doğum yapan kadın için kırk çıkarma öncesi yarım kırkı denilen yirminci günde bir banyo işlemi uygulanır, bu banyoda hem anne hem çocuk yıkanır.” (M. Dildeş 2010).

Genel olarak bilinen uygulamalar; loğusa kadın kırk çıkana kadar evde yalnız bırakılmaması, loğusaya ziyarete gelenler için kızılıcak şekeri denilen kırmızı boyalı bir şekerden tarçın ve karanfilde eklenerek yapılan bir şerbet ikram edilmesi, loğusa kadına güç versin sütü artsın diye çeşitli yemek ve tatlıların yapılmasıdır. Toplumumuzda loğusa kadının ayrı bir önemi vardır, geleneksel kültürümüzde olduğu gibi, tıbbi olarak da doğum sonrası kadın dinlenmelidir. Kültürümüzde, bu dinlenme sürecinde doğum yapan kadını kötü ruhlardan ve nazardan korumak için ayrıca dikkat edilmektedir. Loğusa şerbeti dediğimiz ikram ise birçok bölgede uygulanan, bir nevi kadının anneliğini kutlamak için hazırlanan bir içecektir.

2.1.1.3.2. Loğusa sütü/ilk meme/ilk giydirme

Çocuğun beslenmesinde anne sütünün son derece önemli olduğu bilindiğinden, doğumdan sonra sütün bol gelmesi için çeşitli uygulamalar yapılır. Loğusa kadına, sütünü arttıracak yiyecek ve içecekler verilir.

Loğusanın kendisi de sütün kaçmasını önleyecek tedbirler alabilir. Bu konuda örnek verecek olursak; Balıkesir, İstanbul civarlarında süte canlı bir varlık muamelesi yapılır. Loğusa kadın ziyaretine gelenlere “güle güle” dememelidir, bu kelime sütün kaçmasına sebep olabilir, bu sözün etkisiyle süt gezintiye çıkabilir diye düşünülmektedir. Herhangi bir nedenle sütün kaçan kadın, “sütüm çayıra gitti, gelecek” yorumunda bulunur. Bu inanışlarda, süt canlı bir varlık gibi kabul edilir ve bu tür sözlerden etkilendiği düşünülür (Boratav, 1973:187).

Diyarbakır’da bu konudaki inanış ve uygulamalar genel olarak şu şekildedir:

İlk meme ise eskiden üzerinden ezan geçmeden verilmemesine karşın, günümüzde önemi anlaşıldığı için, çocuk doğduktan hemen sonra verilmektedir.

“İlk meme doğumdan hemen sonra verilir, eskiden ezan okunana kadar, hatta üzerinden üç ezan geçene kadar, çocuğa şekerli su verilirmiş.” (M. Dildeş 2010).

Loğusa kadının sütün artsın diye göğsüne sıcak uygulaması ve masaj yapılır. “Ablam doğum yaptığında, sütün az geliyor diye, annemler birkaç gün ablamın sütün gelene kadar göğüslerini sıcak suyla ovaladılar diye belirtmiştir.” (Akgün 2011).

Süt kesilmesin diye, nazardan korumak gerektiği de halk arasında yaygın bir inanıştır.

“Bazı kişilerin gözü öyle fenadır ki gelir bakar gelinin sütün bol, çocuk da uslu, kapıdan çıkar çocuk onun gecesinde hastalanır, gelinin akan sütün çekilir. Onun için nazara göze dikkat etmek gerekir; evde şeb, üzerlik, çörek otu bulundurmak gerekir.” (Y. Karatoprak 2010a).

Bunun dışında loğusa kadının sütün kesilmesin diye üzülmemesine dikkat edilir. Çocuğun ilk giydirilmesi ise günümüzde genellikle ameliyathanelerde yapılır, araştırma alanımızda bu konuyla ilgili özel bir uygulama veya inanışa rastlanmamıştır.

2.1.1.3.3.Albasması

Kültürümüzde al, albastı, alkarısı, alanası, alkızı tabirleriyle anılan bu durumun özellikle loğusa kadınlara kırklı çocuklara nadiren de yeni evli gelin ve güveye, yolcu ve atlara musallat olan kötü bir ruh veya hastalık olduğuna inanılır. Cin peri, şeytan olarak düşünülen bu ruh, kedi, köpek, tilki, örümcek, kuş, gelin, kefenli ölü, cadı şekillerinde veya insanla hayvan arası bir görünüşte kendini göstermektedir. Anne ve çocuğun ciğerlerini yemek suretiyle ölümlerine sebep olduğu düşünülmektedir. Elinde ciğer bulunan kadın veya şahsı gören kimse herhangi bir yerine çuvaldız batırmak suretiyle derhal yakalamalıdır, yakalanan alkarısı, elindeki ciğeri sahibine iade eder. Alkarısını yakalayan kişi ise ocaklı olur ve alkarısı kendisini yakalayan ocaklıya ve onun sülalesine dokunamadığı gibi evinde ocaklı kişiye ait bir eşya bulunduranlara da kötülük yapamaz.

Bazı bilginlere göre Al ruhunun doğuş yeri, Orta Asya Türklerinin bulunduğu bölgedir. Alruhu karakteri, doğu ve kuzey Türklerinin mitolojilerinde Şörelî, Biçura, Abası, Su Anası cinleriyle benzer vasıflarda olmakla birlikte bütün Türklerde Alruhuna ait motiflerin aynı olduğu belirtilmektedir. Sözü edilen bu ruha Ermenilerde Armoz, Gürcülerde Tarmod ve Ali Araplarda ise aynı ruha Ebulibat, Et Tabia ve Um Eç Çıbyan isimleri verilmektedir (Acıpayamlı, 1974 :75, 76). Anadolu Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı bölümü hocalarımızdan, sayın M. Mahur Tulum da burda geçen “Um Eç Çıbyan” kelimesinin, günümüzde kullanılan Umacı kelimesinin aslı olabileceğini belirtmiştir.

Alkarısının özellikle yeni doğum yapmış ve kırklanmamış kadınlara musallat olarak, kendisini ve çocuklarını beslemek için lohusanın ve çocuklarının ciğerlerini sökerek öldürdüğüne inanılır. Bu nedenle loğusa ve çocuğu korumak amacıyla loğusa kadına gelincik veya meyan kökü şerbeti gibi kırmızı renkli bir içecek içirmeye, kırmızı atlas kaplanmış bir yorgan örtmeye, başına kırmızı renk şal veya kordela bağlamaya, loğusa kadını yalnız bırakmamaya ve odasında demirden bir nesne buldurmaya çalışılır. Geleneğe göre alkarısı erkeğin bulunduğu yere giremez. Ayrıca alkarısının, loğusa kadına basarak eziyet

etmeye başladığına hükmedildiği zaman silah atma vasıtasıyla da hastanın korunacağına olan inanç yaygındır. Al karısının loğusa kadınlardan başka, ahırlardaki atlara da musallat olarak onların yelelerini ve kuyruklarını örüp, atları sabaha kadar koşturarak yorduğuna inanılır. Alkarısının at sahiplerince veya lohusanın yakınları tarafından atın üstüne karasakız koymak ve kendisine çengelli iğne batırmak suretiyle yakalandığı ve yakalayanın evinde hizmetçi olarak çalıştığı, serbest bırakıldığında veya çeşmeye su almaya gittiğinde durumu bilmeyen bir çocuk veya bir kadına iğnesini çıkarttırdığında, kurtulup kaçtığına dair memorat ve efsaneler son derece yaygındır (Çobanoğlu, 2003, :124).

Loğusa ve bebeğini albasması için kırk gün çok önemli bir süreçtir. Kırk gün kırk gece boyunca loğusa kadın ve bebeğin yanında muhakkak bir yakınının bulunması ve her türlü kötülükten korunması gerekir. Diyarbakır yöresinde yapılan görüşmeler neticesinde halkın, alkarısı motifine çok benzer bir ruhu Pirabok diye adlandırdığını gördük. Bu ruhların çocuklarına ise pirabocik denilmektedir. Özellikle yeni doğum yapmışlara ve yeni evlenen kadınlara musallat olduğu düşünülen bu ruh, insana çok benzeyen bir biçimde kendini göstermektedir. Tıpkı Alkarısında anlatıldığı gibi büyük memeleri olan bu varlığı yakalamak için çuvaldız, iğne gibi nesnelere kullanılmaktadır. Bu varlığı yakalayan kişi anlatıldığı gibi ocaklı olur ve iğneyi göğsünden çıkarana kadar ocaklının evinde, onun hizmetlisi olarak çalışmaya devam eder. Affedilip serbest bırakılırsa da ocaklı kişiye ve sülalesine zarar vermeyeceğine dair söz verir.

“Pirabokların üzerlerindeki çuvaldız veya iğneden kurtuldukları gibi Dicle nehrine atlayıp kaybolurlarmış. Ayrıca bunların dua ve beddualarının kabul olduğu söylenir.” (E. Aksu 2010).

Bir diğer alkarısı motifinin benzeri de Diyarbakır yöresinde Kepoz adıyla geçer. “Kepoz veya kapoz denilen ruhun, yeni evli veya doğum yapmış kadınlara musallat olup üzerine çöktüğü, insanı boğarak canını aldığı söylenir.” (Tutka 2009).

Diyarbakır'da loğusa kadın ve bebeğe albasmasını önlemek için uygulanan pratikler:

- Loğusa kadının ve çocuğunun yastığının altına Kur'an-ı Kerim, En'am, Cevşen gibi koruyucular bırakılır.
- Çocuğu koruması için yastığının altına kuru ekmek bırakılır, ayrıca bıçak, maşa gibi demir bir nesne yanında bulundurulur.

“Lohusayken ilk yedi gün boyunca şişe soğan takılır, loğusa kadın bu şişi banyoya lavaboya giderken yanında götürür ve yedi gün bitene kadar hergün şişten bir soğan çıkarır.” (E. Aksu 2010).

- Loğusa kadın, banyoya giderken ya da kapı eşiklerinden geçerken Besmeleyle geçmelidir.

“Gece örtmelerin altından Besmelesiz geçmemek gerekir. Sadece loğusa kadın değil herkes bunu yapmalıdır ama loğusalara kötü ruhlar daha çabuk musallat olduğu için daha çok dikkat etmeleri gerekir.” (Y. Karatoprak 2010a).

Alınan tedbirlerin en yaygını olarak loğusanın yanında demirden bir nesne buldurması, yine mitolojik dönemde demircilerin büyüsel güçleri olan insanlar olduğuna ve al karısının demircilerden korktuğuna dair inanın bir kalıntısı ve devamı olarak, onların yaptığı nesnelere korunmayı sağlama şeklinde söylenebilir. Tüm Türk coğrafyasında ortak bir korunma aracı olarak kullanılan demir veya bu türden madeni eşyaların kullanılmasındaki ortak inanç, al karısının demirden korktuğudur. Bu korku, geçmişteki demircilik mesleğine dayandırılmaktadır. Manas, kendi demircisine büyük önem verirdi. O devirdeki tüm insanlar için demircilik kutsaldı çünkü, demirci çok katı bir maddeyi eriterek ona istediği şekli veriyordu. Bu şekilde sihirsel içerikli bir meslekti. Demirci albastı ruhunun da en büyük düşmanı idi. Abdulkadir İnan, Kazaklar'ın, loğusa kadınları albastıya karşı korumak için, bir demir parçası veya bir çekiç alarak, “Demirci geldi, demirci geldi.” Diye bağırdıklarını ve albastının da demirciden korkarak, loğusaya yaklaşmadığını belirtir (Yüksel, 2007: 117).

2.1.1.3.4.Kırk basması

“Loğusa ile çocuğuna kırk gün içinde gelen hastalıklara umumiyetle kırk basması (Anadolu), bazı yerlerde kırk düşmesi (Antalya), kırk karışması (İstanbul), kırk bastı (Eskişehir), loğusa bastı (Eskişehir) gibi isimler verilmektedir. Araplar ise aynı hastalığa Erbain derler.” (Acıpayamlı 1974, s:85.) Loğusa kadınının Albasmasından sonra karşılaşılabileceği bir diğer hastalık kırk basması olarak söylenir.

Diyarbakır’da kırk basmasıyla ilgili inanışlar şu şekildedir:

- Loğusa kadın, kırk gün süreyle evde tek başına bırakılmaz.
- Anne ve çocuk, kırk gün evden dışarı çıkmaz.

“Loğusa kadınlar, kırkları birbirine geçmesin diye karşılaşmamaya dikkat ederler, oldu ya karşılaştılar diyelim hiç konuşmadan yakalarına yorgan iğnesi takıp ara yere çıkar ve konuşmadan iğnelerini birbirlerine verip öpüşürlerdi. Bir de loğusanın kırkı, Allah muhafaza yeni gelinleri de basarsa gelinin çocuğu geç olur derler.” (G. Hamzaoğulları 2010a).

Bu gibi nedenlerden ötürü loğusa kadınının, hem tehlikelerden korunmak hem de başkalarına zarar vermemek adına kırk gün boyunca çok fazla dışarı çıkmaması uygun görülür.

2.1.1.3.5.Kırlama ve kırk gün içinde yapılan diğer işlemler

Loğusa ile çocuğu cemiyete sokmak gayesiyle kirlerinden arınmaları için yapılan pratiklere, kırlama denir. Bu pratiklerin esasını, su ile yıkanmak teşkil eder. Bu yıkanma işlemi doğumdan sonra yedinci, sekizinci, yirminci umumiyetle kırkıncı gün gerçekleştirilir. Bu işleme anneyle çocuğun kırk basmasına maruz kalmamaları için de kırlama ismi verilir. Kırlandıktan sonra

anne ile çocuk, lohusalık döneminin yasaklarından kurtulurlar. Dışarı çıkabilir, çevreyle rahatça temasa geçebilirler” (Acıpayamlı, 1995: 94,122).

Toplumumuzda benzer veya değişik olmak suretiyle anne ve çocuk kırklama işlemine tabi tutulurlar.

Acıpayamlı iki çeşit kırklama paratiğinden söz eder:

1-Suyla yapılan kırklama

2-Su kullanılmadan yapılan kırklama

Suyla yapılan kırklama işlemi, loğusa ile çocuğa içerisinde kırk adet buğday, arpa, fasulye bununla birlikte demir, altın gibi nesnelere bulunabileceği temiz bir sudan, bir tas yardımıyla kırk kere dökülmesiyle gerçekleşir.

Susuz yapılan şekli, İzmir yöresinde yaşayan Tahtacı Türkmenlerin geleneklerinde rastlanan, duayla yapılan bir kırklama işlemidir. Çocuğun beşiğinin altına kaba bir döşek yerleştirilir. Köyün ileri gelen iki kadını, beşiğin sağına ve soluna oturur. Sağdaki kadın başı kibleye gelecek şekilde çocuğu kucağına alarak “Sallü salavat, sallü Muhammet diyenin akıbeti hayrolsun” der ve çocuğu beşiğin altından soldaki kadına yuvarlar. Soldaki kadın çocuğu derhal sağdaki kadına iade eder, çocuk üç kere bu şekilde yuvarlanıp el değiştirdikten sonra kırklama işlemi bitmiş olur (Acıpayamlı, 1995: 99).

Diyarbakır yöresinde kırklama ile ilgili inanış ve yapılan uygulamalar, sırasıyla şöyledir: Lohusayla çocuğun yirminci günde yarım kırkı çıkarılır, anneye çocuğun yıkandığı su toprağa dökülür. Kırkıncı günde ise kırklama tası denilen içinde dua yazılı olan tasla anne ve bebek kırklanır.

“Anne ve bebeği doğumdan sonra önce yirminci sonra kırkıncı günde muhakkak yıkarız, yoksa annenin üzerindeki ağırlık geçmez. Kırklama yapılacak suyun içine bereket getirsin diye kırk adet buğday, arpa, nohut atılır. Çocuğun güçlü olması için de suyun içine altın bırakılır. Dualar okunularak ,özellikle kırk tane ihlas okunur, anneye çocuğun başından kırk defa kırklama tası veya herhangi bir tas yardımıyla su dökülür.” (M. Dildeş 2010)

Yüklenilen anlamını mitolojik dönemlerden ve kutsal dinlerden alan kırk sayısı, çeşitli ritüellerde, büyü ve sihir yapımında sıklıkla kullanılmıştır. Mitolojik ve dinî değerler taşıyan kırk sayısı, yüklendiği özel anlamlarla halk inançlarında da etkin bir role sahip olmuştur. Toplumun duygu ve düşüncelerini, hayallerini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini, dünya görüşlerini yansıtan mitoloji, efsane, destan... gibi halk edebiyatı türlerinde 'kırk'ın formülistik bir sayı olarak sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz (Güvenç, 2009: 95).

2.1.1.3.6. Ad Koyma

Ad insanın toplumsal ve bireysel kişiliğini belirtmenin yanı sıra, büyüsel ve gizemsel gücünü de belirten bir simgedir. Bundan dolayı yeni doğmuş çocuğa gelişigüzel bir ad konulmaz. Koyulan adın karşıladığı anlam; çocuğun toplum içindeki yerini, başarısını ve hatta kişiliğini biçimlendirecek simgesel bir öz taşımalıdır. Adın; insanın tinsel varlığını da simgelediğine ve kelime anlamının kişiye geçtiğine inanılır (Örnek, 1995: 148). Bu nedenlerden ötürü birçok toplumda olduğu gibi, bizim toplumumuzda da çocuğu adlandırma işlemi son derece önemlidir.

Diyarbakır'da ad koymayla ilgili inanış ve uygulamalara bakacak olursak, ismin ezanla kulağa okunması ilk yapılan işlemdir.

"Çocuğa isim koyacak kişi; önce abdest almalı sonra sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okunduktan sonra, ismini kulağına üç defa tekrar ederek vermelidir." (H.Örücü 2011).

Eskiden beri süregelen çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okunması geleneğinin "sünnet" olarak görülmesinin yanı sıra, kimilerine göre "ümmü sıbyan" denilen bir nevi cinden uzak tutma geleneği de yatmaktadır.

Çocuğun ismi, annesi babası veya aile büyüklerinden biri tarafından verilir. Eskiden çocuğun ismi sıklıkla aileden bir büyüğün adından veya dini niteliği olan

bir isimden seçilirken günümüzde bunun yerine daha güncel isimler verildiği görülmektedir.

“İsim verilirken eskiden aile büyüklerinden birinin ismi bırakılırdı ama şimdi devir değişti. Göbek isim olarak bırakanlar olsa da, çok azdır. Yeni moda isimler dururken eskileri ne yapsınlar.” (Çoban 2010).

“Çocuğa Kur’an-ı Kerim’de geçen dinî bir isim koymak her açıdan faydalıdır. İnsanoğlu ölünce kabirde varsa dini ismiyle çağrılır.” (A.Haspolat 2011).

Ad koyma hiçbir zaman gelişigüzel yapılmaz. Çocuğun doğduğu dönem, doğum yapılan yer, kimi kişilere karşı duyulan hayranlık, minnet ve şükran duygusu, gelenekler, ailenin maddi durumu, daha önceki kardeşlerin yaşayıp yaşamadığı, moda ve kültürel değişim ve buna benzer etkenler ad koymada önemli rol oynarlar (Örnek, 1995:149).

2.1.1.3.7.Çocuk görme ve ilk gezme

"Kadın doğum yaptıktan sonra, akrabaları, komşuları ve yakınları tarafından ziyaret edilir. Bu ziyaret hem soya ve sülaleye yeni bir üye kazandıran annenin hem de ilerde toplum içerisinde yerini alacak olan çocuğun kutlanması amacıyla yapılır." (Örnek, 1995:160).

Bu tür ziyaretler, genellikle göz aydınlığına gitme şeklinde adlandırılmaktadır. Göz aydınlığına gelen kişiler, aileye yakınlık derecesine ve varlığına göre yanlarında hediyeleriyle birlikte gelirler. Bazen de ilk ziyaretten sonra ikinci bir ziyaret yapılır ve hediye bu ikinci ziyarette götürülür. Tercihe göre çocuğa tam, yarım, çeyrek altın, maşallah, Ayet el-Kürsî takılır veya çocuk kıyafetleri getirilir. Anne için de gecelik, çamaşır veya evde kullanacağı çeşitli hediyeler tercih edilir. Hediye dışında çocuk görmeye gelenler, anneye süt yapsın diye tatlı yapıp getirirler. Anneyle çocuğun ilk ziyareti ise tehlikeli olduğuna inanıldığından kırk günden önce yaptırılmaz, çocukla anne ancak kırkını doldurduktan sonra eş

dost, akraba gezmelerine çıkabilir. Kaynak kişilerimiz, bu konuyu şu cümlelerle aktarmıştır:

“Anneyle çocuğa ilk ziyaret, artık doğumlar hastanede yapıldığı için hastanede olur. Anneyle çocuk etkilenmesin diye, kısa süreli olarak yapılan bu ziyaretlerde gelenler hediyelerini getirirler veya tekrar ev ziyaretine gelip hediye bu esnada da verebilirler.”(M.Dildeş 2010)

“Anneyle çocuğun ilk ziyareti, kırkı çıktıktan sonra olur. Kırkı çıkmayan kadının dışarı çıkması uygun görülmez. Bebek ilk gezmeye çıkarıldığında ise kundağın içerisine ekmek, üzerine ise kötü ruhlardan korunsun diye bıçak koyulur.” (Y.Karatoprak 2010a).

2.1.1.3.8. Yürüyemeyen çocuk/ konuşamayan çocuk

Beklenen normal süreç içerisinde yürüyemeyen çocuk için yürümeyi özendiren taklitler ve oyunlar yapılır. Bununla birlikte yatır ziyaretleriyle veya halk arasında isim yapmış kerametli kişilerin nefesiyle de bu problem çözülmeye çalışılır. Çocuğun bu engelinden kurtulması amacıyla yapılan pratiklere her yörede farklı isimler verilmektedir. Bu pratikler için Adağını kesme, ağdeş pişirme, ayak çizme, ayak kesme, ayak kösteğini kesme, ayak poğaçası yapma, aydaş kaynatma, düşsak kesme, hoppala, iplik kesme, köstek kesme, köstek kestirme, köstekleme, köstek kırma, kötürüm kösteğini kesme gibi çeşitli isimler kullanılmaktadır.

Konuşamayan çocuk içinse açma, kesme ve okutma işlemleri yapılır. Açma; çocuğu bir ziyarete götürerek ağızda anahtar bükme şeklinde yapılır. Kesme; dil bağı kesilerek, okutma ise nefesinin kuvvetli olduğuna inanılan bir hoca tarafından yapılır (Örnek, 1995:164).

Diyarbakır’da bu konuyla ilgili yapılan uygulamalar, kaynak kişilerimiz tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“Çocuğu yürüyemeyen, yahut konuşamayan aileler ziyaretlere gidip dua ederlermiş yahut kerametine, nefesinin kuvvetine inanılan kişilere Diyarbakır’da özellikle Şeyh Güzel’e götürülürmüş. Şeyh Güzel, dua okuyup çocuğun ağzına tükürürmüş.” (E. Aksu 2010).

Şeyh Güzel, Diyarbakır yöresinde kerameti duyulmuş, çevresinde oldukça sevilen ve inanılan biriymiş. Kerameti özellikle yılan ve akrep üzerine olduğu için, yılan ve akrep ona ve okuduklarına zarar veremezmiş. Bunun dışında da halk birçok işi ve hastalığı için de kendisine başvurmuş.

“Dilin frenilum denilen parçası, dilin sağa sola kaçmasını önler. Frenilum dilin ucuna kadar uzarsa ağzın tabanına yapışmış olur, bu şekildeki çocukların konuşması zorlaştığı için dilinin bağı çözölsün diye frenilum cerrahlar tarafından kesilir.” (Taş 2010).

“Eskiden konuşamayan çocukların dil altı, berberoğlu berber dedikleri berberler tarafından kesilirdi.” (Y. Karatoprak 2010a).

“Yürüyemeyen ve konuşamayan çocuklar için muska yapılır, çocuğa okunmuş su içirilmiştir.” (E. Aksu 2010)

2.1.1.3.9. Sütten kesme

Diyarbakır’da süt emmeyi ileri yaşlara kadar sürdüren çocukların, emmeyi bırakmasını sağlamak için yapılan uygulamalar kaynak kişiler tarafından şu şekilde anlatılmıştır.

“Süt vermeyi bırakmak isteyen anneler kuru bir sabunu göğüs ucuna yerleştirirler. Süt damlacıkları gelince sabun hafiften erir ve süt belli bir süre sonra kesilir.” (E. Aksu 2010).

“Çocuğun sütten kesilmesi için, göğüs ucuna saç kılı veya fırça gibi tüylü bir şey yapıştırılır, çocuk memeye gidince tiksinti olur bi daha istemez derler. Arkadaşlarımdan bazıları ise, göğüs üzerine acı biber veya salça sürerek çocuğu memeden uzaklaştırmayı denediler.” (Arslan 2010).

2.1.1.3.10. İlk diş, ilk saç ve tırnak kesme

Çocuğun ilk diş çıkarması, yürümesi, konuşması, saçının, tırnağının kesilmesi kültürümüzde önemli olduğu için çeşitli şekillerde kutlanır. Bunlarla ilgili birçok adet, inanış ve pratik vardır (Artun, 2008:151).

Tirmizi'nin naklettiğine göre, Peygamber efendimizin de (s.a.v.) hicretten 8 sene sonra dünyaya gelen oğlu İbrahim'in, doğumundan bir hafta sonra saçını kestirip, ağırlıyınca gümüş sadaka vermiştir.

Diyarbakır'da ilk diş özellikle çok önemli görülmektedir. İlk dişin simgesi hedik olarak görülür. Akraba, komşu ve yakın tanıdıklar bir araya toplanarak çocuğun diş hediğini dökerler. Kaynak kişilerimiz tarafından çocuğun ilklerinde yapılan uygulamalar, şu şekilde anlatılır:

“Çocuğun ilk dişi çıktığında buğday kaynatılır, hedik yapılır akraba ve komşular toplanıp çocuğun hedik çorbasını içerler. Kaynatılan nohut ve buğdaydan ayrılan kuru hedik, şekerle birlikte çocuğun başından dökülür. Ayrıca önüne makas, altın, Kur'an ve kalem koyulur, çocuk önüne koyulardan ilk hangisini eline alırsa o nesneyle ilgili bir mesleğe sahip olacak diye düşünülür.” (E. Aksu 2010).

İlk saç ve ilk tırnak kesimiyle ilgili olarak sadaka verme niteliğinde bir uygulama görülmektedir.

“Çocuğun ilk tırnağı kesilmeden önce babasının cebine eli sokulur çıkardığı para ne ise, ne kadar ise fakire verilir. İlk saçında da kesildikten sonra tartılıp, ona göre fakire altın veya para verilir.” (Y. Karatoprak 2010).

2.1.2.Evlenme

Evlilik, insan hayatının önemli geçiş dönemlerinden ve toplum hayatında kültürel öğelerin en yoğun yaşandığı sosyal hayat alanlarından birisini teşkil etmektedir. Bu bakımdan evliliğin temel eksenini oluşturan aile ve aile kurmayla ilgili ritüellerin, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren var olageldiğini görüyoruz (Çopuroğlu, 2000: 164).

Geçiş dönemlerinin ikincisi olan evlenme, gerek kızın gerekse erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturan, aileler arasındaki dayanışmayı sağlayan bir olaydır. Evlilik toplumsal ilişkileri sağlaması ve sağlamlaştırması bakımından son derece önemlidir.

Kadına ve erkeğe yeni bir rol kazandıran evlilik ile aile olmanın ilk adımı atılmış olur. Evlilikle birlikte gelin ve damat artık eş, karı koca ve bir süre sonra da anne ve baba olmak için, toplumun uygun gördüğü ilk şartı yerine getirmiş olurlar. Her toplum, kendi yapısına uygun biçimde evlenme olayını şekillendirir. İç yapısına ters düşecek durumları dışlayıp önlemeye çalışarak, geleneğe uygun olanı ise destekleyerek evlilik olgusunu netleştirmiştir.

2.1.2.1. Evlendirme biçimleri

Toplumumuzda özellikle büyük kentlerde evlilik olgusu, kişilerin karşılıklı tanışıp anlaşarak aldıkları bir karar olarak görülmekle birlikte, gelenekselliğin ağır bastığı birçok yöremizde de görücü usulü diye tabir edilen evlenme biçiminin hala varlığını gösterdiği bilinmektedir.

Görücü usulü olarak literatüre geçmiş olan evlilik biçiminde, önce erkeğin annesi ve aileye yakın bayanlar kız tarafına ziyarete giderek kızı görürler. Bu duruma “kız bakma, görücü çıkma, dünür gezme” gibi adlar verilir. Görücüler, kızı beğendikten sonra daha ayrıntılı bilgi edinmek ve kız tarafına da düşünme payı tanımak için, arada birkaç günlük bir zaman bırakırlar. Bu süreç içinde iki tarafın da kararı olumlu ise gençler tanıştırılır, bu tanışma olumlu sonuçlanırsa kızın istenmesine karar verilir ve söz kesme nişan gibi bağlayıcı aşamalara geçilir.

Ülkemizde görülen evlendirme biçimleri arasında, kız kaçırma olarak bilinen iki tarafın gönüllü olarak anlaştığı ailelerinin istekleri olmadığı için, bu yola başvurdıkları veya kızın rızası olmadan erkeğin kızı kaçırdığı iki durum görülmektedir. Bunun dışında, daha çok İç Anadolu Bölgesi’nde görülen kaçırma durumundan farklı olarak, kızın bohçasını alıp oğlan evine gidip oturması durumu görülür ki buna da halk arasında “oturakalma” denmektedir. Kızın başörtüsünü zorla kaçırmak suretiyle “dezmal kaçırma” denilen ve iki aile arasında son derece ciddi olaylara yol açabilecek, kızın gerçekten kaçırlmasıyla eş tutulan, farklı bir adet de Hakkari yöresinde görülmektedir.

Beşik kertmesi denilen çocukların daha beşikte iken nişanlandırılması, Berder evliliğiyle iki ailenin kızlarını birbirlerine vermesi usulüne dayalı olarak yapılan evlilik biçimleri de özellikle kırsal kesimlerde hala varlığını göstermektedir (Örnek, 1995:185-186).

Diyarbakır’da bu süreçle ilgili kaynak kişilerden aktarılanlar şu şekildedir:

“Gençler aralarında anlaşarak evlenme kararı alırlar, aileler de bu karardan sonra bir araya gelerek tanışır.” (Y. Karatoprak 2010a).

“Eskiden kız kaçırma olayları daha fazla olurdu. Araya aile büyükleri ve hatırı sayılan kişiler girerlerdi. Kız tarafı için daha zor olduğundan, kızın ailesi ancak çiftler evlendikten sonra veya çocukları olduktan sonra kızlarını affedip görüşürlerdi”. (G. Hamzaoğulları 2010).

2.1.2.2. Evlilik çağı/evlilik yaşı/evlenme isteğini belli etme

Geleneksel kültürümüzde, kız ve erkeğin evlenme çağına geldiklerini belirleyen birtakım ölçütler vardır. Bunların başında, buluş çağına gelmiş olmaları bulunur. Kız ve erkekte genellikle 10 ile 14 yaşları arasında görülen bu dönemde, çeşitli fizyolojik ve ruhsal değişimler gözlemlenmektedir. Aile içindeki konumları da git gide değişir; erkek daha asabi bir tavır sergilerken, kızın bu dönemde daha itaatkar, geri planda ve utangaç tavırlar içinde olması beklenir. Bu dönemde, özellikle kırsal kesimlerde ahlakı bozulmanın düşüncesiyle erken yaşta evlilikler oldukça fazla görülür.

Kızlar için 17- 18, erkekler içinse askerlik dönüşü 22- 23 diye kabul edilen evlilik yaşı, kent yaşamında oldukça farklılaşmıştır. Eğitim, ailelerin ve gençlerin evliliğe yaklaşımını değiştirmiştir. Üniversite eğitimi ve çalışma hayatı genç kızların evlilik yaşını 17'lerden 20'li yaşlara taşımıştır.

Evlilik yaşına gelen gençlerin evlenme isteklerini belli etme biçimleri, yöreden yöreye değişmekle birlikte, kızlarda özellikle bulaşık yıkarken kapları birbirine vurma, yaşı geçmişse içi geçmiş karpuzu annesine gönderme ve asabi tavırlarla kendini gösterir. Erkeklerde de sinirli tavırların yanı sıra; eve geç gelme, pilava kaşığı dik batırma, babasının ayakkabısını ters çevirme gibi davranışlar gözlemlenir (Artun, 2008:161).

Delikanlı erkeğin evlenme isteğini bildirme yöntemlerinden en yaygını, ailesine gurbete çıkma isteğinden söz etmesidir. Kimi yerlerde ise daha özel davranışlar görülmektedir: Çankırı'da evlenmek isteyen erkeğin, annesinin ayakkabısını eşige çivilemesi gibi. Bununla birlikte evlenmek isteyen kızların da isteklerini gösterme yöntemleri yöreden yöreye değişir: İstanbul'da kızlar; papatya ile niyet tutar, üzerlerinde karınca duası taşırlardı. Bursa'da ise evdeki kız sayısı kadar dama testi koyma adeti görülürdü ve yine Çankırı'da evlilik çağı geçmeye başlayan kızlar, damın üstüne çıkıp miyavlarlarmış (Boratav, 1973: 202).

Diyarbakır'da evlenme yaşı ve evlenme isteğini belli edecek davranışlar kaynak kişilerce şöyle anlatılır:

“Eskiden bir kız 18 yaşına geldiyse ve hala bekarsa evlenmediyse, yazık evde kaldı denirdi. Mardin tarafında da kızlar sorulduğunda hep, 18,5 yaşımdayım, derlerdi. Mardinli bir komşumuz vardı, sorsan hiç 19 olmadı. Erkeklerle gelince onlar askerlikleri bitmeden evlendirilmezdi ama bunların hepsi eskide kaldı. Şimdi kızlar üniversite okuduğu için 25, 30 olmadan evlenmiyorlar.” (Y. Karatoprak 2010a).

“Evlenme isteğini bizim yörede genellikle erkekler belli eder, kızların bu tarz davranışlarda bulunmaları hoş karşılanmaz, hatta ayıplanır. Erkek evlilik yaşına gelince, açıkça annesine veya babasına evlenme isteğini belirtir veya o söylemeden annesi sorar ‘kız aramaya başlayalım mı’ diye. Cevap olumluysa, isteği varsa kız aranmaya başlanır.” (G. Hamzaoğulları 2010a).

2.1.2.3.Evlilik öncesi

Evlilik öncesi dönem geleneksel yollarla yapılan bir evlilikse görücülük olayını, sonrasında kız bakmayı, kız isteme, söz kesimi ve nişan gibi törenlerini kapsayan bir süreçtir.

2.1.2.3.1.Görücülük/ kız bakma/ kız görme

Geleneksel kesimde evlenme kız bakma, kız arama, kız soruşturma ile başlar. Oğullarını evlendirmek için aileler; öncelikle akraba, komşular ve yakın çevrelerinden başlayarak kız aramaya çıkarlar. Aileye bu dönemde yakın çevreleri komşuları da yardımcı olur. Evlenecek delikanlıya kız aramak için, başvuru bu yönetime görücülük denir. Evlere gidilip gelin adayları görülür, kız beğenilirse gerek erkek gerekse kız tarafı için bir müddetlik tanıma ve bilgi

toplama sürecinden sonra kız isteme gerçekleşir, şayet beğenilmezse görücüler başka adayları değerlendirmeye devam ederler.

Diyarbakır Halk kültüründe kız görmeyle ilgili uygulamalar, şu şekilde aktarılmıştır:

“Diyarbakır’da eskiden kızlar, ya hamamda ya da özellikle Cuma akşamları mezarlıkta görülüp beğenilirmiş. Kızlar, perşembeyi cumaya bağlayan gece giyinip süslenerek mezar ziyareti yaparlarmış, ayrıca Diyarbakır’ın eskiden şehriye kesme gecelerinde de anneler oğullarına kız beğenirlermiş.” (K. Aksu 2010).

“Akrabaların yakınların tavsiyesiyle kız evine oğlanın annesi, kızkardeşi veya yakınlarından birkaç kişi giderek kızı görürler. Mesela biz kaynımın eşini tavsiye üzerine görmeye gittik, beğenip istedik, ama genelde kız tarafına giderken kız beğenilmezse gururu kırılmasın, üzülmesin diye ne amaçla gidildiği söylenmez.” (G. Hamzaoğulları 2010a).

“Tanıdık biri aracılığıyla kız evine haber yollanıp ağız aranır, kızın görüştüğü biri var mı veya evliliğe niyeti var mı diye sorulur, şayet olumlu cevap alınırsa kız tarafından bir kahve içip kızı görmek aileyle tanışmak için uygun bir gün istenir. Kız beğenilip olumlu cevap alınırsa gençler bir araya getirilir” (Budak 2010).

2.1.2.3.2. Kız isteme/ söz kesimi

Erkek tarafının gelin adayını beğenmesiyle ve kız tarafından da olumlu cevap çıkmasıyla birlikte, erkek tarafının aile büyükleri ve yakınları kızı istemeye giderler. Görücülükte bayanlar ön plandayken, kız isteme merasiminde söz ailenin büyük erkeğindedir. “Allah’ın emri peygamberin kavliyle” kız anne babasından istenir.

“Kız tarafı olumlu cevap verecekse,

- "Allah hayırlı etsin".
- “Kader olmuşsa bir şey diyemeyiz”.
- “Siz dostlarımız uygun görmüşseniz, biz ne yapalım. Allah hayırlı etsin”.

- "Allah uygun gördüyse, siz uygun gördüyseniz, gençler uygun gördüyse; bende kızımı veriyorum".
- "Allah yazmışsa olur, hayırlı ise olsun". şeklindeki ifadelerle kararlarını bildirirler." (Çopuroğlu, 2000:182).

"Dünürçülük yoluyla anlaşılan ailelerin, bu anlaşmalarını daha geniş bir topluluk huzurunda söz vererek pekiştirmelerine 'söz kesme' denilmektedir." (Artun, 2008: 164).

Diyarbakır halk kültüründe, kız isteme merasimiyle ilgili uygulamalar kaynak kişilerce şu şekilde aktarılmıştır:

"Usuldendir, erkek tarafı istemedenden birkaç gün önce kız evine hatıra almaya gider. İsteme gecesinde de çikolata ve çiçek yaptırıp bir tepsi baklavayla birlikte kız evine giderler. Kız, isteme gününde etrafta çok fazla görünmez, kahve ikramını yapar ve kahve ikramından hemen sonra, erkek tarafı gelme amaçlarını dile getirir. Ailenin en büyük erkeği kimse kızı, "Allah'ın emri peygamberin kavliyle" ister. Kız verildikten sonra ise duaları okunur, kız tarafının hazırladığı ikramlar yenilir ve nişan günü belirlendikten sonra, mücadele istenip kalkılır." (M. Dildeş 2010).

Başlık, Diyarbakır'da eskiden görülen bir uygulamadır. Şu an bazı kırsal kesimler dışında, başlık parası isteyen aile yok gibidir. Kıza düğünde takılacak takılar ise önceden iki aile arasında belirlenerek kararlaştırılır.

"Erkek tarafı kızın ne kadar takı istediğini sorar, kız tarafında ise genellikle 'siz ve şerefimiz' diye cevap verilir, ancak son zamanlarda gençler anlaşarak evlendikleri için takı mevzusunu da aralarında konuşarak kendileri hallediyorlar."(Yıldızoğlu 2010).

Son zamanlarda evlilikle ilgili uygulamalarda, daha çok evlenecek gençlerin istekleri doğrultusunda hareket edildiği görülmektedir.

2.1.2.3.3.Nişan

Söz kesiminden sonra gelen aşama nişandır. Nişan töreni, genellikle kız evine aittir, nişanda aile büyüklerinden biri kız ve erkeğe yüzüklerini takar bir tepsi içinde sunulan yüzükler kırmızı kurdeleyle birbirine bağlıdır. Kızın kayınvalidesi tarafından takıları takılır. Evde veya salonda yapılan nişan töreni esnasında gelen misafirler yemek ve tatlılarla ağırlanır. Tercihe göre müzikli nişan eğlencesi yapan aileler de bulunur.

Nişanlılık süresinin kesin bir kuralı yoktur. Bu süre, iki ailenin anlaşmasına bağlı olarak, uzun ya da kısa olabilir. Askerlik, okul, iş hastalık veya ölüm gibi nedenler nişanlılık süresini uzatabilir veya kısaltabilir. Bunlarla birlikte, ekonomik etkenler de son derece önemlidir. Kent yaşamında nişanlıların görüşmeleri olağan karşılanırken, kırsal kesimde nişanlılar nişanlılık süresi boyunca oldukça dikkatli davranmalıdırlar (Örnek, 1995:194).

Diyarbakır'da nişan dönemine ait uygulamalar kaynak kişilerce şu şekilde anlatılmıştır:

“Nişan kız evine aittir, ancak kız erkek tarafından biriyle nişan alışverişine çıkarılır ve her türlü ihtiyacı karşılanır.” (M. Dildeş 2010).

Diyarbakır'daki eski adetleri ise kaynak kişilerimizden Y. Karatoprak şu şekilde aktarmıştır:

“Eskiden bakır sinilerde(tepsi) kıza nişan hediyeleri gönderilirdi. Bu sinide 6 kat elbisesinden, mantosuna, iç çamaşırına, çorabına, ayakkabı ve havlusundan altın bileziğine kadar her türlü şey olurdu. Altınlar ise kolanya şişesine bağlanıp yollanırdı.” (Y.Karatoprak 2010a).

Bir başka kaynak kişimiz ise bu konuyla ilgili şunları dile getirmiştir:

“Kıza, nişan günü nişan bohçası veya nişan sandığı gönderilir. Bu sandığın içinde kıza alınan elbise, ayakkabı, gecelik, parfüm, makyaj malzemesi gibi hediyeler bulunur. Kız tarafı da nişandan sonra, erkeğe bir valizin içinde gömlek, kravat, terlik, pijama iç çamaşırı gibi hediyeler hazırlayıp yollar” (Atak 2010).

Nişanlılık dönemi bayrama denk gelmişse şayet, yine bazı adet ve uygulamalar yapılır. Bunları kaynak kişilerimiz şu şekilde aktarmıştır:

“Bizim tanıdıklardan biri, kurban bayramında nişanlısının evine kurbanlık koç göndermiş. Bu da tam merdivenlerin başında kendini silkeleyip kaçırılmış, üç beş kişi peşinde zorla tutup bağlamışlar.” (A. Haspolat 2010).

Kaynak kişimizin de belirttiği gibi, Diyarbakır’da bayramlarda kız evi muhakkak ziyaret edilir, ekonomik güçleri yerindeyse dini bayramlarda altın takılır, kurban bayramında ise kız evine kurban gönderilir.

Nişanlıların, sık ve tek başlarına gezmeleri uygun görülmeyeceği için kızın ailesinden biri, görüşme sırasında nişanlı çiftlerin yanında bulunmuş.

“Bizim zamanımızda yan evde oturan komşumuzun kızı nişanlıydı, nişanlısı bunu almaya geldiğinde küçük erkek kardeşi, bunların peşine takılır yalnız bırakmazdı. Yemek yemeye, sinemaya, düğüne her yere yanlarında o da giderdi.” (G. Hamzaoğulları 2010a).

Gençler veya aileler arasındaki bazı anlaşmazlıklar neticesinde nişan atılır veya diğer bir söyleyişle nişandan dönülürse, kız tarafı verilen takıları ve hediyeleri geri yollarmış. Diyarbakır kültüründe, nişandan dönülmesi kız tarafı için daha zordur, bu gibi durumlarda erkek tarafının anlayışlı olması ve kız tarafını üzücü laflardan sakınmaları beklenir.

Kaynak kişilerimizden Y.Karatoprak, bu konu hakkında bildiklerini şöyle anlatmıştır:

“Eskiden verilen eşyalar, nişandan gerilenme veya boşanma durumunda geri alınabilsin diye liste yapılır, bu liste noterde onaylatılırdı. Tabi bunu herkes için söylemiyorum, mesela biz böyle bir şey yapmadık ama yapanlar da vardı.” (Y. Karatoprak 2010a).

Nişan sonu iyi ve hayırlı bitmesi için, dualar edilen ve birçok yörede olduğu gibi Diyarbakır’da da mutlulukla karşılanan ve kutlanan bir törendir. Bu kutlamalar, kız tarafının isteğine göre genellikle, evde veya kişi sayısı fazla olursa dışarıda tutulan bir mekanda, akrabalar ve yakın tanıdıklar arasında kutlanır. Gençlerin anlaşma ve birbirlerini tanıma süreçleri olarak görülen nişanlılığın, süre olarak uzatılması hayırlı görülmemekle birlikte; nişandan dönme, nişan atma diye tabir edilen ayrılık aşaması da kültürde istenmeyen ve hoş karşılanmayan bir durumdur. Neticede araştırma alanımızda nişanla ilgili yapılan adet ve uygulamalar, toplumumuzda genel kültürümüzde de sıkça rastlanan ve birçok yörede benzerlerine rastlayabileceğimiz niteliktedir.

2.1.2.3.4.Davet/okuntu

Anadolu'nun hemen her yöresinde, nişan veya düğünden birkaç gün önce davetlilere çağrı yapılır. Bu çağrı, kimi zaman küçük, kimi zaman büyük hediyelerle yapılır. Çağrıyı bu iş için görevlendirilen kişiler yapar (Karakaş, 1995:47).

Düğün davetiyesi yerine geçen bu gelenek, özellikle küçük yerleşim birimlerinde uygulanmaktadır. Diyarbakır’ın eski kent yaşamında da davetiye yerine düğün yeri ve zamanı, bu iş için tutulan kadınlar tarafından bildirilirmiş.

“Düğünle ilgili bilgiler haberci kadınlar tarafından iletildi. Davetiye yerine bu işle görevli kadınlar kollarına kırmızı kurdele, kırmızı eşarp bağlar evlere düğünün

haberini verirlerdi. Ev sahipleri de haberci kadına bahşış niteliğinde para verir, gönlünü hoş ederlerdi.”(Y. Karatoprak 2010a).

2.1.2.4.Düğün

Düğün, bugün, evlenme törenleri dizisinin belli bir kesimini; gelin hamamı,kına, gelin alma, gerdek, gerdek ertesi gösterilerini içine alan en uzun bir haftalık, çoğu kez ise 3 günlük bir süre için kullanılmaktadır. Ancak, kelimenin köküne bakacak olursak bağlama, bağlanma anlamına geliyor. Kelime; aslında düğüm, düğme kelimelerini türeten düğ- fiilinden türeyerek düğün şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Evlenme olayının kapsadığı töre ve törenler; gelini, güveyi ve ailelerini birtakım anlaşmalardan geçerek, karşılıklı mal, para, eşya alışverişiyle bağlama ve böylece hısımlık kurulunu pekiştirme amacı taşıdığı için, eskiden beri bu geleneklerin tümü birden düğün kelimesiyle gösterilmiş olabilir (Boratav, 1973: 205).

Düğünün geleneksel değerlere en uygun şekilde kutlanması için çaba sarfedilir. Elden gelindikçe çok kişi davet edilir, kimsenin unutulmaması ve gücendirilmemesine özen gösterilir. Düğün sadece çağrılanlara değil, herkese açıktır, gelmek isteyen herkes çağrılan kişiler gibi ağırlanır. Düğünün kimlere ait olduğu, zamanı ve yeri ise özellikle kırsal kesimlerde düğünü haberdar eden okuyucu kadınlar tarafından bildirilir (Örnek, 1995: 196).

Gaziantep'in İslahiye ilçesinin Kırıkçalı köyünde, düğüne davet özel olarak pişirilen düğün ekmeğinin her bir diliminin çağrılacak eve gönderilmesiyle yapılır (Artun,2008: 167).

Diyarbakır'da düğünle ilgili yapılan gelenekleri, kaynak kişilerimizden K. Özhal'in anlatımıyla aktaracak olursak: “Düğün veya yerli diliyle “Toy” ekseriya Salı gecesi başlar. Perşembe günü nikah kıyılır, sonra yemekli mevlid okunur. Bunlar hep oğlan tarafında olur. Kız tarafında da eğlenceler devam eder ve bir tarafta da gelin hazırlatılır. Gelin hazırlandıktan sonra, bir vasıta konvoyu ile

güveyi tarafına götürülür. Yolda gelinin arabasını durdurup bahşiş almak, gelinin güveyi evi önünde, daha doğrusu kapı eşiğinde testi kırmak v.s. gibi adetler vardır. Yatsıdan evvel güvey traş edilip ve yine türkü ve manilerle elbisesi giydirilir. Bundan sonra bir koluna sağdıç, diğer koluna ise bir akrabası girip tekbir ve mayalar söyleyerek sokakları gezdirirler. Zifaf kapısına varınca, burada güveğiye çeşitli hareketler yaparak, sırtına sertçe vurmak gibi, içeriye iterler. Güveyi ertesi günü sağdıcı, önce hamama sonra eğlendirmeye götürür. Gelin de aynı gün gelin hamamına götürülür ve burada bol bol bahşiş verilir”. (K.Özhal 2010a).

Günümüzde de devam eden bu uygulamaların bir kısmı farklılaşarak, gelenek halinde devam etmektedir. Örneğin kız evinden alınan gelin, önce düğün salonuna götürülür. Günümüzde hemen hemen bütün aileler, düğünlerini düğün salonlarında yapmaktadır. Kimileri yemekli düğün yapmayı uygun görürken, kimileri de meşrubat çerez ve düğün pastasından oluşan bir ikram sunarlar. Bütün Diyarbakır düğünleri; Diyarbakır türküleriyle, halaylarla geçer. Diyarbakır'ın bilinen sanatçılarından Bedri Ayseli ve İbrahim Macit Diyarbakır düğünlerinin vazgeçilmez isimlerindedir.

2.1.2.4.1. Kına Gecesi

Ülkemizde kına gecesi geleneği son derece yaygın geleneklerden biridir. Kına gecesi, düğünden bir gün önce kadınlar arasında kız evinde yapılır. Kız kınası kadar yaygın olmamakla birlikte, erkek kınası da görülen bir gelenektir. Erkek kınası olacağı vakit kız evinden bir tepsi içinde kına gönderilir ve bu kına damadın sağdıcı tarafından damadın eline yakılır (Örnek, 1995: 194).

Kına gecesi, kültürümüzde son derece önemli sayılan bir gelenektir. Kınanın kötü ruhları uzaklaştırdığı düşüncesi hakim olduğu için, evliliği koruyucu bir etkisi olduğuna inanılır. Kına yakılırken gelinin ve güveyin avucuna konan para ise kısmet içindir. Geline kına yakılırken başına kırmızı renk örtü örtülmesi, gelinin nazardan ve al basmasından korunması içindir.

Kaynak kişimiz K. Özhal, Diyarbakır'ın eski kına gecelerini şu şekilde aktarmıştır: "Salı gecesini kız tarafında, arşamba gecesini ise oğlan tarafında kına gecesini tertiplenirdi. Eğlencelere mahalli çalgıcı ve oyuncuları getirilir bazen bunlara davul zurna da eşlik ederdi. Kız tarafında günün moda şarkılarından başlanıp en eski Diyarbakır mani ve türkülerine varıncaya kadar okunurdu.

Kına gecesini koro halinde okunan türkülerden biri şöyledir:

Haydi gidah toyuna
Kurban olum boyuna
Kına yakar eline
Hel hele bak hel hele
Gelin ağlar vış kele
Güveyi güler vah hele
Kızlar kalksın oynasın
Düğün evi eğlene vah eğlene
Kına koydum tepsiye
Haber verin bibiye
Gelin olacak diye
Hel hele bak hel hele
Gelin ağlar vış kele
Güveyi güler vah hele
Kızlar kalksın oynasın
Düğün evi eğlene vah eğlene

Oğlan tarafında ise güveğinin parmaklarına kına yakılırken daima koro halinde şu türkü okunurdu.

Bir mumdur
İki mumdur
Üç mumdur
Dört mumdur
On dört mumdur

Bana bir bade doldur
Bu ne güzel düğündür
Ha ninna! Ha ninna!
Hayran ninna yar ninna

Bu arada bazıları, parmaklarını dudaklarına vurup “tililili” sesiyle zılgıtçalarlardı”.
(K.Özhal 2010a).

Günümüzde Diyarbakır’da yapılan kına geceleri de eskisinden pek farklı olmamakla birlikte, eskiden ayrı yapılan kız ve erkek kınası genellikle birlikte ve salonlarda yapılabilmektedir. Eski geleneklere bağlı kalmak isteyenler yine bayanlar arasında gelin kınasını yapıp eğlenirler.

2.1.2.4.2. Çeyiz gösterme - çeyiz götürme

Arapça “cihaz” dan gelen çeyiz; gelin için hazırlanan sandık eşyası; kızın baba evinden götürdüğü mal ve mülktür. Geleneksel kültürümüzde, kız çocukları daha ergenlik çağına gelmeden çeyiz hazırlıklarına başlanır (Karakaş, 2005: 52).

“Kız evinin, düğün tarihinden önce çeyiz adı verilen bir takım eşyaları hazırlayıp alması âdettir. Düğünden bir süre önce damat ve gelin, kendi yakınlarından bir kaç kişiyle birlikte giyecek ve ev eşyası almak için alışverişe çıkarlar. Buna ‘çeyiz düzme’ denir” (Artun, 1998: 85).

Çeyiz, kız tarafı için son derece önemli bir olgudur. Kız annesi, kızı evlenme yaşına gelmeden çeyizi hazırlamaya başlar. Yıllarca süren ve emek isteyen elişi göz nuru örtüler, yazmalar, lifler, yatak takımları kızın evleneceği zaman ortaya çıkar, sandık bekleyen örtüler yıkanır kolalanır ve düğünden birkaç gün önce eş dost ve akrabaların görmesi için kız evinde sergilenir. Sergi bittikten sonra eşyalar toplanır, bohçalanıp kırmızı kurdelelere sarılır ve genellikle erkek evinden gönderilen kişiler tarafından çeyiz, kızın yeni evine gönderilir.

Diyarbakır'da çeyiz kültürüyle ilgili yapılan uygulamalar, kaynak kişilerimizce şu şekilde aktarılmıştır:

“Çeyiz düğünden bir hafta önce gönderilir. Gönderilen elişi çeyizler, işlemeli bohçalara sarılıp üzerine kırmızı kurdele bağlanır ve nazar boncukları takılırdı. çeyiz bohçasına güzel koksun diye lavanta keseleri bırakılırdı” (M. Dildeş 2010).

“Evde kullanılacak el işi örtüler dışında yemek takımı, mutfağın beyaz eşyaları ve yatak odası kız tarafına aittir, ancak artık gençler kendi aralarında anlaşım evlerini kendileri kurdukları için aileler onların istekleri doğrultusunda eksiklerini tamamlamaya çalışırlar.” (Çoban 2010).

2.1.2.4.3. Gelin alma – gelin indirme

Geleneksel kültürümüzde, kına gecesinin ertesi günü gelin alma günüdür. Gelin alma günü, düğün sürecinin başlamasının üçüncü veya dördüncü gününe rastlamaktadır. Kız evinde gelin çıkarma, oğlan evinde gelin alma hazırlıkları başlar. Kız evi kızlarını uğurladıkları için üzgün ve sessiz olurken, erkek evi bu durumun tam tersine ailelerine yeni katılacak birey için heyecanlı ve mutludurlar (Artun, 2008: 174) .

Erkek tarafı düğün günü gelinin hazırlığı bittikten sonra, davul ve zurna eşliğinde kızı baba evinden çıkarmaya gelirler. Gelin çıkmadan kız evinin kapısının önünde oyunlar oynanıp, halaylar çekilir. Kız evinden kimse bu eğlenceye katılmaz. Eskiden gelin baba evinden çıkarıldıktan sonra konvoy yapılır, davulla zurnayla gelin mahallede, köyde veya şehirde dolaştırılırken günümüzde bu olay biraz daha farklı bir hal almıştır. Gelin yine aynı şekilde evden çıkarılır ancak kurdele ve çiçeklerle süslenmiş gelin arabasıyla gelin ve damat düğün salonuna geçer. Gece geç saatlerde eğlence bitince gelin ve damat arabalarına bindirilir, konvoy halinde evlerine götürülür. Gelin indirme olayı ise gelinin arabadan inmesiyle başlar.

Anadolu'da, gelin indirme geleneğiyle ilgili farklı uygulamalar yapılmaktadır: Malatya'da, kayınvalide gelini koyun gibi uysal olsun diye kolunun altından geçirir ve bir deste otla karşılar. Demir gibi metin olsun diye, ayağının önüne demir atılır. Erzurum'da, gelinin eve bağlı olması için leğende eli ve ayakları yıkandıktan sonra bu su kapı eşiklerine ve mutfığa dökülür. Eskişehir'de, gelin bütün zahmetlere katlansın diye yüklüğe oturtulur. Sinop'ta, gelin arabadan inince kayınvalidesi sırtına biner, gelin birkaç adım kayınvalidesini sırtında taşır, sonra dört kişi gelini yere bastırmadan eşikten içeri sokarlar. Lüleburgaz'da, kayınvalide gelini kapıda bekler, gelin inince bir kişi üç defa gelini isteyip istemediğini sorar, üç defasında da "isterim" karşılığı alınınca gelin kayınvalidesinin elini öper ve evine girer (Koşay, 1944; Ülkütaşır, 1963'ten aktaran Artun, 2008, s:177).

Diyarbakır'da, gelin alma ve gelin indirmeyle ilgili yapılan uygulamaların bazıları şunlardır:

- Gelin, kız evinden gelinliğiyle ve kırmızı kurdelesini takılarak çıkar, kurdeleyi genelde evdeki abi ya da erkek kardeş takar.
- Erkek tarafı, evin kapısının önünde davulla zurnayla halaylar çekerek gelini alırlar.
- Gelin indirme, düğün eğlencesi bittikten sonra konvoy gelinle damadı eve getirince gerçekleşir. Kayınvalide evin kapısının önünde, ev bereketli, evlilikleri tatlı olsun diye içi tüle sarılmış bozuk paralarla, mercimek buğdayla ve ufak şekerlerle dolu küpü kırar.
 - Gelinin evinin kapısında bereketli olsun diye, yere nar atılır.
 - Kapıda yumurta kırılır.
 - Gelinin kucağına ilerde oğlu olsun diye, erkek çocuk verilir ya da çocuk gelinle damadın yataklarında yuvarlatılır.

Araştırma alanımızdaki kaynak kişilerimizin verdikleri örnekler şu şekildedir:

“Oğlum evlendiğinde konvoyla eve geldik, oğlumla gelinim içeri girmeden evin kapısının önünde yere nar attım her bir tanesi bir köşeye saçıldı, evlerinin bereketi nar taneleri kadar çok olsun hiç eksilmesin inşallah dedim.” (Y.Karatoprak 2010).

“Bir gün okula giderken, tahmini 10 yaşlarında vardım, alt komşumuzun kapısının üstünde kırılmış yumurtalar gördüm, tabi o yaşta anlam veremedim. Eve dönünce anneme sordum, o da ‘Sabahat teyzenler oğullarını evlendirdiler, gelini altımıza taşınmış, dün eve getirirken kırmışlar, adettir’ demişti. Ben evlenirken de kayınvalidem küpün içine bereket getirsin diye, ufak bozuk paralar ve şekerler koyup süslemiş, evin kapısının önünde kırmak bereket getirirmiş.” (R. Dildeş 2011).

2.1.2.4.4. Sağdıçlık

Sağdıç sözcüğü, gelinle damada yardım etmesi için seçilmiş kişi anlamına gelir. Damat ve gelin evlilik döneminde genellikle kendinden önce evlenmiş bir yakınını ya da arkadaşını sağdıç olarak seçer.

Sağdıçlar, genellikle evli bir çift olur. Erkek, düğün sonuna kadar damadın yanında, eşi ise gelinin yanında hazırlıklarına yardımcı olur gelini bilgilendirir. Sağdıç; gelinle damadın isteğine göre bekar olan arkadaşlarından da seçilebileceği gibi, birden çok sağdıç da olabilir.

“Sağdıç, düğün zamanı sürekli damatla birlikte olur. Düğün günü damat traşı, damadın giyinmesi gibi her türlü aşamada damadın yanındadır. Sağdıç olan kişi damatla gelin eve girmeden evin her türlü yiyecek ve içecek ihtiyacını karşılar.” (F. Dildeş 2010).

Kültürümüzde sağdıçlar, sadece gelinle damada düğün hazırlıklarında yardım etmekle kalmaz, aynı zamanda gerdek öncesi gelinle damadı bilgilendirirler. Bu açıdan sağdıçların, evli çiftlerden olması tercih edilir.

2.1.2.4.5. Gelin hamamı

“Kına hamamı”, “on beş hamamı” (Divriği), “tel hamamı” (Isparta), adları da verilen genel ismiyle “gelin hamamı” olarak bilinen bu adet gereğince her iki taraftan çağrılanlar bir araya gelerek yıkanır. Varlıklı olan aileler hamamı tümünden kapatırlar; durumları elverişli olmayanlar ise belli sayıda kurna kiralamakla yetinirler. Hamamda konuklara serinletici içecekler ve meyveler sunulur. Kimi yerlerde ise gerdekten önce güvey ve arkadaşları için “güvey hamamı” düzenlenir.

Diyarbakır’da gelin hamamıyla ilgili uygulamalar şu şekilde aktarılmıştır:

“Düğünden bir hafta sonra, gelin hamama götürülür. Üstüne kirşan peştamal, altına da beyaz peştamal sarılır. Hamamda göbek taşında kekiklerle ovulur, kesesi, lifi yapılır. Gelen misafirlere yemek, meyve ve içecek ikramında bulunulur.” (Y. Karatoprak 2010a).

“Diyarbakır’da damadın da gelin gibi hamamı olur. Damat arkadaşlarıyla birlikte düğün öncesi hamama giderek yıkanır.” (Taş 2010).

2.1.2.4.6. Nikah – gerdek

Medeni ya da dini nikahtan sonra, gelinle damadın bir araya gelmesine “gerdek”denir. Böylelikle gelinle güveyin evliliği yasalar, din ve bağlı buldukları toplum tarafından geçerli sayılmış olur. Yasalarımız, ancak devletin bu işle görevlendirdiği yetkili memurun huzurunda usulüne uygun olarak kıyılan nikahı, evlilik için geçerli saymaktadır. Yasa önünde geçerli olmamakla birlikte imam nikahı da hala yaygınlığını korumaktadır. Kimi aileler, medeni nikahın yanı sıra imam nikahı da kıydırarak evlilik birliğini kutsamış olurlar. Çok eşliliğin görüldüğü kesimlerde ise imam nikahı, toplumsal açıdan kabul gördüğü için imam nikahıyla resmi nikahlı eşin üzerine kuma getirilir.

İster yasal yollardan, isterse yasaların uygun görmediği şekilde olsun, nikahın asıl amacı; kadın ve erkeğin birlikteliğini ilan etmek, toplumun gözünde geçerli kılmak, kutlamak ve kutsamaktır.

Nikahtan sonra bir araya gelecek çiftin kalacağı yere, “gerdek evi, gerdek damı veya gerdek odası” denir. Damat düğün sonrası gürültü, şamata ve yumruklarla gerdek odasına sokulur ve gerdek öncesi dini inanışlar doğrultusunda damat muhakkak namazını kılar. Gelinle damadın bu ilk gecesine, gerdek veya zifaf gecesi denir. Gerdeğin ertesi günü, gelinle damadın baba evine giderek, el öpmeleri beklenir (Örnek, 1995:197-198).

Diyarbakır’da gerdek ve nikahla ilgili uygulamalar:

“İmam nikahı, çiftlerin nişanından sonra düğüne yakın bir tarihte kıyılır. Şahitlerin huzurunda hoca tarafından kıyılan nikahta, geline mehir denilen (İslam hukukunda evlenme sözleşmesinde kadına ödenmek üzere belirlenen paraya mehir veya mihir denir) bir para veya altın vaat edilir.” (N. Hamzaoğulları 2010).

“İmam nikahında, bazen gelin ve damadın yerine vekiller girebilir. Nikah esnasında imam nikahını kıyacak hoca, gelinle damada Allahü teâlânın sıfatlarını, imanın ve İslam’ın şartlarını sorar. Şayet vekilleri varsa, gelinle damadın bu şartları bilip bilmedikleri vekile sorulur.” (F. Dildeş 2010).

“Resmi nikah, evlendirme dairelerinde veya nikah memurunun düğün salonuna gelmesiyle kıyılır. İmam nikahında da resmi nikahta da gelinle damadın kendi seçtikleri şahitleri bulunur, nikah esnasında onların da onayı alınır.” (M.Hamzaoğulları 2010).

“Düğün bitip gelinle damat konvoyla evlerine bırakıldığı vakit, damadın arkadaşları yukarı çıkarak, damat kapıdan girmeden damadın sırtını yumruklarlar.” (Y.Karatoprak 2010b).

“Sağdıçlar tarafından gelinle damada öğütler verilir.” (Arslan 2010).

“Damat, gerdekten önce iki rekat namaz kılar.” (Y.Karatoprak 2010b).

2.1.2.5.Düğün sonrası

Düğünün ertesi günü, düğün bitmesine rağmen düğünle bağlantılı olarak geleneksel uygulamalar devam eder. Duvak Günü, Kız Ardı, Gelin Paçası, Düğün Tatlısı gibi yöreden yöreye değişiklik gösteren çeşitli uygulamalar görülmektedir.

Çalışma alanımız olan Diyarbakır’da, düğün ertesi uygulamalarının en sık görüleni ertesi gün gelinle damadın birlikte ailelere gidip el öpmesi ve gelinin düğünden bir hafta sonra aileleri yemeğe almasıdır.

“Gelinle damat düğünün ertesi günü el öpmeye gider. Gelin, erkek tarafına giderken kayınvalidesine, kayınbabasına ve damadın kardeşlerine “halgat” denilen hediyeler götürür.” (M. Dildeş 2010).

“Düğünden birkaç hafta sonra gelin, damadın ailesini ve sonra kendi ailesini sırayla yemeğe alır.” (Çoban 2010).

2.1.2.6.Evlenmeyle ilgili ritüel ve büyüsel içerikli işlemler

Kısmet açmaktan başlayarak gerdek gecesine kadar uzayan aşamalar içerisinde uygulanan dinsel, ritüel ve büyüsel içerikli birçok adet, işlem ve pratik vardır. Bunların bir bölümü gelinle damadın mutluluğu için yapılırken, bir bölümü de kara büyü alanına giren işlemler içerisinde yer almaktadır (Örnek, 1995:202).

Kızların evlenmesi için yapılan kısmet açmalar; gelinin bahtının açık, evine bağlı ve yumuşak huylu olması için yapılan daha iyi niyetli uygulamaların yanı sıra, güveyin güveylik görevini yerine getirememesi için yapılan bağlama büyüğü gibi veya gelinle damadın arasına soğukluk sokmak için yapılan kötü niyetli büyülerde görülmektedir.

Diyarbakır'da evlenmeyle ilgili ritüel ve büyüsel içerikli işlemler şu şekilde anlatılmıştır:

“Yaşı gelip de evlenemeyen, kısmeti çıkmayan kızlar, adak adayıp dileklerini kağıda yazar Ongözlü köprüden Dicle nehrine atarlar. Bunun sebebi, bu civarda bulunan kutsal sayılan kırklar dağıyla ilgili söylentiler olabilir.” (Taş 2010).

“Dicle nehri, cennete giden üç yoldan biri olarak kabul edildiği için evlenmek isteyen kızlar bu istekleri Allah'a ulaşsın diye dileklerini kağıda yazıp Cuma akşamları Dicle nehrine atarlardı.” (K. Aksu 2010).

“Gelinlik çağa gelmiş kızlar kısmetleri açsın diye üç Perşembe Hz. Süleyman'a giderler.” (G.Hamzaoğulları 2010b).

“Evlilik yaşı geçen kızlar kaderlerini açmak için Cuma günleri evde demir asma kilitleri kilitleyip, Hz. Süleyman'a giderler. Cuma namazından ilk çıkan kişiye hiç konuşmadan kilit açtırılır, böylelikle kaderin açıldığına inanılır.” (Y.Karatoprak 2010b).

“Kız evinden olumsuz cevap alan bazı kişiler, kıza büyü yaptırmış. Bana komşumuz yapmıştı, at nalının üzerine büyü yazıp ekmek fırınına atmışlar, ben bir süre çok kötü olunca hocaya gittik o söyledi. O nal fırında ısındıkça, büyü sana etki eder dedi. Sonra büyüü bozmak için dualar okudu, muska verdi ben yavaş yavaş düzeldim.” (Y.Karatoprak 2010b).

“Kızlar kısmet açmak için Seyfül Mülük’e gider, üzerlerine su dökerlerdi.” (Y. Karatoprak 2010b).⁶

2.1.3.Ölüm

İnsan hayatının sonu olarak görülen ölüm, geçiş dönemlerinin de sonuncusudur. Geçiş dönemleri içerisinde yer alan ölümle ilgili pratiklere, İslam dini yön vermiş olup dinimizdeki inanışlara göre ölüm törenleri, öncesi ve sonrası biçiminde şekillenmiştir.

Doğum ve evlenme de olduğu gibi, ölüm aşamasında da birçok inanış, adet, tören ve kalıp davranışlar kümelenmektedir. Bu inanış, adet, tören ve davranışları üç grupta toplamak mümkündür:

- Ölenin öte dünyaya gidişini kolaylaştırmak
- Ölen kişinin öteki dünyada rahatını sağlamak
- Ölen kişinin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak (Örnek, 1995 :207)

2.1.3.1.Ölüm öncesi

İnsan yaşamının kaçınılmaz sonu olan ölümü engellemek, geciktirmek ya da önceden bilebilmek, bireyin düşüncesini hep meşgul etmiştir. Bunun için birtakım önlemler almış, kimi davranışlarda bulunmaktan kaçınmıştır. Kimi zaman da çevresinde gördüğü veya duyduğu kimi nesnelere ya da olayları ölümün habercisi saymış, onlardan uzak durmaya çalışmıştır. (Karakaş, 2005 :63)

⁶ Seyfül Mülük’le ilgili detaylı bilgiye Nerin Köse’nin “Seyfül Mülük Hikayeleri” isimli eserinden ulaşılabilir.

2.1.3.1.1. Ölümü düşündüren ön belirtiler

Ölüm korkusunun, bilinçaltındaki baskısının tedirginliğe sebep olmasıyla alışlagelmişin dışındaki birtakım davranışlar, araç gereçlerin kullanılış biçimleri, meteorolojik olaylar, hayvanların hareket ve sesleri, hastadaki fizyolojik ve psikolojik değişiklikler çoğu zaman ölümün bir işareti olarak görülür.

Ay ve güneş tutulması, yıldız kayması, şimşek çakması, gök gürlemesi gibi olaylarda çoğu zaman ölüme ön belirti olarak görülür. Gökyüzüyle yeryüzü arasında kurulan anolojik düşünce sonucu, insanların gökyüzünde birer yıldız olduğu tasarımı, yıldız kaydığında o yıldızın sahibi olan insanın da öldüğünü düşündürür. Halk arasındaki bir diğer önemli inanış da hayvanların insanlarda bulunmayan kimi yetenek ve sezislerle ölümü önceden haber veren sesler çıkardığına dairdir. Ötüşleri, ulumaları, kişnemeleri, böğürmeleri ve uçuş yönleri alışılmışın dışında olduğu zaman yaklaşan bir ölümün önbelirtisi, işareti olarak yorumlanır. Baykuş, bunların arasında en bilineni olup “ölüm kuşu” diye tabir edilir. Hastada görülen birtakım psikolojik ve fizyolojik değişiklikler de hasta yakınlarınca değerlendirilip önemsenir. Bazı işaretlere göre, hastanın ölümünün yaklaştığı düşünülüp hazırlık yapılır (Örnek, 1995: 208-209).

Diyarbakır’da ölüm belirtileriyle ilgili inanışlar şu şekildedir:

“Baykuş ya da karga hangi evin yakınında öterse, o evden cenaze çıkacağına inanılır.” (Y.Karatoprak 2010b).

“Rüyada diş veya evden gelinlikle çıktığını gören kişinin yakınlarından birinin öleceğine inanılır.” (H.Garan 2011).

“Diyarbakır’da rüyasında halay çektiğini gören kişinin evinden ölü çıkacağı söylenir.” (Dodanlı 2010).

“Hasta kişinin renginde sararma olmuşsa, ölümünün yakın olduğu düşünülür. Ölümüne yakın vücudundan soğuk terler dökülür, buna ölüm teri denir. Hasta olan kişinin ölümüne yakın burnu uzar derler. Göğsünde hırıltı başlar ve

başının altında yastık durmaz, vücudu sürekli aşağıya doğru kayar.”(Dodanlı 2010).

Hastanın ayağının altına bal sürülür, iyileşeceği varsa üç günde iyileşir, yoksa üç günde teslim olur (Y. Karatoprak 2010b)

2.1.3.2. Ölüm sırası

2.1.3.2.1. Ölüm sırasında yapılan işlemler

Bir kişinin ölüm anında onun için yapılan uygulamaların temeli, dini esaslara dayanmaktadır. İslam dininin uygun gördüğü şekilde kişinin huzurla ruhunu teslim etmesi için, en sık yapılan uygulama, başında Kur'an-ı Kerim okumak, hastaya zezem suyu içirmek ve son nefesini verirken şahadetini getirerek, tövbe etmesini sağlamaktır.

Diyarbakır'da ölüm sırasında yapılan işlemler, kaynak kişilerce şöyle aktarılmıştır:

“Ölüm anında, bir kişi muhakkak ölen kişinin yanında bulunmalıdır. Babam ölümlerken bütün çocukları başındaydı, onu dualarla uğurladık. Zezem suyunu da içti, Kelime-i Şahadetini de getirdi.” (N. Hamzaoğulları 2010).

“Devamlı olarak başında dua edilip hastanın başında Kur'an-ı Kerim okunmalıdır. Bir de ruhunu kolay teslim etsin diye Müslüman kişi öleceği zaman dilinin altına akik taşı koyulur.” (Y. Karatoprak 2010b).

2.1.3.2.2. Ölüm olayının duyurulması

Ölüm olayının doğal yollardan duyurulması yakınlarının ağlama ve ağıtlarıyla olur. Olayı duyan tanıdıklar; ölünün yakınlarının acısını paylaşmak, onları avutmak ve ölüyle ilgili ilk işlemler için yardımcı olmaya çalışırlar.

Ölüm olayının duyurulması; ölü sahipleri tarafından, komşular tarafından, camide okunan salayla, belediye ve muhtarlık hoparlörlerinden anons edilerek, telefonla yahut gazetelere ilan verilerek gerçekleştirilir.

Diyarbakır'da ölüm olayının duyurulmasıyla ilgili farklı bir uygulama yapılmaz. Aşağıda maddeleştirdiğimiz gibi birçok yörede yapılan genel yöntemlere başvurulur.

- Ölünün ardından camilerde selası okutulur.
- Uzaktaki akrabalara telefonla haber verilir. Komşular birbirlerine haber verirler.
- Cenaze evi şayet yas evlerinde kurulmuşsa, kapıya ölenin kim olduğu yazılıp asılır.

2.1.3.2.3.Ölümden hemen sonra yapılan işlemler

Ölünün, öteki dünyaya gönderilişine ön hazırlık niteliğindeki işlemlerin kimilerinin temelinde ölene canlı gözüyle bakmanın ve ondan korunmanın belirtileri yatarken, kimilerinde de hijyenik endişeler ve dinsel gelenekler rol oynamaktadır. Ölünün gözlerinin kapatılması, çenesinin bağlanması, ayakları yan yana getirilip, başının kıbleye çevrilmesi, üzerine bıçak veya makas gibi demir bir nesne koyulmasının altında yukarıda geçen sebepler yatmaktadır.

Diyarbakır'da, ölümden hemen sonra yapılan uygulamalar, kaynak kişimiz Y. Karatoprak tarafından şu şekilde anlatılmıştır: "Ölünün çenesi ve ayakları bağlanıp üzerine beyaz bir çarşaf örtülür. Ölünün üzerine kötü ruhlardan korumak amacıyla kuru ekmek ve bıçak bırakılır." (Y. Karatoprak 2010b).

2.1.3.2.4. Ölünün bekletilmesi

Ölen kişi mümkün olduğunca çabuk defnedilmeye çalışılır. Ölünün çabuk defnedilmesi, ruhunun huzur bulması açısından önemli görülür. Sabah ölen kişi öğle namazına, öğleyin ölen kişi ikindi namazına yetiştirilir. İkindi vaktinden sonra ölenler, o gece bekletilirler. Bunun dışında ölünün bekletilme sebeplerinden bir diğeri ise, ailesinden uzakta bulunan kişi varsa cenaze namazına katılması içindir.

Diyarbakır'da ölünün bekletilmesiyle ilgili adetler şu şekilde aktarılmıştır:

“İkinci namazından sonra ölü gömülmez, üzerine beyaz örtüsü çekilir, bıçak koyulur. Sabaha kadar hocalar, cenazenin başında dua eder. Ertesi gün sabah ezanıyla ölen kişi defnedilir.” (G. Hamzaoğulları 2010b).

“Cumadan önce defnedilen ölü için mezarlıkta çadır kurulur. Cuma akşamı olana kadar ölü, mezarlıkta dualarla yalnız bırakılmaz.” (Y. Karatoprak 2010b).

2.1.3.2.5. Yıkama/ kefenleme/ cenaze namazı

Yapılan ön hazırlıklardan sonra, gömme için dinsel ve geleneksel açıdan zorunlu olan hazırlığa geçilir. Bu hazırlık; yıkama, kefenleme ve cenaze namazı olarak üç işlemde geçer. Her üç işlem çevresinde, dinsel olanların yanı sıra geleneksel de birçok inanış ve uygulama görülmektedir.

Diyarbakır'da bu tür uygulamaların hepsi, İslami kuralların doğrultusunda yapılmaktadır:

“Ölen kişi, eskiden evinde yıkatılırken, şimdi camilerin ölü yıkama bölümlerinde yıkatılıp kefenlenir. Hastanelerde ölen kişiler içinse, kadın ve erkeklere ayrı olmak üzere gassal denilen ölü yıkayıcılar bulunmaktadır, ölen kişinin bir

vasiyeti yoksa yıkama işlemi yakınlarının tercihine göre yapılır .” (N. Hamzaoğulları 2010).

“Ölünün ölmeden onu yıkayacak kişiyi vasiyet etmesi durumunda, yıkama işlemine o kişi de katılır.”(Garan 2010).

Usulüne uygun yıkanan ölü, kurulandıktan sonra ölüye yakasız gömlek denilen bir örtü giydirilir ve kefene sarılır. Kefeni önceden evde hazır bulunduranlar da olur. Vücudun belli bölgelerine pamuk koyulur. Cenaze namazına, ölünün bütün eş dost, tanıdık ve akrabaları katılır. Ön saflarda ailenin erkekleri bulunur, kadınlar isterlerse arkada namaza katılabilirler.

2.1.3.3. Ölüm sonrası

Ölüm sonrasında yapılan işlemler, ölü gömüldükten sonra yakınlarının acılarını paylaşma ve onları teskin etme, öleni diğer dünyada rahat ettirme, belirli günlerde yemek verme, ölenin eşyalarını değerlendirme, ölenin hayatta iken ödeyemediği borçları ödeme ve mezarlık ziyareti gibi âdetleri kapsamaktadır (Karakaş, 2005:6).

2.1.3.3.1. Cenaze evi

Ölü gömüldükten sonra, ölünün sahipleri ve yakınları cenaze evine gelirler. Çoğu bölgede, kadınların ayrı erkeklerin ayrı toplandıkları cenaze evi, bir diğer isimle yas evinde, cenaze sahipleri âdetler gereğince bir hafta boyunca otururlar. Ziyarete gelenlere yemek ve çay ikram edilir. Ölü evine yemekler dışarıdan, ya komşulardan ya da tanıdık eş dostlardan getirilir.

Diyarbakır’da cenaze eviyle ilgili, kaynak kişilerimizin aktarımları şu şekildedir: “Cenaze evinde bir hafta boyunca su kaynamaz. Ölü evine yemekler akraba ve arkadaşlar tarafından sırayla getirilir. Birgün biri lahmacun yaptırır, biri tavuk

pilav yaptırır, kebab yapılır. Kalabalık olduğu için yemekleri dışarıdan alırlar.” (Y. Karatoprak 2010b).

“Başsağlığı için gelenlere çay, kahve ikramı yapılır.” (Çoban 2010).

“Eskiden yedi gün boyunca kadınların yas evinde ağıt söylemesi için özel bir kadın tutulurdu.” (Y. Karatoprak 2010b).

2.1.3.3.2. Belirli günler/ ölü yemeği

Ülkemizde, ölenin dinsel törenle ve yemekle anıldığı belirli günler vardır. Bunlar içinde ölünün “kırkinci”, “elli ikinci” günleriyle “yıllı” önemli günler olarak görülmektedir. Belirli sayıların karşıladığı bu tür günler; bu sayılara yüklenmiş olan dinsel, büyüsel ve geleneksel niteliklerden dolayı önemsenerek, birtakım adetlerin bünyelerine ana öge olarak yerleşmişlerdir. Bu günlerden en önemlisi olarak görülen kırkinci günde, mevlit okutulur yemek verilir. Bugün, ölü için hatim indirilip yasinler okunup “kırk duası” edilir. Elliikinci günde de buna benzer bir uygulama yapıp “elliikinci gece duası” okunur. Bu iki gün dışında, ölünün yıldönümünde de aile ekonomik gücüne göre, camilerde ya da evde mevlit okutarak şeker dağıtır.

Ölü yemeği ise ölen kişinin ardından, ölünün ruhu için dağıtılır. Burda ölünün hala yaşıyormuş gibi algılanması söz konusu olup, yeme içme ihtiyacı duyacağı düşünülerek hareket edilir. Ölü yemeğine verilen isimler kırk ekmeği, kazma takırtısı, can aşısı, zıkkım yemeği, kazma-kürek helvası, hayat yemeği gibi yöreden yöreye farklılık gösterir (Örnek, 1995: 221).

İslam dini, halk tarafından uygulanan birçok inanış gibi, ölü yemeğine de karşı çıkmakta, böyle üzüntülü bir günle yemek olayını çelişkili bulmaktadır. Sadece ölenin evinde bulunana, yani yas sahiplerine yemek gönderilmesinin doğruluğunu kabul ederek desteklemektedir (Örnek, 1995: 221)

Diyarbakır'da ölümle ilgili önemli günler ve ölü yemeğiyle ilgili uygulamalar, kaynak kişilerimiz tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“Ölü evinde, gelenlere yakınlar tarafından getirilen yemekler dağıtılır. Yemek getirecek kişi, yas sahibine önceden yemek getireceğini söyler, yas evine yemekler genellikle dışarıdan hazır alınarak getirilir.” (Çoban 2010).

“Ölünün, yedinci veya kırkıncı gününde evi ziyaret edeceğine inanılır. Elliikinci günü de önemlidir. Bugünlerde mevlit okutulur, yemek yapılır ve dağıtılır. Bu ölünün günahlarını hafifletir, ruhu için hayır işlemiş olursun.” (M. Dildeş 2010).

2.1.3.3.3. Ölünün eşyaları

Ölenin geride bıraktığı eşyalarıyla ilgili olarak, halk kültüründe birtakım dinsel ve büyüsel pratikler uygulanır. Ölünün eşyaları ile ilgili oluşan bu pratiklerin temelinde, ölenin geri geleceği düşüncesi veya anısın yaşatılması isteği görülmektedir.

Ölünün eşyasıyla ilgili en yaygın gelenek, bunları fakir fukaraya dağıtmaktır. Birçok yörede “soyka” denilen giysi, çamaşır, yatak çarşafı gibi eşyalar bağışlanmadan önce arınma işleminden geçirilir. Bu durum, ölünün eşyasını kullanan kişiye zarar vermemesi için yapılır (Boratav, 1973: 244).

Ölünün eşyalarıyla ilgili olarak Diyarbakır'da yapılan işlemler, G. Hamzaoğulları tarafından şu şekilde aktarılmıştır: “Ölünün eşyaları, evde bekletilmez yıkanarak ölümünden en fazla 3 gün sonra fakir fukaraya dağıtılır. Ölünün ayakkabısı öldüğü gün bekletilmeden kapının önüne bırakılır.” (G. Hamzaoğulları 2010b).

2.1.3.3.4. Devir-iskat

Müslümanlar arasında devir işlemi bir gelenek haline gelmiş olup, ölen kişinin hayattayken kılmadığı namazlar, tutmadığı oruçlar hesaplanarak bir fakire

bunun için “fitre” verilir. Eğer mirasından ayrılan mal ya da para borcunu karşılamıyorsa, eldeki malın tutarı kadar para veya altın en çok yoksulun bulunduğu “devir işlemi” ile elden ele gezdirilir. Bu işlem bütün malların karşılığı iskat tutarına ulaşıncaya kadar devam eder. Devir bittikten sonra ölmüş kişi için dualar edilir. “İskat akçesi” devire katılan fakirler arasında paylaşılır (Artun, 2008: 194).

Diyarbakır’da devir-iskat töreniyle ilgili kaynak kişimiz şunları anlatmıştır: “İskat ve devir müslümanlıkta görülen bir uygulamadır. Kişinin hayattayken kılamadığı namaz, tuamadığı oruç hesaplanır iskatla bunlar hükümsüz olsun diye ölenin mal varlığından hesaplanan para verilir. Şayet bu para yeterli değilse devir denilen işlem uygulanır ve toplanan 10 veya 20 tane fakirin elinde para döner. Para dönerken de “aldım, verdim, helal ettim” denilir. Devir işlemi ölünün hesaplanan borcu son bulana kadar yapılır.” (N. Hamzaoğulları 2010).

2.1.3.3.5. Yas tutma

“Yas, sevdiği bir kişiyi kaybeden insanın acısını içinde yaşadığı topluluğa karşı davranışlarıyla, giydikleriyle belli etmesidir. Yas süresince gerek kadın gerek erkek, aile bireyleri birtakım şeyleri yapmaktan kaçınırlar. Yas tutanlar genellikle, renkli vesüslü giysiler giymez, gezmeye gitmez, radyo, televizyon açmazlar.” (Karakaş, 2005:73).

Kültürümüzde yas süreci için kesin bir zaman bulunmamakla birlikte, yapılan incelemelerde en az üç gün en fazla sekiz yıl olarak görülmüştür. En yaygını ise kırk gün tutulan yastır. Yas rengi ise halkımızın geleneklerinde siyahtır.

Yasın son bulması için bazı kurallara riayet edilir. Bunların başında ölünün ilk bayramının geçmesi, hatta bazı kesimlerde birkaç bayramının geçmesi gerekir. Kadınların siyah dışındaki renkleri de giymelerinden, erkeklerin traş olmalarından yasın bittiği anlaşılır. Birçok yörede ise “yas hamamı” adı verilen gelenekle yas sona erdirilir. Yas evi sahipleri kendilerini acı günlerinde yalnız

bırakmayan tanıdıklarıyla hamama gidip yıkanır. Bu olay; ölümden üç, beş, yedi bazen bir ay bazen de kırk gün sonra olur (Boratav, 1973: 248).

Diyarbakır kültüründe yasla ilgili aktarılanlar şu şekildedir:

“Ölen kişinin arkasından, yakınlık dercesine göre belli bir süre yas tutulur. Yas süresi, ölen kişinin yaşına göre değişir. Örneğin genç yaşta oğlunu, kardeşini kaybeden kişinin yası daha uzun sürer.” (G. Hamzaoğulları 2010).

“Yas süresince koyu renk elbise giyilir. Evde televizyon, radyo açılmaz. Ölenin kırkı çıkmadan gezmeye, düğüne, eğlence yerlerine gidilmez.” (Çoban 2010).

2.1.3.3.6. Mezar ziyaretleri

Kültürümüzde, mezar ziyaretleri son derece önemli olup ölen kişinin geleni gördüğü, tanıdığı, selamını aldığı düşünülür. Mezarlıkta ölen kişi için dua edilir, uygunsuz davranışlardan kaçınılır. Bunun sebebi ölüye duyulan saygıdır, hayattayken nasıl saygı duyuluyorsa, öldükten sonra da kabir ziyareti esnasında ölüye aynı saygı gösterilir.

Kabir ziyaretleri, İslam dinine göre, hem ölüyü yalnız bırakmamak hem de yaşayanlara ahireti, ölümü hatırlatacağından yapılması gereken bir görev olarak görülür.

Diyarbakır'da mezar ziyaretleriyle ilgili adet ve uygulamalar şu şekilde aktarılmıştır:

“Ölünün gömülmesinin ertesi günü mezarlığa ziyarete gidilip, Yasin okunur, dualar edilir. Bir de her Perşembe mezarlığa gidilir.” (Dodanlı 2010).

“Cumartesi günleri sabah ezanından sonra mezarlığa gidilirse, o ölünün giden kişiyi gördüğüne inanılır ama mezarlığa giden kadınların dikkatli giyinmeleri ve örtünmeleri gerekir.” (Y. Karatoprak 2010b).

2.2. Bayram, Tören ve Kutlamalar

2.2.1.Sünnet

Ülkemizde, çocukla ilgili yapılan geleneksel işlemlerden biri de sünnettir. Dinsel ve töresel açıdan son derece önemli görülen bu gelenek, karşı koyulmayacak kadar güçlü bir yaptırıma sahiptir.

Sünnetin zorunluluğu, İslami kitaplarda net bir dille geçmemiş olmasına karşın, “İbrahim Peygamberin bu husustaki şartına tabi ol” ayeti genel bir kural olarak kabul edilmiştir. Türkiye’de sünnetle ilgili inanışların bir bölümü dinsel, bir bölümü de hijyenik ve cinsel içeriklidir.

Sünnet olacak çocuğun yaşı ise her bölgede farklılık gösterebilmektedir. Ancak yaygın olan kanı, çocuğun 14-15 yaşına kadar sünnet edilmesi gereğidir. Kimi aileler de çocuklarını bilinçli olarak acı çekmesini ve korkmasını önlemek amacıyla doğar doğmaz sünnet ettirmeyi uygun görürler.(Örnek 1995:170)

Sünnetle ilgili önemli geleneklerden biri de kirveliktir. Sünnet olacak çocuğun bütün masraflarını başka bir ailenin üstlenmesi ve bu iki aile arasında sanal bir akrabalık bağının oluşmasıdır kirvelik. Kirve, sünnet esnasında çocuğu tutacak kişiye denir, çocuğun kirvesi çocuğun ileriki yaşamı için de sorumluluk almış olur (Örnek, 1995: 183).

Bir inanışa göre; Hz. Muhammed sünnetli doğmuştur ve islamdaki sünnet geleneği de bu olguya dayandırılır. Aslında çocukları sünnet etme geleneği, islamdan önce de çeşitli toplumlarda olduğu gibi, Araplarda da uygulanan bir töre olmakla birlikte Hz. Muhammed varolan bu töreyi devam ettirmiştir. Peygamberimizin yapmış olduğu ya da yapılmasını uygun gördüğü davranışlar “sünnet” olarak isimlendirilmiştir. Erkek çocuklarının erkeklik uzuvlarının ucundaki deriyi çepeçevre kesip alma işlemi de halk dilinde “sünnet” olarak adlandırılır.

Sünnet, sadece İslam dininde değil, Yahudilerde ve bunun dışında Afrika kavimleriyle Amerika yerlileri gibi kimi toplumların gelenekleri arasında görülür. Sünnet, çocuğun İslam topluluğuna katılmasının göstergesidir. Nitekim, Müslümanlığı seçen erkek kişilerin sünnet edilmeleri ilk şart olarak görülür (Boratav, 1973:194).

Diyarbakır'da sünnetle ilgili yaygın inanış ve uygulamalar, şu şekilde aktarılmıştır:

“Çocuk doğar doğmaz sünnet edilir, çocuğun göbeğiyle sünneti bir olmalıdır derler.” (Y.Karatoprak 2010).

“Çocuğu özendirmek, korkusunu önlemek için sünnetlik kıyafetler alınır. Evde veya dışarıda çocuğun sünnet daveti verilir, mevlit okutulur. Akrabalar, komşular ve tanıdıklar davet edilerek sünnet eğlencesi yapılır. Gelen misafirler, çocuğa ya altın takarlar yahut hediye alırlar.” (A. Haspolat 2010).

“Diyarbakır'da sünnetle ilgili en yaygın gelenek, kirveliktir. Kirve, sünnet esnasında çocuğu tutan kişidir. Ailenin yakınlarından biri olur, kan bağı yoksa bile kirvelik sonrası kan bağı varmış gibi yakın akraba olarak görülür ve kız alıp verme olmaz.” (K. Aksu 2010).

“Eskiden, Diyarbakır'da yaşayan Ermeniler'le Müslümanlar arasında evlilik olamayacağı için kirvelikle akrabalık bağı kurulmuş.” (Taş 2010).

2.2.2. Askerlik ile ilgili adet ve inanmalar

Toplumumuzda askerlik görevi, kutsal bir vazife olarak görülür. Askere giden gençlerin uğurlanması ve asker dönüşü karşılanması, bir gelenek haline gelmiştir. Asker uğurlaması; yazılan şiirler, askerinin ardından yakılan ağıtlar,

gönderilen mektuplar ve asker karşılaması, askerlikle ilgili gelenekler arasında yer almaktadır.

Türkiye’de askerlik, bir dönüm noktası olarak görülür ve askerliğini yapmamış kişi yarım insan sayılır. Bu nedenle askerlik, hem asker için hem de asker ailesi için gurur verici bir olaydır. Askere gidecek kişi; on, onbeş gün önceden dinlenmeye alınıp eğlencelere götürülür, evde asker öncesi davetler verilir, yemekler yapılır.

Askerlikle ilgili yapılan uygulamaların çoğunda, eski inançların devamı görülmektedir. Bununla birlikte, İslam dinine ait uygulamaların da etkisi büyüktür. Askere gidecek delikanlı için kurban adanması, asker dualarının okunması, eline kına yakılması, davul zurna eşliğinde uğurlanması gibi uygulamaların hepsinin kökeninde ya İslamiyet ya da eski inanışlar görülür.

Diyarbakır’da askerlikle ilgili inanış ve uygulamalar kaynak kişiler tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“Asker uğurlamasından önce, evde askere gidecek delikanlının sevdiği yemekler yapılır. Asker sağsağlim gidip gelsin diye adaklar adanır. Askere gitmeden önce kına gecesi yapılır, çalgılarla eline kına yakılıp ertesi sabah askere uğurlanırdı.”(Y. Karatoprak 2010b).

“Askere uğurlarken eş dost akraba hep birlikte gidilir ve asker davullu zurnalı yolcu edilir. Aileden biri de askerle birlikte gidip onu birliğine teslim oluncaya kadar yalnız bırakmaz.” (S. Hamzaoğulları 2010).

“Askerin dönüşü dualarla beklenir, karşılaması davullu zurnalı olur. Asker halaylar çekilerek karşılanır.” (N. Karatoprak 2010).

2.2.3. Dini bayramlar

Bayramlar, kökenlerini toplumdan alan kolektif bir olgu olarak, takvime bağlı günlerde kutlanan, çok amaçlı ve çok işlevsel yapılara sahip kültürel aktivitelerdir (Artun, 2008: 225).

“Bayram, bir sıra gösterilerden meydana gelir; onların biçimlerini, kurallarını gelenek belirlemiştir. Dini bayramlarımız olan Ramazan ve Kurban bayramlarının özelliği; dostların, hısımların ve akrabanın karşılıklı ziyaret gezileridir. Gençler, yaşlıların ellerini öperek hayır dualarını alırlar. Çocuklara para ya da ufak hediyeler vermek de töredendir.” (Karakaş, 2005: 77).

Diyarbakır’da dini bayramlarda yapılan uygulamalar, kaynak kişilerimizce şu şekilde anlatılmıştır:

“Arife günü yatmak günah olduğu için evde kimse uyumaz, sabaha kadar yemek pişirilir. Evin erkekleri, bayram namazına gidince kadınlar sofrayı kurar. Namaza giden erkekler, genellikle eve yanlarında camide gördükleri birkaç arkadaşlarını da getirir. Bayram sabahı kurulan sofraya kahvaltı değil, bayram yemekleri olur. Bayramın birinci gün yemeği; İncik kızartması, pilav ve komposto olur.” (Y. Karatoprak 2010).

“Diyarbakır’da, bayram temizliği çok önemlidir. Her evde bayram gelmeden detaylı temizlik yapılır.” (Piranoğlu 2010).

“Bayramdan bir gün önce erkekler, bayram hamamına giderler.” (G. Hamzaoğulları 2010).

Osmangazi Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı bölümü hocalarımızdan Adem Koç, bu konuyla ilgili olarak, Kütahya’dan duymuş olduğu bir bilgiyi şu şekilde paylaşmıştır: “Kütahya civarında bayram öncesinde yapılan hamama ‘arife suyuna girmek’ denilmektedir.”

“Eş dost, akrabalara bayram ziyaretine gidilir. Gelen misafirlere şeker, kolonya, şerbet, meşrubat ve tatlı ikram edilir. Çocuklara mendillerin içinde hediyeler verilir.” (K. Haspolat 2011).

“Ramazan ve kurban bayramında özellikle Diyarbakır çöreği yaparız.” (İ. Çoban 2010).

“Kurban bayramında alınan koyunlar, süslenerek başlarına kına yakılır. bayram günü kesilen kurbanlığın eti konu komşuya, akrabalara dağıtılır.” (Y.Karatoprak 2010b).

“Kurban bayramında nişanlılık durumu varsa, kız tarafına kurbanın boynunda altın gönderilir.” (G.Hamzaoğulları 2010b).

2.2.4. Milli bayramlar

Milli bayramlarımız, ulusça kutladığımız, birlik beraberliğimizi pekiştiren sevinçli günlerdir. Milli bayramlar kutlanırken ulusumuzun kahramanlık ve başarıları bir kez daha hatırlanır ve kutlamalar için çeşitli etkinlikler düzenlenir. Milli bayramlarda, evlerin balkonlarına bayraklar asılır; sınıflar süslenir; günün anlam ve önemini belirten programlar yapılır. Resmi olarak kutladığımız milli bayramlarımız; “23 nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı” , “19 Mayıs Atatürk’ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı” , “30 Ağustos Zafer Bayramı” ve “29 Ekim Cumhuriyet Bayramı” dır.

Diyarbakır’da Milli Bayramlar kutlanırken yapılan etkinlikler, kaynak kişilerimizden şu şekilde aktarılmıştır:

“Bayramdan önce, okulda öğretmenlerin öncülüğünde bayram hazırlıkları yapılır. Okul çevresi düzenlenir, okul bayraklarla süslenir, bayram günü şiir okuyacak öğrenciler seçilir, konuşma ve şiirler önceden hazırlanır. Bayram sabahı okul bahçesinde öğrenciler toplanır. Bayramın içeriğine uygun bir

konuşma yapılır ve ardından şiirler okunur. Tören sonrasında, bayram günleri resmi tatile girdiğinden öğrenciler dağılırlar.” (Büyüктаş 2010).

“Şehrin özellikle vilayet denilen bölgesinde, idari yöneticilerin de katıldığı törenler yapılır. Konuşmalar yapılır, şiirler okunur. Her okuldan seçilen öğrenciler, toplu halde okul üniformalarıyla yürüyüş yaparlar, ayrıca stadyumda da bayramın özelliğine göre gösteriler düzenlenir.” (Ö.Özhal 2010).

2.2.5. Kandiller

Kandiller, İslam inancında ve dolayısıyla toplumumuzda son derece önemsenen, hayrına inanılan özel günler olarak görülür. Bu sebeple, kandillerde her yörenin kendine ait yaptığı özel uygulamaların yanında, toplum olarak genel yapılan uygulama ve adetler de bulunmaktadır.

Diyarbakır’da kandil günleriyle ilgili adetler şu şekilde aktarılmıştır:

“Kandil günleri; Hz. Süleyman, Hindi Baba gibi türbelere ziyarete gidilip dua edilir. Oruç tutulur, dua kapıları açık olur diye bol bol dua edilir, Kur’an-ı Kerim okunur. Aile büyükleri ve tanıdıklar aranır kandilleri kutlanır.” (N. Karatoprak 2010).

“Kandil gecelerinde camilerde vaaz verilir. Kandillerde ve ramazanlarda, teravih namazlarına erkeklerin yanında kadınlar da vaaz dinlemeye gidebilir. Kadınlara ait bölümde vaaz dinler namazlarını kırlarlar.” (A. Garan 2011).

“Kandillerde helva ve çörek yapılır, lokma dökülür konu komşuya dağıtılır.” (E. Aksu 2010).

2.3. Halk İnanışları

İnanç bir düşüncenin, bir olgu, nesne veya varlığın bir kişi ya da toplum tarafından gerçekliğinin kabul edilmesi demektir. İnanç kavramı; din, politika, ahlak gibi birçok alanda görülmekle birlikte halk bilimi, çalışma alanı olarak toplumun eski dinlerinden miras aldıklarını, yeni dinleri ve çağın şartlarına uygulayarak oluşturdukları yeni içerik ve anlatışlarla ilgili inanışlarla ilgilenir. Örneğin; İslam dininin bir bütün halindeki inanışlar düzenini incelemek din tarihinin alanına girerken, resmi İslam dininin öğrettikleri dışında kalan kısmı, Halk bilimi tarafından incelenir (Boratav, 1973: 8).

Türk toplumu; İslam dinini seçmeden önce çeşitli dinleri kabul edip, o dinlerin kültürlerini yaşamış bir toplumdur. İslamiyet sonrasında da bu dinlerden gelen kültürel yansımaları, hayatlarına adapte etmişlerdir. Birçok kimse halk inanışlarını batıl diye nitelendirmekle birlikte, toplumumuzun büyük bir kısmı bu inanışları gerçek olarak kabul edip, hayatının bir yerinde muhakkak kullanmıştır.

2.3.1. Yatırırlarla, ziyaret yerleri ile ilgili inanışlar

İnanç merkezlerinden; yatır ziyaretleriyle Türklerin eski ve köklü inançlarından biri olan atalar kültü, arasında bir bağ vardır. Atalar kültü, ataların takdisine dayanır. Atanın öldükten sonra, ruhunun birtakım üstün güçlerle donanacağı ve bu sayede yardım edeceği inancı vardır (Karakaş, 2005:80).

İslamiyette varolmayan ölüden medet umma inanışı, pagan kültürüne dayandırılarak yasaklanmasına rağmen, günümüze kadar varlığını sürdürerek bir mezarlık kültürü oluşturmuştur. Kutsal kabul edilen evliyaların, yattığı mekanlar ziyaret edilip burada dua edilmesi, mekanlarından alınan taş, toprak gibi nesnelere medet umulması sık sık rastlanan olaylardır. Ziyaretlerde dua okunup, dilek dilenmesi veya ziyarete adak adanması, orada yatan evliyanın Allah'ın sevgili kulu olup, Allah'a daha yakın olduğunun düşünülmesinden kaynaklanmaktadır (Artun, 2008: 292).

Diyarbakır'da yatırlarla ilgili inanışlar hakkında, kaynak kişilerimiz şunları aktarmıştır:

“Ziyaretlere her türlü hastalık için gidilir, çocuğu olmayanlar, çaresiz hastalığa tutulanlar, sınavının iyi geçmesini isteyenler, evlenmek isteyenler, işsiz olup iş sahibi olmak isteyenler buna benzer tüm dilekler için gidip büyük zatlara gidip dua edilir.” (G. Hamzaoğulları 2010b).

“Eski evlerin mutfaklarında veya eski gün görmez kuyularda yatırların yaşadığı söylenirdi, hatta bu kuyuların belli dönemlerde temizlenmesi için kör hafızlar getirilirdi. Gören insanlar, o kuyulara korkularından inemezlerdi. Ben ilk evlendiğimde, evimizin mutfağında kuyu vardı. Allah seni inandırсын her Cuma sabah ezanına karşı o kuyudan rak rak ses gelirdi, kocama söyledim inanmadı. Birkaç kez bekledi benimle, baktı ki ses gelmiyor yatıyordu, ama o yatıyordu, ses başlıyordu, ben birebir yaşadım bunu.” (Y. Karatoprak 2010).

“Diyarbakır'da en çok ziyaret edilip dua edilen mekanlar: Hz. Süleyman, Aziz Mahmud Hz. , Maliki Ejder Hz., Sarı Sadık Hz., Babikal Hz. ve Hindi Baba Hz.'dir. Hz Süleyman; sahabelerin de aynı mekanda bulunduğu, camisi olan bir ziyaretidir. Maliki Ejder hazretlerine, Cuma geceleri akşam ezanından sonra gidilir, yatsı ezanı burda okunduktan sonra insanlar dağılır. Aziz Mahmud hazretlerine ise genelde çocuğu olmayanlar gider, çocuğu yaşamayanlar ise bu ziyarete gidip bellerine asma kilit asar, doğum anına kadar bu kilidi üzerlerinde taşırlar. Diyarbakır'da bu ziyaretten ötürü, birçok çocuğun ismi Aziz veya Azize'dir ama bu ismi taşıyan çocukların çoğunun da sinirli olduğunu söylerler.” (G. Hamzaoğulları 2010b)”.

2.3.2. Kurban/adak

Kurban, bugün veya gelecekte Tanrı'nın lütfunu kazanmak için ona sunulan bir hediyedir. Kefaret teorisi, kurbanı, işlenmiş bir suç veya günah karşılığı, bu

suçun veya günahın kefareti için doğaüstü güce, onun gönlünü almak amacıyla, hayvanların kurban edilmesine dayanır. (Erginer 1997:18)

“Kurban kesme eylemi, İslamiyetin doğuşundan önceki çağlara kadar uzanır. Eski tabiat dinleri ile Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Hint, Çin, İran ve İbrani dinlerinde yılın belli aylarında törenlerle kurban sunma, bayram yapma geleneği vardır. Ancak, insanlık tarihinde şöhret bulan kurban olayı Hz. İbrahim'inkidir. (Bekki, 1996: 18).

Eski Türk boylarında kurban, karşılıklı bir alışveriş gibi görülürdü. “Ben vereyim sen de bana ver” ilkesi yaygın olmakla birlikte doğa üstü güçlere hediye verme yahut, verilen için teşekkür etme, şükranlarını sunma amacıyla da kurban kesilirdi (Erginer, 1997:132).

Türk dünyasında kanlı kurban ve kansız kurban olmak üzere, iki türlü kurban vardır. Kanlı kurban; insan veya hayvana ait kanın, doğaüstü güçleri memnun etmek için dökülmesidir. Kurban sunma amaçları da çeşitlilik gösterir: İstek kurbanları, şükür ve adak kurbanları, kefaret kurbanları, akika kurbanları, şölenlik kurbanlar ve ölü için sunulan kurbanlar gibi değişik niyetlerle kurbanlar kesilmektedir (Erginer, 1997:142).

Anadolu'daki kanlı kurban ritüeli, İslami kökenli olup dinsel buyruk niteliğindedir. Kurban bayramlarında sunulan kurban dışında kesilen kurbanlar, buyruk niteliğinde olmayıp halkın dinle ilişkilendirmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Kansız kurban ise tanrı için başıboş bırakılan hayvanlar veya mahsülden verilen pay olabildiği gibi “saçı” denilen yiyecek ve içeceklerin kutlu yerlere sepilmesi de kansız kurbanlar arasında sayılır. Sadaka gibi görülen saç, Türk düğünlerinde, çocuk dünyaya geldiğinde veya ilk diş töreninde yapılır. Özellikle düğünlerde yere saçılan yiyecekler toplanıp çevredekilere dağıtılır (Bekki, 1996: 16-28).

Diyarbakır'da, kurbanla ilgili inanış ve uygulamalar hakkındaki aktarımlar şu şekildedir:

“Çocuğu olmayanlar, ziyaretlere gidip adak adarlar. Hatta Diyarbakır'da efsaneleşmiş “Suzan Suzi” hikayesinde, Ermeni ailenin kızı Suzi de Kırklar dağında bulunan ziyarete adak adanmasıyla dünyaya gelmiştir ve aile her sene burda kurban kesmektedir. Suzan bir sene kurban kesimi sırasında sevgilisiyle Kırklar dağında buluştuğu için, ikisi de ziyaret tarafından çarpılmıştır.” (K.Aksu 2010).”

“Erkek çocuk isteyenler, yedi sene kurban vaadinde bulunurlar. Yedi sene boyunca her yıl, çocuğun kurbanı kesilir.” (İ.Çoban 2010).

“Her çocuk doğduktan sonra, kız erkek fark etmez akika kurbanı muhakkak kesilir.” (A. Çoban 2010).

“İş için, okul kazanmak için, evlenmek için adak adanıp, dilek gerçekleşirse kurban kesmek mecburi olur.” (M. Dildeş 2010).

2.3.3. Ocaklar

Ocak; belirli hastalıkları sağaltma gücü olan, bu işin yöntemlerini bilen, bunu uzmanlık edinmiş kimselere denir. Sarılık ocağı, fitik ocağı gibi. Ocak ve ocaklı deyimleri, eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ocaklıların hastalıkları sağaltma yöntemleri çoğu kez büyüklük işlemlerdir; ama bunların yanında belirli şeyleri yedirmek, içirmek, vücudun ağrıyan yerine şu veya bu maddeyi sürmek, bağlamak gibi ilaç saydıkları gereçleri kullandıkları da olur. Ayrıca ocakların görevi babadan oğla geçer (Boratav, 1984: 137-138).

Diyarbakır'da bilinen ocaklar hakkında anlatılanlar şunlardır:

“Sarılık için ocaklılara gidilirdi. Sofu Sadık diye bilinen kişi camide tahtadan bir maşayla dili kıstırır, altındaki damarı keser. Böylelikle müthiş bir kanama sonrası sarılığın geçtiği düşünülürdü.” (Taş 2010).

“Ocaklı kişiler, kulak arkasına jilet vurarak sarılığı iletirlerdi.” (Y. Karatoprak 2010b).

“Şeyh Güzel, Diyarbakır’da en çok gidilen kişilerden biriydi. Diyarbakır’ın eskiden akrebi ve yılanı çok olduğu için başta akrep ve yılan sokmasına karşı olmak üzere, birçok amaçla Şeyh Güzel’in yanına gidilirdi.” (N. Hamzaoğulları 2010).

“Diyarbakır’da, pirabok denilen varlıkları yakalayıp evinde çalıştıran kişiler sonradan ocaklı olurdu. İnsanlar, kendilerini rahatsız etmesin diye ocaklıların evinden eşya alır evlerinde bulundururlardı.” (Çavlı 2010).

2.3.4. Nazar-nazarlık

Bakış anlamına gelen Arapça nazar kelimesi, Türkçe’de, kimi insanların bakışlarındaki zararlı gücün kişiler hayvanlar ya da nesnelere üzerinde olumsuz etki meydana getirmesi olarak kullanılmıştır. Bu sebepten dolayı, herhangi bir zarara veya kötülüğe uğranıldığı düşünülürse “nazar değdi” veya “kem söze uğradı”, “göze geldi” deyimleri kullanılır.

Mavi gözlerde nazar gücü olduğu sanılır ve mavi gözlü insanların gözünden kaçınılır. Kıskançlık duygusunun da nazara yol açacağı inancı yaygındır. Nazara uğramaya en elverişli kimseler; çocuklarla, güzellikleri, hünerleri herkesin hayranlığını uyandırmış kişilerdir.

Nazara uğrama, sadece insanlara özgü bir olay değildir. Mal, mülk, hayvanlar evler de nazara gelebilir. Durduğu yerde hastalanan veya sakatlanan at, sütü azalveren inek, bereketli beklendiği halde kıt edilen yıllık mahsul vb. için de “nazara geldi”, “nazara uğradı” yargısı verildiği olağandır. Halk içinde bazı

kişilerin, sebebi bilinmeyen olağanüstü ölçüde “nazar” güçleri olduğuna inanılır. Nazar, kıskançlık gibi olumsuz duygulardan gelebileceği gibi, özellikle kişinin yakınlarının fazla hayranlık ve sevgi duygularından da gelebilir; bu türlü nazardan en çok çocuklar etkilenirler; onun içindir ki anne ve babanın çocuğuna fazla düşkünlüğü iyi sayılmaz (Boratav, 1984: 126-127).

Araştırma alanında nazarla ilgili bilinen ve anlatılanlar şu şekildedir:

“Nazar için, nazar boncuğu takılır. Evde üzerlik bulundurulur. Çörek otu, çiğ kahve ve tuz da nazara iyi gelir. Bunların dışında, Tillo’da ve Sultan Şeyhmus’da bulunan su nazara iyi gelir.” (Y.Karatoprak 2010b).

“Felak, Nas ve İhlas Surelerini okumak nazara iyi gelir.” (A.Haspolat 2011).

“Nazar için, bir sandalyeye oturan kişinin başının üzerine geniş bir çarşaf, üzerine de su dolu bir tava tutarlar. İçine eritilmiş kurşun dökülür ve kurşunun aldığı şekle göre yorum yapılır.” (Taş 2010).

“Nazarının değdiği düşünülen kişinin ayakkabısının ölçüsü, ipe alınıp bu ip yandırılır veya kağıda ismi yazılıp bu kağıt yandırılır.” (Bayrı 2010).

“Özellikle mavi gözlü insanların nazarı çabuk değer derler. Şeb denilen limon tuzu görünümündeki taş, nazar için çok iyidir. Bu taş, nazarı çektikçe erir ufalır. Şebi, aynı zamanda nazar değmemesi için mavi bir fileyle işleyip bebelere takarlar. Nazar edenin başında, tuz çevrilip nazarı defolsun diye bu tuz ateşe atılır. Soğan kabuğu yandırmak de nazara iyi gelir.” (E.Aksu 2010).

2.3.5. Büyü

İslamiyet öncesinde, büyü kültürünün belli başlı merkezlerinden Orta Asya’da, Şamanizm olarak bilinen; büyü din karışımı inanç sistemi, Türk kültürünün de ana kaynaklarından. Büyü dediğimiz olay, Orta Asya’dan Anadolu’ya geçmiş ve farklı mistik uygulamalarla günümüze kadar gelmiştir (Artun, 2008: 284).

Büyüler; olumlu ve kötü büyüler olmak üzere iki bölümde kümelenir. Olumlu büyülerde amaç, büyü yapanın da etkilenen kişinin de hayırlı sonuç almasıdır. Örneğin gözü dışarıda olan erkeği eve bağlamak, karısına çocuğuna karşı sert tavırları olan erkeği yumuşatmak, yitirilmiş bir eşyayı bulmak, gurbette olanın çabuk dönmesini sağlamak, sevdiğinden karşılık görmek veya yapılan kötü büyünün etkisini yitirmesini sağlamak gibi. Kötü niyetli büyüler ise büyücüler aracılığıyla yapılan ve hoş karşılanmayan büyülerdir. Bunlar; kıskanç kişiler tarafından karı kocanın arasını soğutmak, dili bağlamak, uykuyu bağlamak ve erkekliği bağlamak gibi kötülöklere sebep olmak için yapılır (Boratav, 1984 : 130).

Diyarbakır'da büyü ve büyü yapmayla ilgili varolan bilgi ve uygulamalar:

“Kasaplar, ön kolun kemiğini sıyırıp atmadan evvel satırın tersiyle kırıp atarlar. Ben de birgün merak edip kasabıma sordum, meğerse bunun sebebi; bu kemiklerin ortası yassı ve düz olduğu için büyü yazmaya uygun olmasıymış. Büyü yapan kişi bunu alıp sur duvarlarına gizlemiş, şayet kırk gün orada kalırsa büyü yapan kişinin büyüü gerçekleşirmiş, kasaplar da bu durumu sebep olmamak için bu kemikleri muhakkak kırarlarmış.” (Taş 2010).

“At nalının üzerine büyü yazılıp fırına atılır. O nal, fırın her yandığında ısınır, ısındıkça da büyü yapılan kişi sıkıntıya düşer. Bir de papaz büyüü dedikleri büyü çok etkili ve zararlı bir büyüdür, kişiyi Allah korusun yavaş yavaş ölüme kadar götürür derler.” (Y.Karatoprak 2010b).

“Karı kocayı ayırmak için kağıtlara veya tahta tarağa iğne batırılıp gün görmez kuyulara atılır.” (Ezer 2010).

“Evde büyü bulunursa hocaya okutmalı, sonrasında ya yakmalı ya da suyun içine atılmalıdır.” (G. Çoban 2010).

“Büyü bozulsun diye Hz.. Süleyman’ın yakınlarındaki haram sudan atlayanlar olur.” (Karakaş 2010).

2.3.6. Uğur-bereket

Uğur; bir insanın, nesnenin, hayvanın, işin, zamanın, bir yerin özündeki iyiliği, mutluluğu, bereketi, kolaylığı, kısacası olumlu niteliği ve gücünü anlatır. Halkın inanışlarında bütün davranışlar, zamanlar, yönler, çevresindeki nesnelere, kişiler, hayvanlar uğurlu ve uğursuz diye ayrılmıştır. Uğurlu olanları tecih edip, uğursuz olanlardan kaçınmak veya onlardan gelecek olumsuzlukları bertaraf etmeye çalışılmalıdır (Boratav, 1973: 114-116).

Bereket versin dileği ise verilen bir şeye karşılık alan kişinin verene söylediği sözdür. Tanrı, kesene, malına bereket versin demek, parayı mallarını arttırsın demektir. En köklü bereket inancı, Hızır’ın bereket sağlayıcı gücü üzerine olmaktadır. Hıdırellez kutlamalarının bir amacı da bereket getirmesi içindir (Boratav, 1973: 115).

Diyarbakır’da uğur ve berekete inanılmaktadır. Yörede bununla ilgili farklı uygulamalar ve inanmalar vardır. Göz yeşil olursa, Peygamber düşmanıdır, uğursuz bilindir. Geceleyin tırnak kesilmez. Bir odanın veya evin süprüntüsü geceleyin dışarı atılmaz, o evin hayır ve bereketinin azalmış olacağına inanılır. İki dinî bayram arasında nikâh kıyılmaz. Bu nikâhın uğur getirmeyeceğine inanılır. Konuşurken veya bir şey temenni edilirken aksırılırsa, o işin olacağına işaret sayılır. Eşiğe basmak iyi değildir. Ateşe su dökerek söndürmek caiz değildir. Ateş kutsal sayılır (Beysanoğlu, 1992: 107).

Diyarbakır’da uğur ve bereketle ilgili anlatılan inanış ve uygulamalar şunlardır:

“Besmele ve yedi tane ihlas suresi okunarak yemek yapmaya başlanır ki yemeğin bereketi bol olsun. İbrahim Halillullah Hz.lerinin bereketi olsun denir. Eskiden yeni gelinin abdestsiz olacağı düşünülerek, evdeki yemeklerin bereketi

kaçmasın diye yemeğin ve evdeki zahirenin başına gönderilmezdi.” (Y.Karatoprak 2010b).

“Yemeğin çöpe dökülmesi evin bereketini azaltır.” (A.Haspolat 2011).

“Yeni gelin, evine girmeden kapının önünde nar kırılırsa bunun eve uğur ve bereket getireceğine inanırlar.” (Y.Karatoprak 2010).

2.3.7. Tabiat olayları ile ilgili inanışlar

Bir tabiat olayı, her bölgede hatta bazen aynı bölge içinde bile değişik inançlar ortaya çıkarmıştır. Kimi yerlerde iyi algılanan bir olay, başka bir yerde ise uğursuzluk ve kötülük simgesi olarak görülebilmektedir. Boratav, bu konuyla ilgili şöyle örnek vermiştir: Yağmur yağarken güneşin parladığının görülmesi; gökyüzünde meleklerin ya da Hz. Muhammed’in evlendiğinin, Huri kızların halı dokuduğunun; başka bir yörede yeryüzünde dişi geyiğin doğurduğunun, tilki, kurt gibi hayvanların evliliğinin; hacet kapılarının açık olacağını, bereket gelip savaşların son bulacağını veya kışın uzun olup mahsulün bereketsiz olacağını, savaşlar çıkacağını simgesi olarak görülür. (Boratav 1987 : 55-56) Araştırma alanımız Diyarbakır’da, bu konu hakkındaki inanışlar, şu şekilde anlatılmıştır:

“Kızlar, tencere dibinde kalan yemeği yerlerse evlendikleri zaman yağmur yağacağına inanılır.” (İ.Çoban 2010).

“Gökyüzünde hiç yıldız yoksa, hava ertesi gün bulutlu olur denilir.” (Coşkun 2010).

“Havalar çok sıcak gidiyorsa ya da güneş tutulması olursa deprem olacağı düşünülür.” (G. Çoban 2010).

“Ay, dolunay şeklindeyken havale geçiren çocukların ayın kötü etkisi yüzünden hasta oldukları düşünülür.” (Taş 2010).

2.3.8. Hayvanlarla ilgili inanışlar

Hayvanlar, bitkilerden farklı olarak halkın geleneklerinde yenmesinde bir sakınca olmayanlarla, yenmesi hatta dokunulması bile günah olan, uğursuzluk getiren hayvanlar olmak üzere kümelenirler (Boratav, 1973: 68).

Beysanoğlu Diyarbakır'da hayvanlarla ilgili inanışları şu şekilde sıralar:

-Saksağan (Akko), uğurlu ve haberci bir kuş olarak bilinir.

-Baykuş ötüşü uğursuzluktur, o evin virane olacağına inanılır, bu sebeple baykuş öldürülmeye çalışılır.

-Yol üzerinde kaplumbağaya veya tavşana rastlama uğur getirmez.

-Yılanın gözü, yolcuya dokunmadan geçmiş ise yolda giderken yılanla tesadüf etmek uğurludur (Beysanoğlu, 1992: 107).

Diyarbakır'da hayvanlarla ilgili aktarılan inanışlar şunlardır:

“Tavşan uğursuzluk getirir. Güvercin besleyen iflah olmaz, karga gelen yere ölüm gelir diye bilinir.” (E. Aksu 2010).

“Diyarbakır'da ako diye bilinen saksağan kuşu uğurludur. Keklik, serçeboğan, baykuş ve beyaz güvercin dışındaki güvercinler uğursuz olarak bilinir. Hatta güvercin besleyenler için “kuşbazı, kumarbazı öldüren olur gazi” denirmiş.” (Y. Karatoprak 2010).

“Baykuşun öttüğü yere ölüm gelir derler.” (İ. Çoban 2010).

“Bir evde karıncalar çoğalırsa o evin bereketinin artacağına inanılır.” (Dodanlı 2010).

2.3.9. Günlerle ilgili inanışlar

Kültürümüzde günlerle ilgili çeşitli inanışlar vardır. Bazı günlerin uğur, bereket ve hayırına inanılırken, bazı günlerin ise uğursuz ve hayırsız olduğu düşünülmektedir. Bazı günlerin uğurunu veya uğursuzluğunu dine dayandırarak yorumlamak da pek doğru değildir. İslam dininde, uğursuz gün olmamakla birlikte bu daha çok Hristiyanlık ve Yahudilik'ten geçme bir inanıştır. Örneğin Yahudiler için Cumartesi, Hristiyanlar için Pazar günleri çalışmak günahtır. İslam dininde ise bu tarz bir ayırım yapılmamaktadır.

Diyarbakır'da günlerle ilgili yaygın inanışlar şu şekilde aktarılmıştır:

“Çarşamba günleri uğursuz olarak bilinir. Hatta Çarşambaya “Kara Çarşamba” denilmektedir. Cuma akşamları ise uğurlu olduğu için, eskiden Diyarbakır düğünleri, perşembeyi cumaya bağlayan gece yapılırdı.” (Taş 2010).

“Cumartesi günü çamaşır yıkanmaz, hatta kimin kazanını gördüysen ters çevir derler.” (Y.Karatoprak 2010b).

“Cuma günü temizlik yapılmaz, süpürge dahi sallanmaz. Peygamber efendimiz bile Cuma günü yere düşen mendilini yıkamadan bekletmiş derler.” (G.Hamzaoğulları 2010b).

“Eskiden beri Salı ve Cumartesi günleri taziyeye gidilmemesi söylenir.” (İ.Çoban 2010).

2.3.10. Rüya ile ilgili inanışlar

Rüya, bir kimsenin uyku sırasında aklından geçen hayal dizisi olarak tanımlanmaktadır. Rüya, modern çağımızda olduğu gibi eski medeniyetlerde ve büyük dinlerde de insan hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Babiller ve Asurlular, ölü ruhlarının kötü etkilere sahip olduklarına inanırlardı. Kötü

cinlerden kurtulmak için, Rüya Tanrıçasından yardım isterlerdi. Mısırlılar ve Çinliler için rüyalar, tanrıdan gelen bir mesaj niteliğindedir. Hindistan'da kötü rüyalardan kurtulmak için, özel hazırlanmış sularla yıkanılırdı. Eski Yunan'da ise tanrının kişileşerek insanı rüyasında ziyaret ettiğine inanılırdı. Eski devirlerin ve dinlerin içinde kehanetli rüyalar diye bilinen rüyalar; Tanrı'nın buyruğu veya Tanrı'dan gelen işareti temsil eden gelecekte haber veren rüyalar olarak görülmüştür. Dinler arasında özellikle İslamiyet inancında insanların fizyolojik ihtiyaçlarını yansıtan rüyalar, şeytanın oyunu olarak görülmüş ve bunlardan korunabilmek için çeşitli uygulamalara başvurulmuştur. İnsanlık tarihi boyunca, pek çok bilinmeyen anahtar, geleceğin habercisi olarak görülen rüyalar, her daim araştırma ve merak konusu olmuştur (Günay, 1999: 78- 88).

Diyarbakır'da rüyalarla ilgili inanışlar şu şekildedir:

“Rüyada diş görülmesi, gelinlik giyip evden çıkılması hayra yorulmaz, genellikle evden ölü çıkacağı düşünülür. Rüyada kan görülmüşse, görülen rüyanın gerçek olmayacağına işarettir derler.” (H.Garan 2011).

“Hırsız, asker ve ölü görmek hayırlı haber alacağının işaretidir.” (Y. Karatoprak 2010).

“Rüyada görülen kız çocuğu, hayırlı haberdur derler.” (N. Karatoprak 2010b).

“Rüyada evliya gibi büyük bir zat görülürse ruhuna Fatıha okunup, mümkünse türbesi ziyaret edilmelidir.” (G.Hamzaoğulları 2010b).

“Rüyada ayakkabı görmek sıkıntıdır, derler.” (Gökaydın 2011).

“Rüyada sofrayı kurduğunu gören kişi, güzel haber alır.” (N.Dodanlı 2010).

“Bir işin hayırlı olup olmayacağını öğrenmek için, namazda istiare duası okunup yatılır. Rüyada yeşil veya beyaz hayra, kırmızı ya da siyah hayırsızlığa işarettir.” (Yağmur 2010).

“Rüya anlatılmadan önce, “hayırdır inşallah” denilir. Rüya akşam anlatılacaksa, “sabah niyetiyle” denir. Kötü bir rüya görülmüşse de kimseye anlatılmaz suyun karşısında anlatılır ki kötülük su gibi akıp gitsin.” (A. Garan 2011).

2.4. Halk Mutfağı

İnsanoğlu, ilkçağdan beri yaşamak ve çevresindekileri yaşatmak için sürekli besin kaynağı aramak zorunda kalmıştır (Güvenç, 1999: 204). İnsan; ilk dönemlerinde avcılık, toplayıcılık yapmışsa da belirli bir evrim sonucu hayvanları evcilleştirmeyi, yabancı bitkileri yetiştirmeyi başarmıştır. Ateşin bulunmasıyla üretim biçiminde büyük bir değışme olmuş, buna bağılı olarak yemek türleri ve pişirme biçimleri sürekli gelişmiştir (Ögel, 1982:15).

Mutfak Arapça “matbah” kelimesinden dilimize girmiştir. Pişirme yeri anlamına gelen mutfak kelimesinden önce Türkler, mutfak için “aşlık, aş evi, aş taamı, aş ocağı” gibi kelimeleri kullanmışlardır.

Mutfak kültürü ise yemek ve içecek çeşitleri ile bunların hazırlanma, pişirilme, saklanma ve tüketilme sürecini, kullanılan araç gereçleri, yeme içme geleneğı ile bu çerçevede oluşan inanış ve uygulamalardan oluşan kültürel yapıyı ifade eder (Artun, 2008: 341).

Diyarbakır mutfağı, nev'i şahsına münhasırdır. Şehirde yaşayan halkın değışik ırk ve dine sahip olmalarından doğan mozaik, mutfak kültürüne de yansır, bu nedenle Diyarbakır mutfağı son derece zengin bir menüye sahiptir. Herkes yaptığı yemekleri başkalarına da sunduğı için değışik birçok yemek, Diyarbakır mutfağında birlikte anılır öyle ki hangi yemeğın, hangi halka ait olduğı pek bilinmez. Mutfağın en belirgin özelliğı, bol baharat ve sade yağ kullanılmasıdır. Kırmızı et ise Diyarbakır mutfağının olmazsa olmazıdır (Korkusuz, 2007:41).

Diyarbakırlı Şeyhmus Diken bir söyleşisinde Diyarbakır mutfağıyla ilgili şunları dile getirmiştir:

“Geçmişinde 30a yakın uygarlığa ev sahipliğı, bunlardan en az yedisine başkentlik yapmış bu şehir, bütün bu uygarlıkların mutfaklarının izlerini de elbette harmanlamış.Yerleşik olmak önemli elbette mutfak kültürü açısından. Çünkü bilinir ki göçebenin mutfağı olmaz. Yeri, yurdu yok ki garibin mutfağı olsun. Diyarbakır neredeyse on bir bin yıla hükmeden bir şehir. O nedenle

mutfağı da zengin. Geleneksel yemek türleri içerisinde et, elbette baş köşeyi tutuyor Diyarbakır mutfağında. Et, özellikle de kırmızı et o denli başı çekiyor ki ; ‘Bütün Türkiye eti üretir, Diyarbakır da tüketir’ sözü boşuna edilmemiş.” (<http://turkyemekleri.wordpress.com/2007/04/>) (Erişim Tarihi: 10.06. 2011).

2.4.1. Yiyecek türleri ve yapıları

Çorbalar

Lebeni (Yoğurt Çorbası)

Gerekli Malzemeler : 3 su bardağı yoğurt, 1 yumurta, 4 su bardağı su, 1 su bardağı yarma (aşurelik buğday), 3 çorba kaşığı sıvıyağ, taze nane , tuz.

Hazırlanışı : Yoğurt ve yumurta tencereye alınıp tuzu eklenerek iyice çırpılır. 4 su bardağı su ilave edilir. Orta ateşte sürekli karıştırarak 15 dakika pişirildikten sonra, önceden haşlanmış buğday, yoğurtlu karışıma eklenir. 20 dakika kadar kaynatılır.

* Bu çorba, dışarda soğutulduktan sonra dolaba bırakılır. Genellikle sıcak yaz günlerinde, içerisine buz eklenip üzerine taze nane yaprakları atılıp servis edilir (H.Garan 2011).

Hedik Çorbası

Gerekli Malzemeler: 2 su bardağı haşlanmış buğday, 2 su bardağı haşlanmış nohut, 2 yemek kaşığı domates salçası, yarım yemek kaşığı biber salçası, 2 kaşık un, bir yemek kaşığı pulbiber, 1 yemek kaşığı kekik, 1 adet soğan, sıvıyağ.

Hazırlanışı: Bir tencerede yağ kızdırılıp un eklenir. Un kavrulduktan sonra, ufak ufak doğranmış soğanlar eklenir ve pembeleşinceye kadar kavrulur. Soğanlar pembeleşince, içerisine salçalar ilave edilip birkaç defa yağda çevrilir. Buğday ve nohut eklenip suyu katılır. Suyuna yeteri derecede tuz katılıp pişmeye yakın baharatları ilave edilir (A.Garan 2011).

Marhuta

Gerekli Malzemeler: 1 kase yeşil mercimek, bir avuç döğme, 1 yemek kaşığı un, kuru soğan, tereyağı, tuz.

Hazırlanışı: Yeşil mercimek ve döğme, suda yumuşayınca kadar kaynatılır. Başka bir tencerede, kuru soğan yağda iyice kavrulduktan sonra un eklenir ve bir kaç defa çevrilerek rengi pembeleştirilir. Pişen mercimek ve döğme içine eklenip suyu katılır, tuzu da eklenip pişmesi için yarım saat kadar kaynatılır. (A.Garan 2011).

Lapa çorbası

Gerekli Malzemeler: 1 tane soğan, 1 kase yarma, tereyağı, su ve tuz.

Hazırlanışı: Soğan yağda olüştürölür, içerisine yarma eklenip suyu ve tuzu ilave edilir. Çorba kıvamından biraz daha katı olur, bu nedenle adı lapa çorbasıdır. Kışın isteğe bağılı olarak içerisine soğan kavrulduktan sonra, kavurmada eklenip yapılabilir (A.Garan 2011).

Bütün Çorba

Gerekli Malzemeler: Yeşil mercimek, döğme, nohut, arpa soğan, 1 yemek kaşığı kişniş ve tuz.

Hazırlanışı: Mercimek, döğme ve nohut suyun içinde yumuşayınca kadar pişirilir. Küçük arpa soğan kavrulmadan eklenir. Tuzu ilave edilip yarım saat kadar kaynatılır. Yemek piştikten sonra kişnişi de eklenip servis edilir (İ.Çoban 2010).

Ana Yemekler

İçli Köfte

Gerekli Malzemeler: Yarım kilo bulgur, yarım kilo simindirik, 1 kilo kıyma, 1 kilo soğan, 1 demet maydonoz, karabiber, tuz, yağ (İsteğe göre çok ezilmeden ufalanmış ceviz de eklenebilir.)

Hazırlanışı: Köftenin içi için, ince şekilde doğranan soğan, kıyma, tuz, karabiber, yağda kavrulur. Soğuması için köşeye kaldırılır. Köftenin dışı ise bulgurdan hazırlanır. Bulgur, simindirik ve su ile iyice yoğurulur ve sert bir hamur kıvamına getirilir. Daha sonra köfte hamuru, avuç içi büyüklüğünde yuvarlak ya da yassı biçimde oyulup içine kıyma koyulup kapatılır. Hazırlanan köfteler suda kaynatılarak yenir (İ.Çoban 2010).

Güveç

Gerekli Malzemeler: Yarım kilo kuzu eti, üç tane patlıcan, birbuçuk kilo domates, beş altı tane sivri biber, sarımsak, yağ ve tuz.

Hazırlanışı: Toprak güvecin içine kuşbaşı doğranmış etler bırakılıp, üstüne yağ eklenir. Sonra parça parça doğranmış patlıcan, kabuğu soyulmuş ufak doğranmış domates, doğranmış biber ve sarımsaklar eklenir, biraz su konur. Güvecin ağzı, kapak hava almayacak şekilde kapatılıp, fırına gönderilir (H.Garan 2011).

Kaburga Dolması

Gerekli Malzemeler : 1.5 kg kuzu kaburga (ön kol), iki yemek kaşığı domates salçası, 1 yemek kaşığı yoğurt, sıvıyağ,1 çay kaşığı karabiber. İç pilavı için : 1 su bardağı pirinç, yağsız ufak doğranmış kuzu eti, 2 çorba kaşığı tereyağı, 1 su bardağı su, 2 çay kaşığı pulbiber, 1 çorba kaşığı reyhan, 1 demet ince kıyılmış maydanoz,tuz.

Hazırlanışı : Pirinci yıkanıp süzülür. Tencerede tereyağı eritilip ufak ufak doğranmış etler kavrulur. Süzülen pirinç, etlerin üzerine eklenip yağda birkaç defa çevrildikten sonra, 1çay bardağı suyu ve tuzu eklenip pişirilir. Pilav etin içinde de pişeceği için tam yumuşamaz biraz diri kalır. Pilav pişirildikten sonra; pul biber, karabiber, maydanoz ve reyhan eklenir. Kaburga iç pilavla doldurulup sağlam bir iplikle dikilir. Dikilen kaburga dolması, büyük bir tencereye alınıp, önce bir yüzü daha sonra öteki yüzü kızartılır. Salçalı su yapılip tencereye eklenir ve dört, beş saat kadar kısık ateşte kapağı kapatılarak pişirilir. Kaburga ikram edilmeden önce, fırın tepsisine alınıp altına biraz salçalı su eklenir. Salça, yoğurt ve sıvıyağ karışımı üzerine sürülüp fırınlanır. Fırında üzeri kızarıncaya kadar pişirilir (H.Garan 2011).

Ekşili Etli Sarma veya Dolma:

Gerekli Malzemeler: Yarım kilo bıçak kıyması, 2 kase pirinç, 2 soğan, 2 sivribiber, 4 domates, domates salçası, pulbiber, karabiber, tuz. Ekşi suyu için suda bekletilecek iki avuç kadar sumak. Hazırlanmış içi doldurmak için oyulmuş veya kurutulmuş patlıcan, biber veya oyulmuş taze kabak, sarma yapmak için de lahana, üzüm ya da pazı yaprağı.

Hazırlanışı: Et bıçakla ufak ufak doğranır. Buna ilaveten doğranmış soğan , sivri biber, domates, pirinç, baharatlar, salça, sıvı yağ ve tuz karıştırılıp dolma içi hazırlanır. Daha sonra sarma yapmak için haşlanmış lahana, üzüm veya pazı yaprağına sarılır. Dolma içinse oyulmuş veya mevsimine göre kurutulmuş kuru patlıcana veya bibere, yahut oyulmuş taze kabağa doldurulup iç içe geçirilerek tencereye dizilir. Dolmaların dağılmaması için üzerine düz bir tabak yerleştirilip tabağın üzerine de yassı bir taş bırakılır. Suyuna biraz tuz ve yeteri miktarda sumak suyu eklenip yaklaşık bir saat kadar pişirilir (H.Garan 2011).

Kibe Bumbar

Gerekli Malzemeler: 500 gr pirinç, 500 gr kıyma, nane, karabiber, domates salçası, 500 gr bumbar(koyun), Tuz.

Hazırlanışı: Malzemelerin hepsi karıştırılır, bumbarlar tersyüz edilip yıkanır, tekrar düze çevrilir.(Bumbarların yıkanmasına dikkat edilmeli ve iyice temizlenmelidir.) Hazırlanan malzeme, temizlenmiş bumbarın içine ters yüz edilerek doldurulur. Doldurulmuş bumbarlar tuzla iyice ovularak bol suyla yıkanır. Üstüne bol su koyup, yaklaşık iki veya ikibuçuk saat haşlanır. Haşlanan bumbarlara ayrı bir kapta sos hazırlanır. Sos: Bir kaşık yağ, bir tatlı kaşığı nane, bir tatlı kaşığı salça konup kavrulur ve haşlamış olduğumuz bumbarın üzerine dökülerek servis yapılır (G.Hamzaoğulları 2010b).

Keşkek

Gerekli Malzemeler: Yarım kilo kemikli kuzu eti, bir kase nohut, bir kase döğme, 1 tane soğan, iki yemek kaşığı tereyağı, 1 yemek kaşığı pulbiber, 1 yemek kaşığı kişniş ve tuz.

Yapılışı: Et kaynatılarak pişirilir. Ayrı bir tencerede nohut ve döğme kaynatılır. Nohut ve döğme piştikten sonra içerisine çiğden soğanı, yağı, pişmiş kemikli etleri, pulbiberi ve tuzu eklenir. Pişince pilav kadar kuru olmaz ve piştikten sonra içine kişnişi eklenir (G.Hamzaoğulları 2010b).

Sıkma

Gerekli Malzemeler: 500gr kıyma, 1 çay bardağı pirinç, karabiber, pulbiber, tuz, un, yağ ve salça.

Hazırlanışı: Kıyma, pirinç ve baharatlar karıştırılıp yağrulur. Yoğrulan kıymalardan küçük parçalar koparılır avuç içinde sıkılıp bir parmağın yarısı

kadar sıkma yapılır. Yapılan sıkma köfteler una bulanıp yağda kızartılır. Salçalı su hazırlanıp içine atılır ve kaynamaya bırakılır. Yarım saat sonra altı söndürülür, yanına pirinç pilavı da yapıp ikram edilir (G.Hamzaoğulları 2010b).

Patlıcan Meftunesi

“Meftune” Diyarbakır’a özgü bir yemektir. Daha çok patlıcandan yapılır. Ancak kabak, bakla, kenger ve kurutulmuş dolmalık patlıcan koçanlarından da yapılmaktadır. Patlıcan koçanlarından yapılanına “hırçikli meftune” adı verilir.

Gerekli Malzemeler: 1 kg. yağlı kemikli koyun veya kuzu eti , 2-3 tane yeşil biber, 1 kg. domates, 1 kg. patlıcan, sumak, sarımsak, tuz.

Hazırlanışı: (Sumak suyu hazırlamak için tane halinde olan sumak alınır. Üzerine su konularak bekletilir. Taneler süzülerek, suyu kullanılır.) Parçalara ayrılmış et yıkandıktan sonra, üzerine biraz su konularak hafif pişirilir. Suyunu çektikten sonra doğranmış biber, domates ve küp şeklinde kesilmiş patlıcanlar ilave edilir. Sebzelerin üzerini örtecek kadar sumak suyu eklenir. Orta ateşte pişirilir. Yemek piştikten sonra isteğe göre dövülmüş sarımsak ilave edilir (H.Garan 2011).

Duvaklı Pilav

Gerekli Malzemeler: Pilav için; 2 su bardağı pirinç, 3 su bardağı et suyu, 2 yemek kaşığı sadeyağ, tuz. Duvak için; 250 gr. koyun kıyması, karabiber ve yenibahar, 50 gr. Badem, maydanoz ,1 yemek kaşığı sadeyağ, tuz.

Hazırlanışı: Pirinç yıkandıktan sonra biraz tuz ve üzerini örtecek kadar sıcak su ile bir kaba alınır, bir süre bekletilir. Tavada yağ kızdırılır ve süzülen pirinç üzerine dökülüp kavrulur, suyuna bir miktar da et suyu eklenir. 15-20 dakika dinlendirildikten sonra üzerine önce kızdırılmış yağı, sonra da duvağı yayılır.

Duvağın yapılışı: Kıyma yağda kavrulur, tuzu ve baharatı ilave edilir. Ayrı bir yerde badem pembeleşinceye kadar kavrulur. Maydanoz kıyılarak badem ile birlikte kıymaya karıştırılır (Y. Karatoprak 2010c).

Ayva Aşı

Gerekli Malzemeler: 600 gr. kuşbaşı koyun eti (but kısmından) 1 kg. ayva, 3 su bardağı su, 1 su bardağı şeker, 1 limonun suyu, Tuz.

Hazırlanışı: Hayvanın but kısmından et kuşbaşı olarak kesilir. Hafifçe pişirilir. Ayvalar küp şeklinde kesilerek, etin üzerine konur. Üzerine, 2-3 bardak su ilave edilerek orta ateşte pişirilir. Ayvalar yumuşayınca, üzerine bir bardak şeker ve bir limonun suyu sıkılarak yarım saat daha hafif ateşte pişirilir. (Y. Karatoprak 2010c).

Hılorik

Gerekli Malzemeler: 1 kg köftelik kıyma, 2 su bardağı ince bulgur, 2 adet yumurta, 2 orta boy soğan, maydanoz, karabiber, pulbiber, kimyon, tuz, 1 yemek kaşığı un, 1 yemek kaşığı margarin, 1 yemek kaşığı salça.

Hazırlanışı:

Kıyma, yumurta, bulgur, 1 adet rendelenmiş soğan ve baharatlar bir miktar su ile karıştırılıp yoğrulur. Kıvamına geldiğinde küçük parçalar koparılıp top biçiminde yuvarlanır. Köftelerin dağılmaması için bir yemek kaşığı un, harca ilave edilir. Yağ ile soğan, bir tencerede soğan pembeleşinceye kadar kavrulur. salçası ilave edilir. Su konur ve kaynatılır. Su kaynayınca hazırlanan köfteler suya atılır ve 20 dakika orta ateşte pişirilir. (G.Hamzaoğulları 2010b).

Karnıyarık

Gerekli Malzemeler: Bir kg. patlıcan, yarım kg. domates, 3–4 adet sivri biber, yarım kg. yağsız kıyma, 1 adet soğan, yağ, salça, pul biber, karabiber, tuz.

Hazırlanışı: Patlıcanlar alacalı soyulup şayet büyükse ikiye bölünüp yağda kızartılır. Fazla yağı çeksın diye altına peçete serilmiş bir tabakta bekletilir. Soğan ve biber yağda ölüştürüldükten sonra içine kıyma ve iki tane kabuğu soyulmuş, ufak ufak doğranmış domates eklenir. İç harcı bitince kızartılan patlıcanların orta kısmı açılarak içine doldurulur. Borcam kabına dizilen patlıcanların üst kısımları domates dilimleri ve biberle kapatılır. Üzerine salçalı su hazırlanıp dökülür ve bu şekilde fırınlanır (H.Garan 2011).

Kenger Yemeği

Gerekli Malzemeler: Yarım kg. kenger, sıvı yağ, 2 yemek kaşığı domates salçası, soğan, tuz

Yapılışı: Kengerler iyice yıkanıp çamuru temizlenip dış kısımları soyulur. Sıvı yağın içine salça ve bütün soğan atılıp çevrilir. Salça ölüşünce içine temizlenmiş kengerler atılır, üzerine kaynamış su bırakılıp kengerler yumuşayıncaya kadar pişirilir. Kengerin sumak suyuyla yapılmış ekşili haline ise kenger meftunesi denilir (G.Hamzaoğulları 2010b).

Babaganuç

Gerekli Malzemeler: Bir kg. patlıcan, yağ, 1 diş sarımsak, 1 yumurta, tuz.

Hazırlanışı: Patlıcanlar fırına gönderilerek veya evdeki ocağın üstünde közlenir. Közlenen ve yumuşayan patlıcanın kabukları soyulup bıçakla kesilir. Demir bir havanla yahut başka bir nesneyle kesilen patlıcanlar ezilir. Yağ kızdırılır, içine çırpılmış yumurta dökülüp çatalla karıştırılır böylelikle yumurtalar ufak parçalara

ayrılır. Tavaya hazırlanan patlıcan ve tuz eklenerek biraz daha yağda çevrilir ve dövülmüş sarımsak eklenerek servis edilir (İ.Çoban 2010).

Tirit

Gerekli Malzemeler: Yağ, salça, soğan, köftelik bulgur, tuz, pul biber, karabiber. İkrâm esnasında; sarma yaprağı veya marul yaprağıyla ikram edilir.

Hazırlanışı: Büyük bir tencerede yağ kızdırılıp içine doğranmış soğan eklenir. Soğanlar ölüşünce salça eklenip bir iki çevrilir. En son olarak, köftelik bulgur eklenip pilav gibi pişirilir. Suyuna biraz ekşilik versin diye de sumak suyu ilave edilir. Lapa kıvamına gelince üzerine baharatları da eklenip altı kapatılır. Tabaklara alınan tirit, kaynatılıp yumuşatılmış sarma yaprağına veya marula sarılıp yenir (G.Hamzaoğulları 2010b).

Salatalar

Bostana

Gerekli Malzemeler: 3 domates, 2 salatalık, 1 demet maydanoz, 5 dal taze soğan, 4 sivri biber, 1 kuru soğan, limon, kırmızı toz biber, kuru nane, sıvıyağ, yarım tatlı kaşığı domates, bir çay kaşığı da biber salçası, limon, tuz.

Hazırlanışı: Domates, salatalık, maydanoz, soğan ve biberler ince ince doğranır. Üstüne ayrı bir kasede hazırlanmış limon suyu, toz biber, nane, sıvıyağ, salça ve tuz eklenip karıştırılır (G.Hamzaoğulları 2010b).

Tatlılar

Revani

Gerekli Malzemeler: 6 kahve fincanı toz Şeker, 4 kahve fincanı yoğurt, 7 kahve fincanı un, 4 adet yumurta, 1 kahve fincanı İrmik, 1 kahve fincanı sıvı yağ, 1 paket kabartma tozu, 1 paket vanilya, 50 gr. badem. Şurubu İçin: 5 su bardağı toz şeker, 5 su bardağı su, 2-3 damla limon suyu.

Hazırlanışı: Önce şeker ve su kaynatılıp 2-3 damla limon suyu damlatılarak, ateşten alınıp soğumaya bırakılır. Diğer tarafta yumurtalar şeker ve yoğurt ile çırpılıp, geri kalan malzeme eklenir. Kek kıvamında bir hamur elde edilir, yağlanmış tepsiye dökülerek önceden ısıtılmış fırında pişirilir. Fırından çıkarınca revani fazla soğumadan şerbeti dökülüp, şerbetini çekmesi beklenir. Üzerine hindistan cevizi serpilir (G.Hamzaoğulları 2010b).

Nuriye tatlısı

Gerekli Malzemeler : 5 yumurta akı, 1 yumurta, yarım su bardağı su, 4 su bardağı un, 2 su bardağı iri çekilmiş ceviz, 130 gr. margarin, 1 su bardağı nişasta, 1 su bardağı süt, 3-4 çorba kaşığı kaymak, Yarım tatlı kaşığı tuz. Şerbet için: 2 su bardağı tozşeker, 2 su bardağı su, 2 tatlı kaşığı limon suyu.

Hazırlanışı : Şerbeti hazırlamak için; tozşeker ve su tencereye alınıp 5 dakika kaynatılır. Limon suyu eklenip bir iki dakika daha kaynatılır. Ateşten alınıp soğumaya bırakılır. 1 yumurta ve 5 yumurta akı hamur yoğurma kabına alınır, yarım bardak tuzlu su ilave edilip kar halini alıncaya kadar çırpılır, un ilave edilip yumuşak bir hamur oluncaya kadar yoğrulur. Hamurdan ceviz büyüklüğünde parçalar koparıp bezeler hazırlanır, üzerine nemli bir bez örtülüp 30 dakika dinlendirilir. Bezeler, nişasta serpilerek çok ince açılır. 15 yufka, aralarına iki yufkada bir yağ sürülerek tepsiye yayılır, üzerine ceviz serpilir. Kalan yufkalar

da aynı şekilde tepsiye yayılır. En üstteki yufka yağlanır. Önceden ısıtılmış fırında, üzeri açık pembe olacak şekilde pişirilir.

Süt, ısıtılıp tatlının üzerine gezdirilir. Tepsinin üzerine bir kapak kapatıp 10-15 dakika bekletilir. Şerbetin üçte bir kadarı tatlının üzerine dökülüp tekrar kapağı kapatılır, şerbeti çekmesi beklenir. Kalan şerbet, tekrar kaynatılıp koyulaştırılır ve tatlının üzerine gezdirilir. Tatlı soğuyunca dilimlenip kaymak ve cevizle ikram edilir (İ.Çoban 2010).

2.4.2. İçecek türleri ve yapıları

Meyan şerbeti

Bir avuç kurutulmuş meyan kökü, bir surahi suyun içine bırakılır. Suya katılan meyan kökünün hepsinin ıslanması sağlanır birkaç saat bekletilir. Süzgeçle süzülüp ayrı bir sürahiye alınır. Kıvamı koyu olursa su veya buz ilave edilebilir (H. Garan 2011).

2.4.3. Yiyecek ve içeceklerin korunması

Günümüzde yiyecek ve içecekler buzdolabında saklanıp korunmakla birlikte, araştırma alanımız Diyarbakır'ın eski şehir hayatında yiyecek ve içeceklerin saklanması için farklı yöntemler kullanılmış:

Kesilen karpuzlar soğuk kalması ve bozulmaması için, sepetlere bırakılıp kuyulara sarkıtılırdı (Baysal 2010).

Kalan yemekler bozulmasın diye bir daha kaynatılır, soğuk suyla doldurulmuş leğenlere koyulurdu. Hava alması için de sepetle kapatılıp sepetin üzerine bir taş bırakılırdı. Leğenin içindeki soğuk su, ertesi güne kadar bir iki defa değiştirilerek yemeğin taze kalması sağlanırdı (Y. Karatoprak 2010c).

Karpuz ve kavunlar soğuk kalsın diye içi su dolu curunlarda bekletilirdi (S. Yıldız 2010).

Kıyma bozulmasın diye kavrulup tuzlanarak küplere basılır, ihtiyaç duyuldukça buradan kullanılırdı (İ.Çoban 2010).

2.4.4. Kışlık hazırlanan yiyecekler

Diyarbakır'da altmışlı yılların ortalarına kadar, yaz mevsiminin sonlarına doğru kış hazırlıklarına başlanırdı. Bir taraftan bulgur, dövme, köftelik hazırlanırken öbür taraftan da dolmalık patlıcan, top biber ve domates kurutulurdu. Bunların yanı sıra, domates ve biberden ev salçası yapılırdı, çeşitli sebzelerden de turşu basılırdı.

Yaz mevsiminde yine şırdana sarılmış pastırmalar, sucuklar ve kavurmalar hazırlanırdı.

Bahar mevsiminde taze alınan peynirler ise erimiş ve salamura şeklinde hazırlanıp saklanırdı.

Tatlı olarak da pekmez, bastık, cevizli sucuk, badem alınıp kış için saklanırdı. Uzun müddet dayanabilen kış kavunu ve karpuzu da alınıp mevsimi geçtikten sonra kesilip yenirdi (Korkusuz, 2007: 52)

Bir diğer kış hazırlığı ise, Diyarbakır kültüründe son derece önemli olan şehriye kesmektir. Mahallenin kadınlarından en az on, onbeş kişi gündüz işleri olduğundan genellikle geceleri bir araya toplanarak, ortaya serilen temiz bir örtünün çevresindeki minderlere otururlarmış. Yoğrulmuş hamurdan “eşbah” denilen parçalar koparılarak dağıtılır, kadınlar ellerindeki eşbahları avuçlarında götürüp getirerek ufak ufak ince şehriye parçaları keser, keserken de yöredeki hikaye, masal ve efsaneler anlatılır, maniler okurlarmış. Eşbahı biten elini çalarak bir eşbah daha istediğini belirtirmiş. Çabuk bitsin diye de her bir eşbaha

bir genç kızın ismi verilir, satıyorum kim ister denilir ve sonunda imece usulüyle şehriyeler kesilmiş olurmuş.

Sözlü kültürün aktarımı açısından son derece önemli olan şehriye, Diyarbakırlıların söyleyişinde “şaare kesmek”, günümüzde artık yapılmayan eski bir gelenek olmasına karşın Diyarbakırlılar arasında, özellikle de bu gecelere katılan bayanlar tarafından hala özlemle anlatılmaktadır.

Diyarbakır şehir merkezinde yapılan kışlık hazırlıklar kaynak kişiler tarafından aktarılmıştır:

“Yaz mevsiminin sonlarına doğru, top biber ve patlıcan alınıp içi oyulur. Oyulan patlıcan ve biberler, iplere dizilerek güneşte kurutulur. Bamya ve domatesin de aynı şekilde iplere dizilerek kurutması yapılabilir. Kurutmalık sebzenin yağmur yememesine ve devamlı güneş görmesine dikkat edilmelidir.” (G.Hamzaoğulları 2010b).

“Yazın, kayısı ve vişne reçeli yapılarak kavanozlarda saklanır.” (A.Garan 2011).

“Taze bezelye alınıp ayıklanır, poşetlere koyulup derin dondurucuya bırakılır. Taze fasülye de ayıklanıp temizlendikten sonra, biraz yağda çevrilir. Domates de aynı şekilde doğranıp hafif yağda pişirildikten sonra birer yemeklik olarak ayrılıp buzdolabı poşetlerinde saklanır. Meyvelerden de kışlık komposto için, vişne çekirdeklerinden ayrılıp difrize atılır.” (A.Garan 2011).

“Yazın, mevsiminde domates ve kırmızı biber alınıp salçası yapılır.” (Baysal 2010).

“Yazın, en çok yapılan hazırlıklardan biri turşu basmak, öteki de tarhana yapmaktır. Turşu genelde kütandan, salatalıktan, lahanadan, patlıcandan ve sivri biberden yapılır. Diyarbakır tarhanası da toz halinde olmaz kalıplar halinde kurutularak saklanır.” (Y. Karatoprak 2010c).

2.4.5. Belirli gün ve törenlerde yapılan yiyecek ve içecekler

Kültürümüzde, törenleri; dinsel, toplumsal ve kişisel olmak üzere üç başlık altında toplayabiliriz. Bu törenler, yemek yeme ve ziyafet vermeyele iç içedir. Hatta törenlere özgü yiyecek ve içecek çeşidi ortaya çıkmıştır (Artun, 2008: 350).

Diyarbakır'da özel günlerde yapılan yemekler kaynak kişilerimiz tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“Loğusa ziyaretine gelenlere lohusa şerbeti verilir.” (M. Dildeş 2011).

“Çocuğun ilk diş kutlamasında hedik çorbası yapılır.” (A.Garan 2011).

“Kandillerde ve bayramlarda, Diyarbakır çöreği yapılır ayrıca kandillerde helva ve lokma da yapılıp dağıtılır.” (E. Aksu 2010).

“Bayram yemeği olarak İncik kızartması veya kaburga dolması yapılır.” (Y. Karatoprak 2010c).

2.4.6. Diyarbakır mutfak sözlüğü

Acur: Ufak ve tombul bir çeşit salatalık

Akbandur: Yemeği yapılan bir çeşit sebze

Alalo: Hindi

Alüce: Yeşil Erik

Azizo Kavunu: Küçük, tatlı ve kokulu bir kavun çeşidi.

Babaganu: Patlıcan ezmesi

Bakra: Kova

Bastık: Pestil

Batlıcan: Patlıcan

Batof otu: Dağda yetişen bir bitki

Bekmez: Pekmez

Belloğ: Mercimek Köfte

Cücük: Soğanın iç kısmı

Çakala: Çağla

Çelem: Şalgam

Çöme: Kepçe

Çömlek: Toprak pişirme kabı

Çükündür: Şeker Pancarı

Devşevit: Ekmek Helvası

Dibek: Kahve Dövmeye Yarayan Havan

Döğme /Yarma: Kırılmış Buğday

Eşbabiye: Kayısı Hoşafı

Eşkene: Et Suyu

Frengi: Domates

Güğüüm: Bakır kap

Habene: Su Testisi

Habenisk: Yeşil Mercimek Çorbası

Halburhurma: Diyarbakır'a ait şerbetli bir tatlı

Hılorik: Ekşili Köfte

Hırçikli Meftune: Kurutulmuş patlıcan koçanlarıyla yapılan ekşili bir yemek

Kalbur: Süzgeç

Karahübür: Siyah dut

Kastal: Çeşme

Kayganak: Yağda pişirilen yumurtaya pekmez dökülmesiyle yapılan bir ara öğün

Kenger: Yemeği yapılan dikenli bir sebze

Kitti: Salatalık tadında bir sebze

Kibe: İşkembe

Kibekudur: Naneli Bulgur Pilavı

Kurut: Yoğurdun çeşitli işlemlerden geçerek kurutulmasıdır.

Kuşkana: Tencere

Künci: Susam

Kürt Mustafa: Naneli Pirinçli Yoğurt Çorbası

Lavaş: İnce yufka ekmeği

Lebeni: Dövmeyle yapılan bir çeşit yoğurt çorbası

Lepik: Bulgurdan yapılan yassı bir köfte

Lebzuniye: Badem ezmesi

Menengiç: Süte karıştırılarak kahvesi yapılan bir çeşit baharat.

Mukaşer: Kırık nohut

Mumbar: Dolma yapılan ince bağırsak

Murtuğa: Unun yağda kavrulmasıyla yapılan kahvaltılık

Meftune: Sumakla yapılan ekşili yemek

Nergizleme: Patates, yumurta ve yeşil soğanla yapılan bir tür ara öğün yemeği

Nıkra: Büyük kazan

Okçur: Kabuğu soyularak yenen ince uzun hafif ekşimsi bir bitki

Patile: Börek

Pırpırım: Semizotu

Pürçikli: Havuç

Sahan: Servis tabağı

Sıtıl: Bakırdan yapılan kulplu kova

Sini: Tepsi

Sükre: Bakır kase

Şırdan: İçine pastırma doldurulan zar

Şor: Tuzlu

Teşť: Hamur yođurma kabı

Teze: Taze

Tırşık: Güveç

Torak: Çökelek

Örok: Kızartılmış bulgur köftesi

Tut: Dut

Zahre: Zahire, kullanılmak üzere saklanan tahıl.

Zahter: Birçok baharatın ve leblebinin toz haline getirilmesiyle yapılan kahvaltılık.

Zingil: Şerbetli bir tatlı.

2.4.7. Sofra gelenek ve görenekleri

Eski Türklerde sofraya “tergi” denirdi. Yemek yemeye başlamadan önce, odanın ortasına sofra örtüsü denilen bir örtü serilir, onun üzerine yerden biraz yüksekçe dizüstü oturup yemek yenilebilecek yükseklikte sehpaye benzer bir altlık bırakılırdı. Sofranın büyükleri bağdaş kurarak, kadın ve gençleri ise dizlerinin üstünde oturarak yemek yerlerdi. Yemeğe Allah’ın adıyla başlanır, büyükler yemeğe başlamadan küçükler yemeğe başlamazlardı. (Artun, 2008: 355).

Kültürümüzde aile sofrası, misafir sofrası ve toplu sofralar olmak üzere üç çeşit sofra vardır. Aile birliği açısından son derece önemli olan aile sofralarında merkez babadır. Sofrada yemekler anne tarafından dağıtılır, baba besmeleyle yemeğe başlar “afiyet olsun” diyerek sofrayı açar.

Misafir sofrasında, yemeğe gelen misafir için aile ekonomik düzeyine göre en iyisini yapmaya çalışır. Orta Asya’dan günümüz geleneklerine kadar misafirler için sofralar kurulup ikramlar yapılmıştır, bunun sebebi kültürümüzde misafire verilen önemdir.

Toplu sofralar ise tekke dergah, kervansaray ve hanlarda günümüzde ise özellikle asker ocakları ve yatılı okullar olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlarda varlığını sürdürmektedir (Artun, 2008: 355, 356).

Diyarbakır kültüründe sofrayla ilgili gelenek ve göreneklerle ilgili anlatılanlar şu şekildedir:

“Eskiden yere sofra kurulur, yemek yerde bakır sinilerde yenilirmiş. Bazı ailelerde, yerde yemek yeme adeti hala devam etmektedir.” (İ.Çoban 2010).

“Geleneklerimize göre sofraya baba oturmadan oturulmaz, ilk yemeğe baba başlar ve o sofradan kalkıncaya kadar, sofra terk edilmez.” (G.Hamzaoğulları 2010b).

“Sofra başındayken dışardan gelen olduğu zaman, misafir sofraya buyur edilir veya sofrada misafir varsa, misafir karnını doyurup kalkmadan sofradan kalkılmaz. Ev kalabalıkça şayet ilk sofra aile de erkeklere, daha sonra kadınlara kurulur.” (Y. Karatoprak 2010c).

“Yemeğe besmeleyle başlanır, “Elhamdüllillah, Çok şükür” denilerek kalkılır. Yemeğe gelen misafir ise “Allah bereketini arttırsın, Allah yerini doldursun” gibi sözlerle sofradan kalkar. Yemeği yapan kişiye ise “eline sağlık” denir.” (A.Garan 2011).

2.5. Halk Hekimliği

Halkın olanakları bulunmadığı için, ya da başka sebeplerden dolayı doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve uygulamaların tümüne, “halk hekimliği” denilmektedir.

Halk hekimliğinde, “hastalık” deyimini alıştığımızdan geniş bir anlam içerir. Bununla sadece kişinin sağlık durumundaki aksaklıkları değil, kısırlıktan tutun da nazar değmesi gibi insanlardan gelebilecek kötü etkilere ve tabiat dışı varlıkların (cinler, periler vb.) sebep olabileceği sakatlıklara kadar, türlü rahatsızlıkları anlamak gerekir (Boratav, 1984: 149).

Diyarbakır folklorunun önemli dallarından biri olan halk hekimliği; halkın kendi uğraşları sonucu, kendi kendilerini maddi ve ruhsal olarak tedavi etme usullerini içermektedir. Halk hekimliği, bize geçmişimizden ananelerle gelir. Çok eskilere dayanan bu alanın bazı yöntemleri, (akapunktur, çiçek aşısı, banyolar, traksiyon gibi) bilimsel tıbbı geçerek çağdaşlaşmıştır. Birçoğu ise halkın uygulamalarında devam etmektedir (Beysanoğlu, Değer 1992: 10).

Eskiler, bitkisel ilaçlarla tedavi yöntemlerini, zararlı ve yararlı olanlarını deneme yoluyla öğrenmişlerdir. Fitoterapi denilen bu alanın incelemeleri, gün geçtikte tüm dünyada genişlemektedir (Beysanoğlu, Değer 1992: 10).

Tıbbi folklor ülkemizde çok eskidir ve diğer ülkelerin folklorü ile karışmıştır. Bugün Anadolu’da Lokman Hekim ve Aesculape efsaneleri, İbn-i Sina’nın yöntem ve tedavileriyle karışmıştır. Bu nedenle yöresel alışkanlıklar dışında tedavi usullerinde benzerlikler vardır. Ancak yörenin iklim, bitki örtüsü gibi coğrafi özellikleriyle tarihi özellikleri halkın yaşayış biçimini ve dolayısıyla halk tıbbının temelini oluşturur (Beysanoğlu, Değer 1992: 10).

Diyarbakır'da halk hekimliğiyle ilgili uygulamalarda bitkisel yöntemlerin yanı sıra yatırlar, şıfalı sular, tütsü ve muska gibi dinsel, büyüsel yöntemlerde görölmektedir.

Diyarbakır kültüründe hastalıklar ve halk hekimliğinde yapılan uygulamalar, şu şekildedir:

Adet dönemindeki sancılar için yapılan uygulamalar:

- Sıcak su torbası kasıkların üzerine bırakılır (R.Dildeş 2010).
- Sancıyı kesmesi için, şekerli tatlılar yenilir (G.Hamzaoğulları 2010).
- Meyremhort veya kekik kaynatılıp içilir (Atak 2010a).
- Tuğla ısıtıp kasıklara ve ayak altlarına bırakılır. (Ezer 2010)

Ateşi düşürmek için yapılan uygulamalar:

- Ateşi çıkan çocuğun kulak arkasına, pamuğa alkol dökölüp bırakılır (Y. Karatoprak 2010c).
- Tölbent, soğuk su veya sirkeli suya batırılıp eklem bölgelerine bırakılır (Piranoğlu 2010).
- Aspirin, suda veya sirkede eritilip vucuda sürölür (H.Örücü 2011).
- Kinin habı içilir (Atak 2010a).

Basur için yapılan uygulamalar:

- Basurun üzerine sölük bırakılır (Atak 2010a).

Baş ağrısı için yapılan uygulamalar:

- Hatmi çiçeği suda kaynatılıp içilir (şimşek 2010).
- Başa çatı bağlanır (H.Garan 2011).
- Başa sıkı leçek bağlanır (Atak 2010a).

- Limon dilimlenip tülbentle başa bağlanır (A.Garan 2011).

Böbrek rahatsızlıkları için yapılan uygulamalar:

- Böbrek taşı düşürmek için, maydonoz suyu veya mısır püskülü suyu kaynatılıp sabah aç karnına içilir (M.Dildeş 2011).
- Beyaz bir bez torbaya yoğurt koyulur, süzülür, her sabah süzülen yoğurdun suyu içilir (Atak 2010a).
- Meyan şerbeti içilir (Yıldız 2010).

Burkulma- İncinme için yapılan uygulamalar:

- Un, bol zeytinyağı ve suyla yoğrulup burkulan yerin üzerine koyulur, bir tülbentle üzeri bağlanır. Gecedен sabaha kadar, hamur o bölgenin üzerinde bırakılır (A.Garan 2011).
- Burkulan incinen yerin üzerine; çiğ et dövülüp kekik ve kimyon serpilip bırakılır (Telli 2010).
- Burkulan bölgenin üzerine kuyruk yağı bırakılır (Baysal 2010).
- Çarpma sonucu oluşan şişmelerde ise şişen yere buz bırakılır veya ekmek çiğnenip koyulur (Atak 2010a).

Çocuklardaki gaz sancısı için yapılan uygulamalar:

- Meyremhort bitkisi anne sütünde ezilerek karıştırılıp, çocuğa içirilir (E. Aksu 2010).
- Beyaz renk issi ceviz dövülüp toz haline getirilip çocuklara verilir (H.Garan 2011).
- Anason kaynatılıp içilir (Yıldız 2010).
- Hugar denilen bitki karışımı, dövülüp toz haline getirilir ve çocuğa verilir (G.Hamzaoğulları 2010b).

Deri Hastalıkları için yapılan uygulamalar:

- Saçkırana zeytinyağı ve sarımsak dövülüp bırakılır (H.Garan 2011).

Diş Ağrısı için yapılan uygulamalar:

- Karanfil çiğnenir (R. Dildeş 2011).
- Tuzlu suyla gargara yapılır (H.Garan 2011).
- Sumaklı suyla gargara yapılır (Şimşek 2011).
- Dişin üzerine aspirin kırılıp koyulur veya rakıyla gargara yapılır (Baysal 2010).
- Diş eti kanamaları için, sumakla tuz gargarası yapılır (Atak 2010a).

Göz Hastalıkları için yapılan uygulamalar:

- Pamuğa çay dökülerek, göz kapaklarının üzerine bırakılır (F. Dildeş 2010).
- Gözde çıkan arpacık yüksükle törpülenir (G.Hamzaoğulları 2010b).
- Arpacık için; amcasının oğluyla evlenmiş kadının saçı, gözün üstüne sürülür (Atak 2010a).
- Sağlam göze sürme çekilir, ötekine çekilmez ki kıskanıp çabuk iyileşsin (G.Hamzaoğulları 2010b).

Gribal Hastalıklarda yapılan uygulamalar:

- Grip olan kişiler, hamama götürülüp göbek taşına yatırılıp göğüs ve sırt bölgeleri naneyle ovulur (E.Aksu 2010).
- Soğuk algınlığı için ayva, ıhlamur ve tarçın kaynatılıp içirilir (Y. Karatoprak 2010c).
- Nişasta, su ve süt kaynatılıp üzerine bol tarçın dökülerek içilir (Y. Karatoprak 2010c).

- Boğazı ağrıyanlar için, yarım çay bardağı sıcak pekmeze pulbiber karıştırılıp içilir (Y. Karatoprak 2010c).
- Boğaz ağrısı için mangala ayva gömülür, ateşte yumuşayan ayvalar soyulup yedirilir (Y. Karatoprak 2010c).
- Öksürük için 2 tane ayvanın çekirdeği çıkarılıp yarım bardak suyun içinde karanfille birlikte kaynatılır. Jel kıvamına gelince içilir (H.Garan 2011).
- Öksürük ve boğaz ağrısı için, bir çay kaşığı bal ve yarım limon suyu biraz ılık suya katılıp içilir (İ.Çoban 2010).
- Soğuk algınlığı için taze zencefil rendesi, hatmi çiçeği ve bal sütün içinde kaynatılarak içilir (F. Dildeş 2010).

Havale geçiren çocuklar için yapılan uygulamalar:

- Tencere karası, çocuğun iki kaşının arasına sürülür (Şimşek 2011).
- Bele siyah kuşak bağlanır (M.Dildeş 2010).
- Soğuk suyun altına tutulur (Atak 2010a).

İdrarını tutamayan çocuklar için yapılan uygulamalar:

- Jelatinle kahve kaynatılıp içirtilir (G.Hamzaoğulları 2010b).

İltihaplı yaralar için yapılan uygulamalar:

- Közde soğan pişirilip bırakılır (M. Dildeş 2010).
- Döğme kaynatılır, çıkan suyu nişastayla karıştırılıp bulamaç yapılır, yaranın üzerine sürülür (Şimşek 2011).
- Yeşil sabun rendelenip yumurta akı ve bir kaşık toz şeker karıştırılıp bezle yaraya sürülür, yakı gibi olur. Ertesi gün bu bez kaldırılır ve yaranın iltihabı dışarı akar (G.Hamzaoğulları 2010b).
- Parmak dolamalarında bamya kaynatılıp ezilip parmağın üzerine bırakılır. Dolama için lokum koyanlar da olur (Atak 2010a).

- Yeni doğmuş bebeklerde, iltihaplı yaraların üzerine inci sürülür (Şimşek 2010).

İshal ve Kabızlık durumlarında yapılan uygulamalar:

- İshal olanlara, kahve ve limon tuzu kaynatılıp içirilmiştir (E. Aksu 2010).
- İshal için mazi dövülüp yoğurdun içine karıştırılır, yemek aralarında ishal olan kişiye yedirilir (Y.Karatoprak 2010c).
- İshal için, sumak suyuyla pirinç lapası pişirilip içilir (Atak 2010a).
- İshale ayva yaprağı kaynatılıp içilir (İ.Çoban 2010).
- Haşlanmış patates, ishale iyi gelir (H.Garan 2011).
- Kabız için sinameki kaynatılıp içilir (İ.Çoban 2010).

Kanser için yapılan uygulamalar:

- Isırgan otu veya zakkum ağacının yaprağı kaynatılıp içilir (Atak 2010a).

Kansızlık için yapılan uygulamalar:

- Her sabah aç karnına pekmez içilir. (M. Dildeş 2011)
- Dalak, hafif pişirilip yedirilir (Atak 2010a).

Kaşıntı için yapılan uygulamalar:

- Kaşıntı için, koyun boyası alınıp kaşınan bölgeye sürülür (M. Dildeş 2011).
- Kaşınan yere yoğurt ve kükürt karıştırıp sürülür veya kükürt leblebiyle dövülüp yedirilir (Atak 2010a).

Kırık- Çıkık için yapılan uygulamalar:

- Çiğ yumurtanın beyazına yeşil sabun rendelenip içine biraz zeytinyağı karıştırılarak, kırılan veya çıkık olan bölgeye uygulanır (Y. Karatoprak 2010c).
- Bal mumu ve beyaz mum zeytinyağında eritilerek merhem kıvamına getirilir ve kırığın üzerine sürülür (Y. Karatoprak 2010c).
- Kırık çıkıklarda, Diyarbakır'da Ermeni Şemi baciya gidilirdi (M. Dildeş 2011).
- Dicle nehrinden çıkan yılan balığının derisi, kırılan yerin üzerine bırakılırdı (K. Örucü 2010).

Kızamık için yapılan uygulamalar:

- Attarlarda, tepsi içerisinde baklava dilimi gibi kesilip satılan kızamık şekerleri hastaya yedirilirdi (Taş 2010).
- Kızamık olan hastaya; yağlı yemek yedirilmez, evde soğan, sarımsak kokuları çıkarılmaz (Atak 2010a).
- Başına kırmızı tülbent bağlanır (Telli 2010).
- Kızamığın yedinci günü, ciğer alınıp üzerine iğne batırılır. Başına örtülen kırmızı tülbentle birlikte ciğer bir fakire verilir (Y. Karatoprak 2010c).

Kilo almak veya vermek için yapılan uygulamalar:

- Siyah çekirdekli üzüm havanda dövülür, elde küçük toplar halinde yuvarlanır ve her gün içilir (H.Örucü 2011).
- Yemekten yarım saat önce pekmez içilir (Şimşek 2011).
- Yağın içine yumurta kırılıp kızartılır, üzerine bol pekmez dökülüp kayganak denilen tatlı yapıp yedirilir (H.Garan 2011).
- Kilo almak için balık yağı içilir (G.Hamzaoğulları 2010b).
- Zayıflamak için, keten tohumu yoğurtla karıştırılıp günde bir kere yenir (G.Hamzaoğulları 2010b).

Kulak Hastalıkları için yapılan uygulamalar:

- Kulak ağrısı için, hafif ısıtılmış zeytinyağı kulağın içine damlatılır (M. Dildeş 2011).
- Zeytinyağı ısıtılır içine sarımsak eklenip dağlanır. Soğuduktan sonra süzülür ve kulağa bu karışım damlatılır (Şimşek 2011).
- Kulak ağrılarında kulağa sigara dumanı üflenir (G.Hamzaoğulları 2010b).

Kusma- Bulantı için yapılan uygulamalar:

- Nane limon kaynatılıp içilir (M. Dildeş 2011).
- Nane, limon, tarçın ve karanfil kaynatılıp içilir (Şimşek 2011).

Prostat:

- Brokoli suyu kaynatılıp 2 hafta boyunca her sabah aç karnına içilir (H.Garan 2011).
- Hurmanın çekirdekleri çıkartılıp tavada kavrulur. Kavrulmuş çekirdekler demir havanda dövülür, kahve gibi olur. Her sabah aç karnına bir çay kaşığı içilir (M. Dildeş 2011).

Şeker Hastalığı:

- Şeker hastalığı için, meyremhort ve kekik kaynatılıp içilir (Örücü 2010).
- Kişniş kaynatılıp içilir (G.Hamzaoğulları 2010b).

Romatizma için yapılan uygulamalar:

- Çermik kaplıcalarına gidilir (G.Hamzaoğulları 2010b).
- İkiz çocuk doğmuş kadın romatizmalı hastaların sırtlarını, omuzlarını ovalar (M. Dildeş 2011).

Sarılık için yapılan uygulamalar:

- Sarılığı tedavi etmek için, dil altındaki damar kesilirdi (Taş 2010).
- Sarılık olan kişi, Lice taraflarındaki Ankaris suyuna götürülür, buradaki çok soğuk olan suya atılırdı (Taş 2010).
- Kulak arkasına jilet atılıp kan alınır (Y. Karatoprak 2010c).
- Mardin küşütü ve kuru koruk (üzüm kuruğu) havanda iyice dövülür, un haline getirilir suda kaynatılıp akşam ezanıyla balkona bırakılır. Gün ışığı görmeden sabah ezanıyla içeri alınıp üç gün boyunca çocuğa içirilir. Bu karışım idrar söktürdüğü için sarılık çabuk geçermiş (Y. Karatoprak 2010c).
- Hazro yakınlarında bulunan su sarılığa iyi gelir (N. Karatoprak 2010).
- Sarılık hastalığında; bebeklere sarı örtü örtülür, yetişkinlerde kehribar taşı üzerlerinde taşır (G.Hamzaoğulları 2010b).
- Sarılık için, dağlarda olan Batof otu kaynatılıp içilir (Şimşek 2011).

Tansiyon için yapılan uygulamalar:

- Tansiyonu yükselenler için, o anda limon suyu sıkılıp içirilir. Düşük tansiyonu olanlara da tuzlu ayran içirilir (A.Haspolat 2011).
- Yüksek tansiyonu olanlar sarımsak içerler (M. Dildeş 2011).

Tenye:

- Sabah aç karnına kabak çekirdeği yedirilir (Y. Karatoprak 2010c).
- Sarmısaklı yoğurt, akşam verilir üzerine hiçbir şey yenilmez. Akşamdan içi çıkarılıp dövülmüş kabak çekirdekleri kaynatılıp tülbentle süzülür, sabah kalkınca aç karnına bu su içilir ve tenye düşürülür (G.Hamzaoğulları 2010b).

Uçuk için yapılan uygulamalar:

- Uçuğun üzerine tuzlu su sürülür (Şimşek 2011).

Varis için yapılan uygulamalar:

- Sıkı varis çoraplarından giyilir (A.Garan 2011).

Yanık için yapılan uygulamalar:

- Beyaz mum ve hakiki zeytinyağı ateşte eritilir, merhem kıvamına gelince ateşten alınıp soğutulularak birkaç defa yaraya sürülür (M. Dildeş 2011).

Yara için yapılan uygulamalar:

- Şekerli suyla unun karışımından elde edilen çiğ helva, yara veya çıbanın üzerine sürülür (Y. Karatoprak 2010c).
- Kara merhem sürülür (Telli 2010).
- Su çiçeğinin yaralarının üzerine, kurutması için talk pudra sürülür (Atak 2010a).

Zehirlenme durumunda yapılan uygulamalar:

- Gıda zehirlenmesinde yoğurtla süt içirilip kusturulur (Atak 2010a).
- Akrep sokmasına karşın Şeyh Güzel'e şeker okutulup yedirilir (G.Hamzaoğulları 2010b).
- Akrep sokunca iğneyle kan akıtılıp zehirli kan çekilir. Üzerine sarımsak koyulur (Şimşek 2011).
- Arı sokmasında zehrini alsın diye domates veya domates salçası sürülür (F. Dildeş 2010).

İkinci Bölüm

Anonim Halk Edebiyatı

1.Diyarbakır Anonim Halk Edebiyatı

1.1.Manzum Anonim Halk Edebiyatı Ürünleri

1.1.1.Maniler

Maniler; Anonim Halk Edebiyatımızın en yaygın mahsullerinden biridir. Toplumumuzda ;düğünlerde, kadınlar arasında, iş yerlerinde ve bunlar gibi birçok toplulukta okunan maniler, umumiyetle hece vezninin 7 veya 8’lisi ile meydana getirilen dört mısralık manzumelerdir. Dört mısranın altında veya üstünde söylenen manilerde bulunmaktadır. (Elçin,1981:277)

Maninin etimolojisi hakkında araştırmacılar değişik görüşler öne sürmüşlerdir: A. Vefik Paşa “Lehçe-i Osmani” adlı eserinde, mani için “Usulsüz, darpsız Elhan ile teganni olunan vezinsiz, manasız güfte” ; Şemsettin Sami ise “Kamus-i Türki”de “Teevvühata müteallik esvattan ibaret Elhan ki ekseriya bir şarkı veya taksimiptidasında taganni olunur” diye açıklamışlardır. Hüseyin Kazım Kadri ise “Türk Lügati” adlı eserinde Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinden aktardığıyla maninin makamla söylendiğini belirten ifadeler yer vermiştir. Fuad Köprülü, Veled Çelebi, Türk şiiri üzerinde önemli araştırması olan Gibb ve Ata Terzibaşı,Ömer Faruk Akün, maninin “tuyuğ” nazım biçiminden doğduğu üzerinde birleşen isimlerdir ⁷ (Albayrak, 2004: 354).

Mani dizelerinin duygu ve anlam yüklü, manalı sözlerden oluşan bir şekil olması nedeniyle mana/mani biçiminde değişerek söylendiği anlaşılmaktadır.

⁷ Bu konuyla ilgili adı geçen yazarların kitapları ve mani hakkında detaylı bilgi için: Nurettin Albayrak, Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü s: 354’e bakınız.

Anadolu'nun farklı yörelerinde mani, mana, karşı beri, hoyrat ve bayatı denilen ve özellikle genç kız ve erkekler tarafından gelenek olarak söylenen mani; Kırgızlar'da mani, aytıp,tört sap; Kazaklar'da öleng; Özbekler'de koşuk, aşula, törtlik ve Uygurlar'da törtlik adlarıyla bilinip söylenmektedir. (Aslan, 2008:107)

Kendine özgü bir gelenek içinde söylenen maniler bir ucuyla geçmişe, bir ucuyla günümüze uzanır. Diğer halk kültürü ürünleri gibi toplumu ayakta tutan dinamikleri belirlemede önemli bir rolü olan manilerde, Anadolu insanının dünyaya bakışının yanı sıra estetik modelleri de temsil edilir. (Artun, 2000: 208).

DM-1

Dicle gibi ak güzel
Gül menekşe tah güzel
Ben küçeden geçerken
Pencereden bak güzel

Dicle gibi akamam
Her çiçeği takamam
Babam görse öldürür
Pencereden bakamam (Özhal 2010a)

DM-2

Atladım girdim bağa
Başım değdi yaprağa
Ben seni alacağım
Meğer girem toprağa

Atımın başlığı yoh
Cebimin herçliği yoh
Seni almayacağım
Babamın hoşluğu yoh (Özhal 2010a)

DM-3

Akşam oldu vakt oldu
Sinem yara taht oldu
Çevirin sitareyi
Yar gelecek vakt oldu (Özhal 2010a)

DM-4

Akşam arada kaldı
Hançer yarada kaldı
Benim hep aklım fikrim
Karşı odada kaldı (Özhal 2010a)

DM-5

Ay doğar elek gibi
Sevdiğim melek gibi
Koynunda memeleri
Dicle'de kelek gibi (Özhal 2010a)

DM-6

Bağa yendim üzüme
Diken battı dizime
Ne dedim niye küstün
Eğri bahtın yüzüme (Özhal 2010a)

DM-7

Akşam olur karalar
Çekilir sitaralar
Yarsız yatağa girmem
Yatağ beni paralar (Özhal 2010a)

DM-8

Almalar dalda kaldı
Gözlerim yolda kaldı
Bilmiyem nazlı yarım
Bu gece nerde kaldı (Özhal 2010a)

DM-9

Bağa gel bostana gel
Zülfünü destele gel
Eğer anan koymazsa
Kendini hestele gel (Özhal 2010a)

DM-10

Bağçalarda Şeftali
Mevyelerden nar tatlı
Anam babam sağ olsun
Cümlesinden yar tatlı (Özhal 2010a)

DM-11

Bahçalarda nar mısın
Hiç kumar oynar mısın
Beni hatırladıkça
Aşkımın yanar mısın (Özhal 2010a)

DM-12

Bu küççe baş aşağı
Belinde şal kuşağı
Her gün gel buradan savuş
Çatlasın el uşağı (Özhal 2010a)

DM-13

Çayda balığ yan gider
Deşme yaram kan gider
Buna tabip neylesin
Ecel gelmiş can gider (Özhal 2010a)

DM-14

Çay öğünde karpuzlar
Uruldum yaram sızlar
Bezenmiş toya gider
Elma yanaklı kızlar (Çavlı 2010)

DM-15

Bu gece buralıyam
Ne bahti karalıyam
El beni aşık sanar
Cigerden yaralıyam (Özhal 2010a)

DM-16

Çarşı başında durdum
Tabancamı doldurdum
Diyarbakir içinde
Bir güzele vuruldum (Özhal 2010a)

DM-17

Çay içtim dilim yandı
Döküldi kilim yandı
Ben kilimde değilem
Bahçede gülüm yandı (Özhal 2010a)

DM-18

Degirmen üstü çiçek
Orak getirin biçek
Var yara selam söyle
Gelsin beraber içek (Özhal 2010a)

DM-19

Dertliyem dermanım yoh
Köyliyem harmanım yoh
Yarım buradan savuşmuş
Hiç benim heberim yoh (Özhal 2010a)

DM-20

Haram suyu atladım
Mantın çarşaf bağladım
Muradım olur diye
Her derdine katlandım (Özhal 2010a)

DM-21

Diyarbakir ozanı
Çohtur destan yazanı
Gurbet elde ölenin
Yohtur mezar kazanı (Özhal 2010a)

DM-22

Atım araptır benim
Yüküm şaraptır benim
Üç gün yâri görmesem
Halim haraptır benim (Özhal 2010a)

DM-23

Ayağında kundura
Yar geli dura dura
Öliyem ben derdimden
Sineme vura vura (Özhal 2010a)

DM-24

Ayvana serdim kilim
Gel otur benim gülüm
Niye benden darıldın
Lal olsun benim dilim (Özhal 2010a)

DM-25

Çarşıda geze geze
Oldum böyle geveze
Oğlan gönül vermişem
Darılma hanım teyze (Özhal 2010a)

DM-26

Defimi çala çala
Çıhtım bir ince dala
Korkaram düşüm ölüm
Yarimi eller ala (Özhal 2010a)

DM-27

Ataş koydum mankala
Zülûf değdi çankala
Sen orada ben burada
Nasıl bende can kala (Özhal 2010a)

DM-28

Camiler medreseler
Yar geliyor deseler
Kuş kadcılık canım var
Veririm isteseler (Özhal 2010a)

DM-29

Çitin ucu cengari
Cenk ile aldım yari
Gören maşallah desin
Kimin var böyle yari (Özhal 2010a)

DM-30

Elif dedim be dedim
Kız ben sana ne dedim
Koynundaki memeden
Bir öpücük ver dedim (Özhal 2010a)

DM-31

Ekin ekim gül bitti
Dağlarda bülbül öttü
Ötme bülbülüm ötme
O yar elimden getti (Özhal 2010a)

DM-32

Elmanın irisine
Vuruldum birisine
Beni çoban yapsınlar
Güzeller sürüsüne (Özhal 2010a)

DM-33

Evleri yol üstidir
Kemerini bel üstidir
Her gün gel buradan savuş
Ko desinler dostidir (Özhal 2010a)

DM-34

Garibem yohtur arkam
Kanadım yohtur kalkam
Çıkayım dağ başına
Vatana doğru bakam (Özhal 2010a)

DM-35

Elmayı atan bilir
Şeftali satan bilir
Bu ıssız gecelerde
Yalnız yatan bilir (Özhal 2010a)

DM-36

Evli bedenim üsti
Mendilim suya düştü
Eğildim kaldırmağa
Yârim fikrime düştü (Özhal 2010a)

DM-37

Fındık fıstık olur mi
Ateş yastık olur mi
Sen orada ben burada
Böyle dostluh olur mi (Özhal 2010a)

DM-38

Geceler yarım oldu
Ağlamak karım oldu
Yar üstüne yar sevmiş
Gittikçe zalim oldu (Özhal 2010a)

DM-39

Gidersen beni apar
Yoksa kıyamet kopar
Ardın sıra göz yaşı
Arkan sıra sel kopar (Özhal 2010a)

DM-40

Giderim dur diyen yoh
Kebab oldum yiyen yoh
Ateşten gömlek olsam
Benden gayri giyen yoh (Özhal 2010a)

DM-41

Gökte yıldız yüz altmış
Kaşlarını keman çatmış
Uyku değil merami
Sevda oni bunaltmış (Özhal 2010a)

DM-42

Giderim bende bende
Bir ayvam kaldı sende
Ayva gibi sarardım
Din iman yoh mi sende (Özhal 2010a)

DM-43

Gökte yıldız az kaldı
Tel kırıldı söz kaldı
Nazlı yar merak etme
Kavuşmamız az kaldı (Özhal 2010a)

DM-44

Gökte yıldız perişan
Bellidir aşka düşen
Neylesin dünya malın
Sevdiğine kavuşan (Özhal 2010a)

DM-45

Haciler hırabesi
Geliyor davul sesi
Kendisi gönül vermiş
Bırakmıyor babası (Özhal 2010a)

DM-46

Hayva attım nar geldi
İpek gömlek dar geldi
Kapiya kölge bastı
Öyle sandım yar geldi (Özhal 2010a)

DM-47

Kalenin bedenleri
Çağırın gidenleri
Acep nere koyılar
Sevdadan ölenleri (Özhal 2010a)

DM-48

Karpuz kestim sulandı
Yedim başım dolandı
Kıralası kolların
İnce bele dolandı (Özhal 2010a)

DM-49

Karşıdan iki kardeş
Geliyor yavaş yavaş
Böyüğü benim olsun
Küçüğü sana yoldaş (Özhal 2010a)

DM-50

İncileri düzelim
Kalkın kızlar gezelim
Geçen gün yâre bahtım
Ben yarimden güzelim (Özhal 2010a)

DM-51

Kaleden attın beni
Kumlara kattın beni
Ağam bezirgan olmuş
Götürün satın beni (Özhal 2010a)

DM-52

Karpuzlar yenmez oldi
Sıcaktan her yer soldi
Bir yar sevdim o dahi
Bir gidip bir gelmez oldi (Özhal 2010a)

DM-53

Karşıde almalıklar
Suda oynar balıklar
Ne böyle sevgi ola
Ne böyle ayrılıklar (Özhal 2010a)

DM-54

Karşıda kürd evleri
Kürd değil beg evleri
Oturmuş koyun sağar
Terlemiş memeleri (Özhal 2010a)

DM-55

Küpi doli ganime
Söyleyin efendime
Şimdi giden yiğidi
Layık gördüm kendime (Özhal 2010a)

DM-56

Köşkün köşküme karşı
Atma köşküme taşı
Sevip sevip ayrılmak
Ne çetindir ataşı (Özhal 2010a)

DM-57

Mavi zübun asılı
Koltuklari kasılı
Ben o yara ne deyim
O yar bana küsili (Özhal 2010a)

DM-58

Kayalıkta bir kuş var
Kanadında gümüş var
Ankom gitti gelmedi
Helbet bunda bir iş var (Özhal 2010a)

DM-59

Küsmişem karışamam
Bayramda barışamam
Göz açtım seni gördüm
Gayriyle konuşamam (Özhal 2010a)

DM-60

Mani demeye geldim
Kaymak yemağa geldim
Kaymak yemah bahane
Seni görmeye geldim (Özhal 2010a)

DM-61

Mektup yazdım acele
Al ohuda hecele
Mektup benim vekilim
Koy koynunda gecele (Özhal 2010a)

DM-62

Mektup yazdım kış idi
Kalemim gümüş idi
Daha çok yazacaktım
Parmaklarım üşidi (Özhal 2010a)

DM-63

Mendilim dalda kaldı
Zülûfüm yanda kaldı
Benim o garip gönlüm
Daima onda kaldı (Özhal 2010a)

DM-64

Minarenin alemi
Kaşlar kudret kalemi
Sahan dedim güzel ol
Demedim yah alemi (Özhal 2010a)

DM-65

Parmağım beştir benim
Yaşım onbeştir benim
Can verdim emek verdim
Emeğim heçtir benim (Özhal 2010a)

DM-66

Mektup yazdım yaz idi
Kalemim kiraz idi
Daha çok yazacaktım
Mürekkebim az idi (Özhal 2010a)

DM-67

Minarede ezan var
Has bahçede gezen var
Diyarbakir içinde
Yüreğimi ezen var (Özhal 2010a)

DM-68

Pacalardan kuş uçtı
Mendilim suya düştü
Ağlama yar ağlama
Ayrılık bize düştü (Özhal 2010a)

DM-69

Pencereden bahıyor
Eli çorap dohıyor
Şu kızın güzelliği
Beni candan yahıyor (Özhal 2010a)

DM-70

Portakal leymun topla
Gül destesi ayıkla
Sen benim olacaksın
Gece gündüz sayıkla (Özhal 2010a)

DM-71

Şehrin dört yanı beden
Söyle sevgilim neden
Madem ki sevmiyordun
Neden aldattın beni sen (Özhal 2010a)

DM-72

Şu dağlar olmasaydı
Sarıp solmasaydı
Ölüm Allah'ın emri
Ayrılık olmasaydı (Özhal 2010a)

DM-73

Tüfengim dolu saçma
Sevgilim benden kaçma
Yedi yerde yaram var
Bir yarada sen açma (Özhal 2010a)

DM-74

Şeftali çiçeklendi
Bal verdi böceklendi
Ağla gözlerim ağla
Ayrılık gerçekleşti (Özhal 2010a)

DM-75

Şu dağın başındayım
On iki yaşındayım
On iki yaştan beri
Yar senin peşindeyim (Özhal 2010a)

DM-76

Şu dağlar bizim olsa
Meyvesi üzüm olsa
Yar yatmış uyhudadır
Yastığı yüzüm olsa (Özhal 2010a)

DM-77

Uzakta var kuş pini
Oldum kızlar düşküni
Yarimi kaybetmişem
Yola düştüm kış günü (Özhal 2010a)

DM-78

Yana yana kül oldum
Bir esmere kul oldum
Kuş dilin bilmez iken
Şakıdım bülbül oldum (Özhal 2010a)

DM-79

Yaylaların yoğurdu
Seni kimler doğurdu
Seni doğuran ana
Bal ilemi yoğurdu (Özhal 2010a)

DM-80

Yol üstünde han olur
Han kapısı yan olur
Yarim senin yolunda
Kavga değil kan olur (Özhal 2010a)

DM-81

Yolumuz Karacadağ'a
Gidiyih sola sağa
Böyle işler yürümi
Sen Kürd begi ben ağa (Özhal 2010a)

DM-82

Yanındaki nar mıdır
Koynundaki yar mıdır
Doğru söyle sevdiğim
Başka dostun var mıdır (Özhal 2010a)

DM-83

Yazı yazdım yaz idi
Kalemim kiraz idi
Daha çok yazacaktım
Mürekkeğim az idi (Özhal 2010a)

DM-84

Yoldan giden develer
Çalı çırpı geveler
Bir çift keklığe benzer
Koynundaki memeler (Özhal 2010a)

DM-85

Yumurtanın sarısı
Yere düştü yarısı
Benim sevdiğim dilber
Olmuş zabıt karısı (Özhal 2010a)

DM-86

Yüreğimde yara var
Mendilimde kara var
Gettim tabip yanına
Dedi var get yare var (Özhal 2010a)

DM-87

Yüzük yüzük içinde
Yüzük zarfın içinde
Bir güzel yar sevmişem
Diyarbakir içinde (Özhal 2010a)

DM-88

Ocakta duman olur
Gün olur zaman olur
Diyarbakir karpuzu
Her yerden yaman olur (Özhal 2010a)

DM-89

Gider iken nahıra
Buldum bahır parasi
Oğlan gelme peşimden
Yersin bıçak yarasi (Özhal 2010a)

DM-90

Yüzüm yüzüne bakar
Fiskayadan su akar
Yeni bayanlar varken
Eskilere kim bakar (Özhal 2010a)

DM-91

Yük dibinde unum var
Allah'tan umudum var
Seni bana verseler
Camilere mumum var (Özhal 2010a)

DM-92

Karanfilem kararım yok
Zencefilem zararım yok
Ben seni çoktan sevmişem
Senin benden heberin yok (Özhal 2010a)

DM-93

Dağlar dağladı beni
Gören ağladı beni
Neyledi zalim felek
Derde bağladı beni (Özhal 2010a)

DM-94

Diyarbakir bedendir
Suyu akmaz nedendir
Her gün gelip giden yar
Bugün gelmez nedendir (Özhal 2010a)

DM-95

Diyarbakır diyarım
Yar yitirdim ararım
Diyarbakır bedenleri
Çevirin gidenleri (Telli 2010)

DM-96

Keşkem keşkem olaydım
Keşkem derviş olaydım
Ayda bir senede bir
Yüzün görmüş olaydım. (Telli 2010)

DM-97

Diyarbakir 4 kapi
Git bak o yar ne yapı
Beni gördüğü zaman
Başka küçeye sapi (Telli 2010)

DM-98

Hizmetkardan ağa olmuş
Konagı yıkmış ses ilen,
Hizmetçiden hanım olmuş
Kurnayı kırmış tas ilen (Ş. Aksu 2010)

DM-99

Denizin altı mildir
Seni söyleten dildir
Bir sen söyle bir de ben
Bakalım dertli kimdir. (Telli 2010)

DM-100

Felek aşına felek
Kendi başına felek
Akibet kuş kondurur
Mezar taşına felek (Tutka 2010)

DM-101

Bir taneler taneler
Oturmuş nar taneler
Ölürse çoklar ölsün
Ölmesin bir taneler (Tutka 2010)

DM-102

Bu küçe baş aşağı
Belinde şal kuşağı
Her gün gel burdan saviş
Çatlasın el uşağı (Çavlı 2010)

DM-103

Bu küçe uzun küçe
Küçeye serdim keçe
Hergün ahşam olanda
Yar gelip burdan geçe (Çavlı 2010)

DM-103

Kaya gibi saz olur
Gül açılır yaz olur
Ben gülüme gül demem
Gülün ömrü az olur (Çavlı 2010)

DM-104

Yılana bak yılana
Çıkmış dağı dolana
Ben hayran can kurban
Askerdeki oğlana (Çavlı 2010)

DM-105

Kaleden iner akrep
Ağzında yeşil yaprak
Gel sarılıp çift yatak
Sonumuz kara toprak (Çavlı 2010)

DM-106

Su içilir testiden
Sensin beni mest eden
Akıbeti hayrola
Seni bana dost eden (Çavlı 2010)

DM-107

Aşığım neva bilmem
Bülbülüm sevda bilmem
Düşmüşüm aşk ateşine
Başımdan salabilmem (Çavlı 2010)

DM-108

Su gelir meste gider
Yar dolanır dosta gider
Bu ne güzel diyarbakir
Hasta gelen sağ gider. (Çavlı 2010)

DM-109

Diyarbakir diyardır
Suları şifalıdır
Diyarbakirden kız alan
Cenneti bulacaktır (Dodanlı 2010)

DM-110

Tabakası karadan
Ne bakisan oradan
Yusuf Züleyha gibi
Kavuştura yaradan (Dodanlı 2010)

DM-111

Kuleden yar kuleden
Sesin aldım kuleden
Senin o kaşın gözün
Beni sana kul eden (Dodanlı 2010)

DM-112

Karanfilem biberem
Ben herkesten güzelem
Çok gönlüz dar etmeyin
Misafirem giderem (Dodanlı 2010)

DM-113

Çay önünde karpuzlar
Vuruldum yaram sızlar
Bezenmiş toya gider
Elma yanaklı kızlar (Çavlı 2010)

DM-114

Hadi gelir mektepten
Önlük bağı ipekten
Seni alıp kaçaram
Kurtulasın mektepten (Çavlı 2010 “muallim mektebinde okuyanlar için söylenmiş”)

DM-115

Bende yetim
Sen öksüz bende yetim
Binmişim aşk atına
Yavaş get bende yetim (Özhal 2010a)

DM-116

Ben denize
Rahm eyle ben denize
Bir karaya çıkmadım
Düşeli ben denize (Özhal 2010a)

DM-117

Ben yerine
Bülbül öt ben yerine
Bir öpücük koymuşam
Yanahta ben yerine (Özhal 2010a)

DM-118

Beni senden
Su akar Ben u Senden
Allah ona koymiya
Ayırdı beni senden (Özhal 2010a)

DM-119

Böyle bağlar
Yar başın böyle bağlar
Gül açmaz bülbül ötmez
Yıkılsın böyle bağlar (Özhal 2010a)

DM-120

Bu dala

Bülbül konar bu dala

Bileydim dal çürüktür

El atmazdım bu dala (Özhal 2010a)

DM-121

Bu handan

Kervan çıhtı bu handan

Kes zülfün mazat eyle

Beni kurtar bu handan (Özhal 2010a)

DM-122

Dağ dayandı

Öğüme dağ dayandı

Bu nasıl aşk u sevda

Ben yandım dağ dayandı (Özhal 2010a)

DM- 123

Dağ olmaz

Duman çökmüş dağ olmaz

Dedim kalbim dağladın

Dedi böyle dağ olmaz (Özhal 2010a)

DM-124

Dağıdır

Öt bülbül yar dağıdır

Bu gönlümün gamını

Ancak o yar dağıdır (Özhal 2010a)

Değerlendirme

Derlenen bütün manilerin nazım birimi dörtlüktür. Manilerde büyük oranda 7'li hece ölçüsü kullanılmış olmakla beraber DM-98'de 8'li, DM-108 ve DM-109'da 7 ve 8'li hece ölçüleri karışık kullanılmıştır. Manilerin nazım şekli DM-98 dışında tümüyle (aaxa) mani tipi kafiye dizilişine sahiptir ve nazım şekli manidir. Sadece DM-98'de (abab) kafiye düzeni görülmektedir. DM-114'ten sonrası ilk dizesi 7 heceden az olan kesik manilerdir. Maniler içerik olarak bir iki tane gurbet konulu mani dışında neredeyse bütünüyle sevda manileridir. Bu manilerde felekten yakınma, sevgiliye kavuşma isteği, evlilik arzusu, sevgiliye sitem, ayrılık acısı gibi konular işlenmiştir. İlk 2 mani de sevda manisi olup iki sevgilinin atışmasını içeren karşılıklı okunan manilerdir.

Eskiden Diyarbakır'da mani söyleme geleneği bayanların sohbet günlerinin veya "şehriye kesme" günlerinin vazgeçilmez eğlenceleri arasında gelirmiş. Günümüzde ise bu gelenek ancak akıllarda kalan eski manilerin bazı ortamlarda yeri gelince okunmasıyla veya Diyarbakır'la ilgili düzenlenen gün ve gecelerde gösteri amaçlı devam etmektedir.

1.1.2.Türküler

Türk halk şiiri türlerinin en eski ve yaygınlarından biri olan “türkü”, aynı zamanda Türk müziğinde kendi içinde sistematik bir bütünlüğe sahip, ezgiler topluluğunun da müzikal bir form olarak adıdır. Türkü, *Divanü Lugati't Türk'te türkü*, “ır” ve “yır” şeklinde geçmektedir. Azerbaycan Türkçesinde “mahnı”, Başkurt Türkçesinde “halk yırı”, Kazak Türkçesinde “türki” (türik halık anı), Kırgız Türkçesinde “eldik ır”, tatar Türkçesinde “halık cır”, “Özbek Türkçesinde “türki” veya “halk koşigi”, Uygur Türkçesinde “nahşa” veya “koça nahşisi”, Türkmen Türkçesinde ise “halk aydımı” türkü karşılığında geçen terimlerdir (Çobanoğlu, 2010: 46).

Türkiye Türkçesinde, sözlü kültür ortamında geleneksel ezgilerle söylenen her nazım parçası “türkü” diye isimlendirilmektedir. Türkü, kendi başına bağımsız bir nazım şekli değildir. Kendi başlarına bağımsız nazım türleri ve şekilleri olan mani ve koşma şekliyle söylenen bir nazım bile, “türkü” ezgisiyle söylenirse türkü olur. Bundan ötürü konuyu ilk ele alan araştırmacılardan günümüze değin, türkülerin geleneksel ezgileri ve bunlara son zamanlarda “türkü formunda” sıfatıyla eklenen “besteleri” bu nazım türünün en önemli tür belirleyici ölçütüdür. Kalenderi, semai gibi ezgi yönü ayrı bir tür kabul edilen diğer nazım türlerinin aksine türküler, bugüne kadar tamamı derlenememiş sayıda bir ezgi dağarcığına veya bütüncesine (korpus) sahiptir. Bundan ötürü türkülerini belli sayıdaki ezgiyle de sınırlamak mümkün değildir. Ancak bugüne kadar bilinen ve incelenen ezgilerin de kendi içinde tutarlı bir sistematik içerisinde ortak bir tavıra ve formel bir bütünlüğe sahip oldukları, buna bağlı olarak benzerlerinden kolayca ayrıldıkları bilinmektedir. Bu özellikleri nedeniyle, Türk anonim halk edebiyatının en yaygın olarak icra edilen türlerinin başında “türkü”ler gelmektedir (Çobanoğlu, 2010: 46).

Bu yaygınlığına karşılık, türkülerini şekil, yapı ve ezgi yönünden sınırlamak çok zordur, çünkü çok farklı biçim, yapı ve ezgide oluşturulmuş türkü vardır. Dahası, halkın geniş bir kesimi ve âşıklar, ezgiyle söylenen her türlü manzum

parçayı “türkü” olarak adlandırır. Çözümsüz gibi görünen bu problemin çözümü, “türkü” kelimesinin nasıl oluştuğunu açıklayabilecek bir analizle mümkündür. Bu konuya yönelen ve “türkü” kelimesinin nereden geldiğiyle ilgili çeşitli fikirler vardır. Bunlardan en sık karşımıza çıkanı, Türk kelimesine -î nispet eki (aidiyet eki) eklenerek “türki” elde edildiği ve bu kelimenin zamanla Türkçenin ses uyumuyla “türkü” şeklini aldığı şeklindedir. Bu açıklama bizi hiç bir yere götürmez ve bize bu türle ilgili tespitler konusunda da yeni bir şey ifade etmez (Çobanoğlu, 2010: 46-47).

Bugün “türkü” olarak söyleyip yazdığımız bu kelime, eski cönk ve mecmualarda “türkiy” şeklinde dar ünlüyle söylenilmekte ve yazılmaktadır. Bizim kanaatimize göre, “türkiy”in daha önceki şekli “Türk ezgileri” veya “havaları” anlamında “türk küy” olmalıdır. Ancak tekrar edilen “kk” sesleri “y” sesinin daraltıcı tesirleriyle bitişerek önce “türkiy”e, daha sonra da “türki” haline dönüşmüştür. Bu dönüşüm sürecinde, kırsal kesimde yaşayan göçebe taşralı anlamındaki “türk”e nispetle bu yeni anlamların yüklendiği dönemlerde, şehirlere veya “şar”lara, yerleşen Türkler de, “şar-küy”leri (şehir havaları) icat etmişlerdir. Bu adlandırma “türkiy” ve “türki” örneklerinin etkisiyle önce “şarkiy” sonra da “şarki” şeklini alır. Türkü kelimesindeki etimolojik yanlışlık, “şarki” kelimesinin etimolojisinde de karşımıza çıkar ve “şarka ait” diye tuhaf bir biçimde izah edilir. “Çünkü bu terimi yapan ve bu tür havalara bu adı veren biziz ve biz şarkız, neden batıda yaşıyormuş gibi bu ezgileri “şarka ait” diye adlandırırım. Burada “şar” yani “şehire ait küyler” veya “havalar” anlamında bir adlandırma söz konusu olduğu son derece açıktır.” (Çobanoğlu, 2010: 47).

Şekil olarak türküler, çoğunlukla beyitler ve kıtalar biçiminde ve bunlara çeşitli sayılarda eklenmiş mısralarla oluşturulmuş nakaratlardan meydana gelirler. Bunlar, çeşitlilik gösterdikleri için tamamını birer nazım biçimi olarak kabul etmek mümkün değildir. Hece ölçüsü bakımından türküler, duraklı veya duraksız, genellikle 7 ile 15 arasındaki heceli kalıplarla oluşturulurlar. Ancak gelenekte yaşayan türkü örneklerine baktığımız zaman, bunun da kesin bir sınırlama olmadığı anlaşılır. Örneklere bakıldığında, türküler, hece ölçüsünün bütün kalıplarıyla söylenebilir ancak yedili, sekizli ve on birli hece ölçüsünün

daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Sadece bu durum bile, türkünün bir nazım şekli olmamasının son derece net bir kanıtı olarak kabul edilebilir (Çobanoğlu, 2010:47).

Bilindiği gibi, türkülerde kıtalar yapı bakımından iki bölümden oluşur. Birinci bölüm türkülerin asıl sözlerinin bulunduğu bölümdür ve bu bölüme “bent” denilir. İkinci bölüm ise bendin sonunda tekrarlanan “nakarat” kısmıdır. Bu bölüme “bağlama” veya “kavuştak” da denilmektedir. Bentler ve kavuştaklar kendi aralarında kafiyelenirler. Birçok açıdan türkülerin en önemli kısmı kavuştak veya nakaratlardır. Yapı veya şekil olarak taşıdıkları özelliklerin başında “tekrar” gelir. Tekrar, hafızalarda yer edecek bir metnin sözlü kültür ortamında yegane oluşturulma yoludur (Çobanoğlu, 2010:47).

“Bu işlevlerine bağlı olarak türküler, sözlü kültürde kendine has şartlarda adeta bir “tören” veya topluluğu birleştiren “ayin” havasında icra olunurlar. Özellikle ilk ortaya çıktıkları mitik veya mitolojik bağlamlarda, tamamen dinî mahiyette oldukları düşünüldüğünde bu hususiyetleri daha iyi anlaşılabilir.” (Çobanoğlu 2010: 47).

Türküler kültürümüzde son derece önemli ürünlerdir. Yüzyıllardan beri insanımız sevincini, derdini, acısını, aşkını, gurbetliğini, ayrılığını, kavuşmasını türkülerle dile getirmiştir. Türküler ortaya çıktıktan sonra halk tarafından öylesine sahiplenilir ki dilden dile eklenerek, yahut eksilerek, farklılaşarak aktarılır. Çoğu zaman ilk söyleyeni, sahibi hatırlanmaz çünkü artık halka mal olmuş, anonim bir eser haline gelmiştir.

DT-1 (Suya Gider Su Testisi Elinde)

Suya gider su testisi elinde
Sudan da gelir yaş eteği belinde
Aslını sorarsan Diyarbekir elinde

Alem de bilir ben o yara yangınam
Cihan da bilir ben o yara tutgunam

Suya gider su testisin doldurur
Sudan da gelir gül benzini soldurur
Anam duysa babam beni öldürür

Alem de bilir ben o yara yangınam
Cihanda bilir ben o yara tutgunam (Çavlı 2010)

DT-2 (Pencerede durmalı)

Pencerede durmalı
Martini doldurmalı
Vallah billah enişte
Bu ablami vurmali

Heeeeey baygınlık geldi bahan
Yar yandım sahan
Heç mi merhametin yok enişte bahan
Umarım ablam öle ben varam sahan

Kale kaleye karşı
Kalenin altı çarşı
Gel sarılıp yatalım
Dosta düşmana karşı

Heeeeey bayğınlık geldi bahan
Yar yandım sahan
Heç mi merhametin yok enişte bahan
Umarım ablam öle ben varam sahan (Tutka 2009)

DT-3 (Odasına Vardım)

Odasına vardım kahve pişirir
Kınalı parmaklar fincan düşürür
O yarın bakışı aklım şaşırır

Söyleyin ahbablar nasıl edeyim
Nazlı yardan ayrılmışam kime gideyim

Odasına vardım namaza durmuş
Kaşları gözleri kendine uymuş
Sanırım karşımda bir aydır doğmuş

Söyleyin ahbablar nasıl edeyim
Nazlı yardan ayrılmışam kime gideyim

Odasına vardım kahve dibeği
Dibeğe vurdukça oynar göbeği
Ne sen gelin oldun ne ben güveği

Söyleyin ahbablar nasıl edeyim
Nazlı yardan ayrılmışam kime gideyim

Odasına vardım olir mi böyle
Ellerim koynunda merhamet eyle
Bir sözün var ise gel bana söyle

Söyleyin ahbablar nasıl edeyim
Nazlı yardan ayrılmışam kime gideyim

Odasına vardım bir uçten uce
İçinde yatmadım üç gün üç gece
Kurbanlar keserim geldiğin gece

Söyleyin ahbablar nasıl edeyim
Nazlı yardan ayrılmışam kime gideyim (K.Özhal 2010b)

DT-4 (Evlerinin Direği)

Evlerin direği yar yar yar yar
Kardan beyaz bileği yarım yarım baygınam
Kaşan gözen vurgunam ben de sana tutgunam

Evleri görünüyor yar yar yar yar
Gönüldür veriliyor yarım yarım baygınam
Kaşan gözen vurgunam ben de sana tutgunam (K. Özhal 2010b)

DT-5 (Çayın Öte Yüzünde)

Çayın öte yüzünde
Ceylan oynar düzünde
Ben yarımı tanıram
Çifte ben var yüzünde

Aşam yar değme bana
Paşam yar değme bana
Toyda vuruldum sana

Çay önünde çağlaram
Desteyle gül bağlaram
Deseler yarın geli
Çifte kurban bağlaram

Ağam yar değme bana
Paşam yar değme bana
Toyda vuruldum sana

Çay önünde camkhana
İçinde gülüpkhana
Gülap suyun dökmeyin
Belki yarım yıkhana

Ağam yar değme bana
Paşam yar değme bana
Toyda vuruldum sana (K. Özhal 2010b)

DT-6 (Dağlar Dağımdır Benim)

Dağlar dağımdır benim
Gam otağımdır benim
Ağlatma zalim felek
Harap çağımdır benim

Oy nidem nidem nidem
Gel seni alıp gidem
Evi barkı terk edem

Bu dağlar olmasaydı
Gül benzin solmasaydı
Ölüm Allah'ın emri
Ayrılık olmasaydı

Oy nidem nidem nidem
Gel seni alıp gidem
Evi barkı terk edem

Dağların arkasından
Yandım yar sevdasından
Beni de çağırısaydı
Giderdim arkasından

Oy nidem nidem nidem
Gel seni alıp gidem
Evi barkı terk edem

Dağlar dağladı beni
Gören ağladı beni
Neyledi zalim felek
Derde bağladı beni (K.Özhal 2010b)

DT-7 (Yemen Türküsü)

Havada bulut yoh bu ne dumandır
Mahlede ölüm yoh bu ne şivandır
Bu yemen elleri ne de yamandır

Anum yemendir gülü çimendir
Giden gelmiyor acep nedendir
Burası muştur havası hoştur
Giden gelmiyor acep ne iştir

Kışlanın önünde redif sesi var
Bakın çantasına acep nesi var
Bir çift potiniyle bir de fesi var
Anum yemendir gülü çimendir
Giden gelmiyor acep nedendir
Burası muştur havası hoştur
Giden gelmiyor acep ne iştir

Kışlanın öğünde üç ağaç incir
Kolumda kelepçe boynumda zincir
Zencirin yerleri ne yaman sancir

Anum yemendir gülü çimendir
Giden gelmiyor acep nedendir
Burası muştur havası hoştur
Giden gelmiyor acep ne iştir

Kışlanın öğünde sıra söğütler
Yüzbaşı binbaşı asker öğütler
Yemene gidenler baba yiğidler

Anum yemendir gülü çimendir
Giden gelmiyor acep nedendir
Burası muştur havası hoştur
Giden gelmiyor acep ne iştir

Kışlanın önünde bir sürü kazlar
Ayağım ağrıyor yüreğim sızlar
Yemene gidene ağlıyor kızlar

Anum yemendir gülü çimendir
Giden gelmiyor acep nedendir
Burası muştur havası hoştur
Giden gelmiyor acep ne iştir

Mardin Kapısına kelek bağlanmış
Yemene gidenler yürek dağlamış
Analar babalar kara bağlamış

Anum yemendir gülü çimendir
Giden gelmiyor acep nedendir
Burası muştur havası hoştur
Giden gelmiyor acep ne iştir (K. Özhal 2010b)

DT-8 (Kara Sandık Açamadım)

Kara sandık açamadım lo lo
Cihezimi seçemedim lo lo
Yazık olmuş gençliğime lo lo
Bir genç ile kaçamadım lo lo

Lo lo sana hayran olsun lo lo
Bu can sana kurban olsun lo lo

Saçımı üçe böldiler lo lo
Bölük bölük de ördiler lo lo
Yardan muradım almadan lo lo
Kolum kanadım kırdılar lo lo

Lo lo sana hayran olsun lo lo
Bu can sana kurban olsun lo lo

Başındaki puşi midir lo lo
O da Antep işi midir lo lo
Yanağını dişlemişler lo lo
Söyle serhoş işimdir lo lo

Lo lo sana hayran olsun lo lo
Bu can sana kurban olsun lo lo

Ezme ile süzme ile lo lo
Yar bulunmaz gezme ile lo lo
Mezarımı kızlar kazsın lo lo
Altın gümüş kazma ile lo lo (K. Özhal 2010b).

DT-9 (Meclisine Nail Oldum Ben Bir Kaşı Karaya)

Meclisine nail oldum ben bir kaşı karaya
Yok mi tabip semtimizde merhem ede yaraya
Benim bir efendim vardır merhem eder yaraya

Hangi derdime yanayım dağlar derdim var benim
Başımı sevdaya salan bir güzelim var benim

Evlerinin önünde anam kara üzüm asması
Beline kuşak bağlamış o da acem basması
Buralarda yar severler anadolu yosması

Hangi derdime yanayım dağlar derdim var benim
Başımı sevdaya salan bir güzelim var benim (K. Özhal 2010b)

DT-10 (Yüksek Minarede Kandiller Yanar)

Yüksek minarede kandiller yanar
Kandilin üstüne bülbüller konar
Herkes sevdiğine böyle mi yanar

O yarin elinden nereye varayım
Gel etme incitme gönlüm sinen sarayım
Ah kadan olayım

Yüksek minareye kandil olaydım
Yarimin ince beline kemer olaydım
Seher uykusunu göğsünde alaydım (K. Özhal 2010b)

DT-11 (Su İçemem Testiden)

Su içemem testiden,
Sensin beni mest eden.
Akıbeti hayır olsun,
Seni de bana dost eden.

Ağa yarim nenni nenni,
Paşa yarim nenni nenni,
Dola kolların sar boynuma yar delikanlı.
Aman, şekerli ballı, of elma yanaklı, kiraz dudaklı.

Su içtim yudum yudum,
Gel benim nazlı dudum.
Dünya güzel kesilse,
Sensin benim umudum.

Ağa yarım nenni nenni,
Paşa yarım nenni nenni,
Dola kolların sar boynuma yar delikanlı.
Aman, şekerli ballı, of elma yanaklı, kiraz dudaklı (Çavlı 2010)

DT-12 (Bak Ay Göründü Meşeden)

Bak ay göründü meşeden
Avcılar bekler köşeden
Kokusunu gülden almış
Yanakları menekşeden

Esti baharın nesimi
Ne hoş edadır kesimi
Aldım o yarin sesini heyhey aldım o yarin sesini

Ay gitti yücede kaldı
Gözlerim ardınca kaldı
Taş gönlüm polat gönlüm
Eridi de azca kaldı

Esti baharın nesimi
Ne hoş edadır kesimi
Aldım o yarin sesini, heyhey aldım o yarin sesini (Çavlı 2010)

DT-13(Altın Kastal)

Altın kastal Şeyh matar aman yar
Gördükçe derdim artar leylim yar
Kim yarimi sorarsa aman yar
Kasaplarda et satar leylim yar
Leylim leylim leyl olsun aman yar
Her akşamın hayr olsun canım yar (K. Özhal 2010b)

DT-14 (Çavuş Türküsü)

Diyarbekir ile bağlar arası
Yakhti beni kaşlarınının karası
Sende kurşun bende piçağ yarasi

Yandım çavuş yandım senin elinden
Çokh sallanma kasaturan fırlar belinden

Şeyh Matardan bir mum aldım yakmağa
Yakhip yakhip yar yoluna bakmağa
Altun ister gerdanına takmağa

Yandım çavuş yandım senin elinden
Çokh sallanma kasaturan fırlar belinden

Diyarbekrin dört tarafı bağ çalar
Yarım durmuş pencerede def çalar
Aşık olan birbirini parçalar

Yandım çavuş yandım senin elinden
Çokh sallanma kasaturan fırlar belinden

Diyarbekrin dört tarafı gül nergiz
Biz üç kardaş üç orduya yeteriz
Yar yoluna nece kanlar dökeriz

Yandım çavuş yandım senin elinden
Çokh sallanma kasaturan fırlar belinden (K. Özhal 2010b)

DT- 15 (Güle Gider Bostana)

Güle gider bostana
Gül doldurur fistana
Korkaram yağmur yağa
Mantin çarşaf ıslana dı loy loy

Akh ne yaman yar güle
Kefoka kıtır bile

Güle gider bağçaya
Hele güleyi sorarsan
Benzi on dörtlük aya dı loy loy

Akh ne yaman yar güle
Kefoka kıtır bile (K. Özhal 2010b)

DT-16 (Ay doğar Bedir Allah)

Ay doğar bedir Allah lo
Bu sevda nedir Allah
Ya benim yarı gönder lo
Ya bahan sabır Allah
Oy nidem nidem nidem
Evi barkı terk edem
Yarım nereye gidem

Ay doğar sini sini
Sevmişem birisini
Cellad varsa boynumi
Söylemem doğrusini

Oy nidem nidem nidem
Evi barkı terk edem
Yarım nereye gidem (K. Özhal 2010b)

DT-17 (Oğlan Oğlan Türküsü)

Oğlan oğlan boynuma dolan
Kolum sana yastık saçlarım yorgan
Ne güzel oğlan yaralım çoban

Oğlanın elinde lüver belinde
Oğlan çıkmış çarşıya fesi elinde
Ne güzel oğlan yaralım çoban

Oğlana yaptırırım gümüştten kaşık
Üstüne yazdırdım ben sana aşık
Ne güzel oğlan yaralım çoban

Oğlana yaptırırım gümüştten nalın
Üstüne yazdırdım ben senin malın
Ne güzel oğlan yaralım çoban

Oğlana yaptırırım fildişi tarak
Tara kahkülünü bir yana bırak
Ne güzel oğlan yaralım çoban

Oğlan oğlan kalk gidelim
Sıgarayifeneri yak gidelim
Ne güzel oğla yaralı çoban

Oğlanın kapısı telgraf Şişi
Ağzında parlıyor altından dişi
Ne güzel oğlan yaralı oban (K. Özhal 2010b)

DT-18 (Oynama Yorulursun)

Oynama yorulursun ha ha ninna
Civansın kırılırsın ha ha ninna
Sen bir dũnya gũzeli ha ha ninna
Her yerde bulunursun ha ha ninna
Ninna ninna ninna ninna

Malım mũlkũm yediler ha ha ninna
Bana güzel dediler ha ha ninna
Malım mũlkũm tũkendi ha ha ninna
Haydi siktir dediler ha ha ninna
Ninna ninna ninna ninna

Kalk oyna boynun gŕrũm ha ha ninna
Komalı kolun gŕrũm ha ha ninna
Allah kismet ederse ha ha ninna
Seninde toym gŕrũm ha ha ninna
Ninna ninna ninna ninna

Evleri yol ũstũdũr ha ha ninna
Kemerı bel ũstũdũr ha ha ninna
Hergũn gel buradan savuş ha ha ninna
Ko desinler dostudir ha ha ninna
Ninna ninna ninna ninna (Tutka 2010)

DT-19 (Çiçekler Ne Diyorlar)

Lale derki ben alayım
Kanadım altı karayım
Cümle çiçekten alayım
Benden gayri çiçek varmı hey

Çayır çimen ulu dağlar
Yarım gurbet elde ağlar

Yasemin der boynum uzun
Çocuklara yoktur sözüm
Kibarkardır iki gözüm
Benden ala çiçek varmı hey

Çayır çimen ulu dağlar
Yarım gurbet elde ağlar

Nergis derki ben nazliyem
Sarp kayalarda gizliyem
Mavi donlu kök gizleyem
Benden ala çiçek varmı çiçek varmı hey

Çayır çimen ulu dağlar
Yarım gurbet elde ağlar

Çiğdem derki ben alayım
İğit başına belayım
Hepisinden ben alayım
Benden ala çiçek varmı çiçek varmı hey

Çayır çimen ulu dağlar
Yarım gurbet elde ağlar

Menekşe der be hey Tanrı
Benim boynum niye eğri
Yardan ayrı düştüm gayri
Enden ala çiçek var mı çiçek var mı hey

Çayır çimen ulu dağlar
Yarım gurbet elde ağlar

Arı gül der benzim sari
Koklamasın bazı kari
İzi yaradandır Tanrı
Benden ala çiçek var mı çiçek var mı hey

Çayır çimen ulu dağlar
Yarım gurbet elde ağlar

Beyaz gül der ben beyazım
Gece gündüzden ayazam
Cümle çiçeklerden azam
Benden ala çiçek var mı çiçek var mı hey

Çayır çimen ulu dağlar
Yarım gurbet elde ağlar

Penbe gül der ben güzelem
Yanakta bade süzerem
Kibar ellerde gezerim
Benden ala çiçek var mı çiçek var mı hey

Çayır çimen ulu dağlar
Yarım gurbet elde ağlar

Rehan eder çözüm haktır
Cümle çiçekler ahmaktı
Hepimizin bir topraktır
Benden ala çiçek varmı çiçek varmı hey

Çayır çimen ulu dağlar
Yarım gurbet elde ağlar (K. Özhal 2010b)

DT-20 (Hayvanlar Ne Diyorlar)

Ako diger benim yüzüm karadır
Kadir mevlam cümlemizi yaradır
Benim yuvam hepisinden aladır
Yolculardan haberciğim var benim

Tavuk diyer siz paçamı süpürün
İri ugağ yumurtamı götürün
Begenmediz vurun beni öldürün
Nede güzel kayğanagım var benim

Balığ diyer ben deryada yüzerem
Sağ yanımı tavada kızarıram
Meclislerde kadeh bade süzerem
Nede güzel sarhoşlarım var benim

Koyun derki ben yemesem doymanam
Dağda gezsem ot kökünü koymanam
Süde gelse hiç birinden kalmanam
Nede güzel kele yağım var benim

Geçi diyer ben naşiyam naşiyam (acemi)
Dağa çıksam şaytanların başiyam
Süde gelse hepisinden yağşiyam
Nede güzel kaymaklarım var benim

Deve der hamurimi yogurın
Uzun uzun çuvallara doldurun
Yemedimse urun beni öldürün
Nede güzel hanım gidişim var benim

Al at diyer ben canımdan bezerem
Sahibimle sahraları gezerem
Al gerdana altın inci dizerem
Nede güzel meydancığım var benim (K. Özhal 2010b)

DT-21 (Bu Dere Buz Bağlamış)

Bu dere buz bağlamış
Dibi nergiz bağlamış
Beni bir gelin vurmuş
Yaramı kız bağlamış

Deveyi düzde gördüm
Zülüfü yüzde gördüm
On iki gelin sevdim
Cilveyi kızda gördüm

Bu dereler bu düzler
Zülüf kesilen yüzler
Bir öptüm sarhoş oldum
Evimi yıkhan gözler (K. Özhal 2010b)

DT-22 (Arpa Orağa Geldi)

Arpa orağa geldi
Oy oy oy oy oy oy
Zülûf tarağa geldi
Di loy loy loy loy
Kalkın selama durun
Oy oy oy oy oy
Nazlım odama geldi
Di loy loy loy loy

Eğirmen kertli olur
Oy oy oy oy
Yar seven dertli olur
Di loy loy loy loy

Seversen bir esmer sev
Oy oy oy oy
Esmer mürvetli olur
Di loy loy loy loy

Bahçemiz beş ağaçtan
Oy oy oy oy
Sevdamız tatlı baştan
Di loy loy loy loy
Başlarınız gene baştan
Di loy loy loy loy
Bahçe çiçek açınca
Oy oy oy oy
Zevk u sefa olunca
Di loy loy loy loy
Di loy loy loy loy

Yeşil çimen üstünde
Oy oy oy oy
Oynayalım doyunca
Di loy loy loy loy (K. Özhal 2010b)

DT-23 (El Ele Ver Gidağ)

El ele ver gidağ pürüthanaya
Kurban olum seni doğan anaya
Seni doğdi beni saldi belaya

Ermenisin ermenisin ermeni
Bu derdimin dermanisin dermani

Evimin önünden gelip geçersin
Kanımı kadehe koyup geçersin
Ne beni alırsın ne vaz geçersin

Ermenisin ermenisin ermeni
Bu derdimin dermanisin dermani (K. Özhal 2010b)

DT-24 (Yaş Türküsü)

Mevlam bir adama çocuk verince
Bağçada bitmiş bir fidana benzer
Büyüyüpte bir yaşına girince
Sanki kokulu güldana benzer
İkisinde serhoş gibi dolaşır
Üç yaşında her nesneye ulaşır
Dört yaşında gördüğüne sataşır
Beş yaşında kaşlar kemane benzer
Altısında kendi söyler düşüni

Yedisinde değiştirir dişini
Sekizinde bahta koyar içini
Dokuzunda taze bostana benzer
On yaşında konca gldr açılır
On birinde abı hayat saçılır
On ikide boyu beli saçılır
On nde gözler mestana benzer
On dördünde güzelliğin bağıdır
On beşinde gören aklın dağıdır
On altıda yiğitliğin çağıdır
On yedide sanki ceyslana benzer
On sekizde belli eder arını
On dokuzda gözetir Őıkarını
Yirmisinde kendi bulur yarını
Zencirin koparmış aslana benzer
Yirmi beşte bıyıkları burulur
Otuzunda akan sular durulur
Otuz beşte günahları sorululur
Ateşe atılmış pervana benzer
Kırk yaşında kazal dökülür bağlar
Kır beşinde günahlarına ağlar
Ellisinde oğullara bel bağlar
Dağ başında çökmüş dumana benzer
Elli beşte sızı iner dizine
Altmışında duman çöker gözüne
Altmış beşte hiç bakılmaz yüzüne
Ahireti gözetir sphana benzer
Yetmişinde gördükleri dş olur
Yetmiş beşte artık çöker kiş olur
Sekseninde badem gözler yaş olur
Yolunu kaybetmiş kervana benzer
Seksen beşte artık beli bükülür

Biter ömrü takatı gücü sökülür
Doksanında hep dişleri dökülür
Geldi geçti şimdi yalana benzer
Doksan beş yaşına girip aşınca
Ölüm korkusu gelip yaklaşınca
İnsanoğlu yüz yaşına varınca
Sanki savrulmuş harmana benzer (Çavlı 2010)

DT-25 (Hoca Kızı Türküsü)

Hüsrev Paşa damında
Cigara parmağında
Allah ruhimi alsın
Yarımın kucağında

Oy cümbüşe cümbüşe
Delala min derguşe (çocuk)

Dam üstünde kediler
Mırnav mırnav dediler
Hocamızın kızları
Kharputliyi sevdiler

Oy cümbüşe cümbüşe
Delala min derguşe

Diyarbakri su bastı
Şeftali çiçek açtı
Bizim hocanın kızı
Saat dokuzda kaçtı

Oy cümbüşe cümbüşe
Delala min derguşe

Dam üstünde serçeler
Ayağında nalçalap
Akşam olsun sora gel
Abem seni parçalar

Oy cümbüşe cümbüşe
Delala min derguşe (K. Özhal 2010b)

DT-26 (Hapishane Türküsü)

Viran kalsın şu mahpusun kilidi
Yüreğimde yağ kalmadı eridi
Akh ne imiş ne imiş kaderim böyle imiş

Hapishane çeşmesi yandan akıyor yandan
Aç kapıyı gardiyan ben usandım bu candan
Akh ne imiş ne imiş kaderim böyle imiş

Hapishane içinde beş ağaç incir
Elimde kelepçe boynumda zincir
Akh imiş ne imiş kaderim böyle imiş

Hapishane içinde ben bir idim bir idim
Evvel böyle değildim zindanlarda çürüdüm
Akh imiş ne imiş kaderim böyle imiş (K. Özhal 2010b)

DT-27 (Hapishane Türküsü)

Ninem getir feracemi giyeyim
Mahkemeye ben gideyim
Siz çekilin davamı ben göreyim

Ağlama kömür gözlüm yanğınam
Yangın değil cemalına vurgunam

Çıhabilsen şu mahpustan saraya
Davacılar düzülmüşler sıraya
Kimsem yoktur gele gire araya

Ağlama kömür gözlüm yanğınam
Yangın değil cemalına vurgunam

Mahpushanelerde görmedim direk
Kimimiz on beşli kimimiz kürek
İdam cezasın adayanmaz yürek

Ağlama kömür gözlüm yanğınam
Yangın değil cemalına vurgunam

Mahpushanelere serdim postımı
Çoh aradım bulamadım dostimi
Bilmem ahpaplarım bahan küstimi

Ağlama kömür gözlüm yanğınam
Yangın değil cemalına vurgunam (K. Özhal 2010b)

DT-28 (Değirmende Döner Taşım)

Değirmende döner taşım
Sevdalılar dertli başım
Bir güzele vurulmuşum

Akh yaralandım yar elinden
Vakh yaralandım yar elinden

Bir daş attım çaya düştü
Çaydan çift güvercin uçtı
Göynüm bir güzele düştü

Ah yaralandım yar elinden
Vah yaralandım yar elinden (K. Özhal 2010b)

DT-29 (Karanfil Eker misin)

Karanfil ekermisin
Bu aşkı çeker misin
Senin bana yaptığın
Sen olsan çekermisin

Uycan uycan uycan canamın
Fırki tiğе fincane canamın

Karanfil eken bilir
Bu aşkı çeken bilir
İkimizin gönlünü
Ancak yaradan bilir

Uycan uycan uycan canamın
Fırki tığe fincane canamın

Karanfil bedrenk olur
Aşka düşen denk olur
Birgün başan gelirse
Görürsün ne renk olur (G. Hamzaoğulları 2010b)

DT-30(Bu dağlar olmasaydı)

Bu dağlar olmasaydı
Sarıp solmasaydı
Ölüm Allahın emri
Ayrılık olmasaydı

Uy nidem nidem nidem
Yarım sensiz ne edem
Bu dağlar duman oldu
Halim pek yaman oldu
Üç gündür görmemişem
Gözlerim duman oldu

Uy nidem nidem nidem
Yarım sensiz ne edem (Çavlı 2010)

DT-31 (Diyarbakir Bedendir)

Diyarbakir bedendir
Suyu akamaz nedendir
Her gün buradan geçen yar
Bugün geçmez nedendir

Diyarbakir dört kapi
Get bak o yar ne yapı
Beni gördüğü zaman
Başka sokağa sapi

Diyarbakir diyarım
Yar itirdim ararım
Gelip geçen yolcudan
Hergün yari sorarım

Diyarbakir sarayım
Seni kimden sorayım
Mektuban hayran oldum
Gül cemalim göreyim

Diyarbakir şehrini
Sevdim bütün yerini
Bildim bana mal olmaz
Boşa çektim kahrini

Diyarbakir diyarım
Hülyamı koma yarım
Bilmem nettin darıldım
Gelde barışağ yarım (Telli 2010)

DT-32 (Mardin Kapısı Şen Olur)

Mardin kapısı şen olur
Dibi değirmen olur
Buralarda yar seven
Mutlaka verem olur

Urfa kapı bağıdır
Yarım karaç değıldir
Ben yarime kıyamam
Yarım küçük çağlıdır

Dağ kapısı taşları
Armudun ağaçları
Bu gece yarım gördüm
Kıvır kıvır saçları

Yeni kapı ağacı
Yaprakları pek aci
Ben yardan ayrılmışam
Yokmu bunun ilacı

Ben u sende bahçalar
Nazlı yar keman çalar
O yarın kaşı gözü
Yüreğimi parçalar (Tutka 2010)

DT-33 (Deliloya Giriş)

Bu şehir Diyarbekirdir adım adım sokaklarını ben gezdim
Ben açtım kapılarını kendi elimle
Sokaklarını kurşunladım sevgilerimle
Anlattım ona rüyalarımı bir masal gibi
Dicle'den, Karacadağ'dan, Ali Pınar'dan
Anadan, babadan, yardan bu kadarmış nasibim
Dicle! Bağı taşlarla dola gelmiş bir nehir
İnceden, hafiften ağlayıp durur
Akrepli, yılanlı sevdalı şehir
Hatırladıkça içim burkudur

Cinalide şöyle bir bahar
Veyahut mevsim yazdır
Çay önünde karpuzlar
Mardin kapu şen olur
Dibi değirmen olur
Değirmenden geçerken yoluma uğradı yar
Ah! Hele yar zalim yar! Vefasız yar!
Rüzgarın başka eser, çiçeğin başka kokar şimdi
Diyarbakır dolar dolar boşanır şimdi
Davul dan! Dan! çalıyor
Bak oyuncular hazır
Sana binlerce selam güzel Diyarbakır (K. Özhal 2010b)

DT-34 (Köçer “Göçebe”)

Ben köçerem uzaktan gelmişem
Diyarbakır küçeleri yanmış tutuşmuş
Araram araram bir dost evi bulamam
Bu şehri sen kendi diliyle bana sor
Sarısı sarı moru mor
Hevselin ardında akşam olur
Bir cuma sabahidi sabahın beşi
Urfa kapısında çingır çingır çingırak
Remoyu vurmuştu tam yedi kişi pusu kurarak
Ulu cami kahvesinde iplik kürsüler
Nargile yanar üstünde tombeki
Çınarın altında başladı sohbet
Çayları yeniden alemledi keke
Kavasi sağır mahallesindeki eviniz hani
İşten dönerdi baban sakosu çininde
Remo'ya kız istememağa gitmişti diyazan
Fatmagilin evinde yanık bir türkü

Vala oğul yavaş yürü bende yetimem
Ben köçerem uzaklardan gelmişem, bilmezem bu küçeleri (K. Özhal 2010b)

DT-35

Ahşam olur güneş gider ay gelir
Mah cemalan bakan gözden yaş gelir
Seni görsem işim gücüm rast gelir
Koma beni bu hasretle yanayım (K. Özhal 2010b)

DT-36

Başım koydum şu sarayın taşına
Küçük yaştan neler geldi başıma
Ölürümse yazın mezar taşına
Ko desinler yar elinden dertlidir (K. Özhal 2010b)

DT-37

Bahçamızda vardı armut fidanı
Bu gariplik viran eder adamı
Bin yıldır ki çektim ah u figanı
Acep sonu selamete çıkar mı (K. Özhal 2010b)

DT-38

Bir taş attım karlı dağın ardına
Gitti değdi vatanıma yurduma
Son akıbet bu ayrılık derdine
Gece gündüz düşünürem ağlaram (K. Özhal 2010b)

DT-39

Bir gül için bülbül geymiş karalar
Bu dert beni iflah etmez paralar
İçerimde göz göz olmuş yaralar
Neşter vurdurup deldiren yok sinemi (K. Özhal 2010b)

DT-40

Bir kara kaş bir kara göz kimde var
Bir tükenmez deli gönül bende var
Yedi yıldır derde derman araram
Heç demisen derde derman bende var (K. Özhal 2010b)

DT-41

Çaya attım iki çakıl taşını
Melul olma sil gözlerin yaşını
Ben bakarken ne çatarsın kaşını
Etme zalim Allah'ından bulasın (K. Özhal 2010b)

DT-42

Dicle coşmuş yine dağlar aşiyor
Gözlerimde hep hayalin yaşıyor
El âlem hep bu halime şaşıyor
Ne yapsalar sen benimsin esmer yar (K. Özhal 2010b)

DT-43

Diyarbakir diyar mıdır il midir
Böyle yapan beni benim dilimdir
Alem bilir o yar benim gülümdür
Ölsem gene vazgeçmem senden yar (Telli 2010)

DT-44

Diyarbakirin yılan ile akrebi
Meşhur olmuş acep nedir sebebi
Senden budur benim ricam yarabbi
Ben ölmeden bir de yarı göreyim (Çavlı 2010)

DT-45

Gece gündüz çağırırım Allahi
Yetiş yardımına kurtar Kadir İlahi
Sen benimsin ben seninem billahi
İsterem ki bir gün evvel olasın (Tutka 2010)

DT-46

Hangi bağın bağbanısan gülüsen
Aklım aldın deli ettin beni sen
Bin yıl geçse gene benim malımsan
Umarım ki bir gün evvel gelesen (Çavlı 2010)

DT-47

Humar gözlüm aklım baştan alan yar
Bu başımı çok sevdaya salan yar
Ne can kaldı ne tahammül yar
Hep eyledim senin yolun telef yar (K. Özhal 2010b)

DT-48

İki dağın arasında kalmışam
Bülbül gibi daldan dala konmuşam
Ne gün gördüm ne de murat almışam
Yazık bana genç ömrümü çürüttüm yar (G. Hamzaoğulları 2010b)

DT-49

Karmi yağmış Diyarbekir dağına
Bülbül konmuş bostanına bağına
Hala geçmiş sarılmağın çağına
Yürü gülüm sağlık ile gelesin (K. Özhal 2010b)

DT-50

Karşı dağlar duman değil meşedir
Yar yoluna gül menekşe döşedir
Yarin kalbi elmastan bir şişedir
Kırılırsa yapılması güç olur (K. Özhal 2010b)

DT-51

Karlı dağlar kalkmayınca aradan
Haber gelmez o gözleri karadan
Ver muradım yeri göği yaradan
Koma beni bu hasretle yanayım (K. Özhal 2010b)

DT-52

Ne bileydim böyle gazap günüm var
Yedi iklim dört köşede ünüm var
Kan etmeye yarım senin gönlün var
Var mı bende bir kabahat söyle yar (K. Özhal 2010b)

DT-53

Sürmelenmiş sürme çekmiş yüzüne
Namahrem peçe çekmiş yüzüne
Kendi Leyla ben mecnunam özüne
Kendi gelmez ben varayım yanına (K. Özhal 2010b)

DT-54

Yazan katip kara yazmış yazımı
Dertten gandan açamanam gözümü
Kadir Mevlam güldürmemiş yüzümü
O benim ki bahtı kara ağlarım (K. Özhal 2010b)

DT-55

Yere döktüm gzyaşımin selini
Bir ah çektim yıktım gurbet elini
Herkes sarmış yosmasının belini
Reva mıdır boynu bükük kalayım (K. zhal 2010b)

DT-56

Nazlım çıkmış merdivenin başına
Güneş vurmuş yüzünün kaşına
Kaçtır yaşın diye sordum o yare
Girdim dedi yeni on beş yaşına (Telli 2010)

DT-57

Baba bugün dağda duman yeri var
Kaşta keman yeri var
Baba z gitsin düğmeleri
Vallah sende gman yeri var (K. zhal 2010b)

DT-58

Baba bugün dağ ayrı duman ayrı
Kaş ayrı keman ayrı
Vallah düşman gözü kör olsun
Elinde zaman ayrı (K. zhal 2010b)

DT-59

Seher oldu uyan yar
Bağrıma taş koyan yar
Beni derbeder ettin
El sözüne uyan yar (K. Özhal 2010b)

DT-60

Seherde uyan yar
Bağrıma kan koyan yar
Tez geldim uyanmadın
Geç geldim uyan yar (K. Özhal 2010b)

Değerlendirme

Araştırma alanımız Diyarbakır'dan derlemiş olduğumuz 60 tane türkünün nazım birimleri ve ölçüleri farklılık göstermektedir. Nazım birimi 3'lük olup nakaratsız olan türküler: DT-4, DT-17'dir. Nazım birimi 3'lük ve nakaratı 2'lik olan türküler: DT-1, DT-3, DT-9, DT-10, DT-14, DT-23, DT-27, DT-28'dir. Nazım birimi 3'lük nakaratı 4'lük olanlar: DT-7'dir. Nazım birimi 4'lük olup nakaratsız olan türküler: DT-2, DT-20, DT-21, DT-22, DT-24, DT-32'dir. Nazım birimi dörtlük olup nakaratı 2'lik olan türküler: DT-8, DT-15, DT-19, DT-25, DT-29, DT-30'dur. Nazım birimi dörtlük olup nakaratı 3'lük olan türküler: DT-5, DT-6, DT-12, DT-16, DT-26, DT-31'dir. Nazım birimi beşlik olan türkü DT-18, altılık olan ise DT-13'dür. DT-33 ve DT-34'de birim ve ölçü aranmaz. DT-34'den sonra yer türkülerin hepsi dörtlük olup yörede maya diye bilinen usulsüz türkülerin içinde yer almaktadır. Derlemiş olduğumuz türküler konu olarak çoğunluğu lirik olup iki tanesi doğayı, iki tanesi de Diyarbakır şehrini konu olarak almıştır. Lirik olan türkülerin de büyük çoğunluğu aşk-sevda türküleri olup, gurbet türkülerinin içinde yer alan ayrılık ve hapisane türküleri de yer almaktadır.

1.1.3.Ninniler

Halk şiirinin anonim türlerinden olan ninni, annenin bebeğinin ağlamasını susturmak veya daha çabuk uyutabilmek için beşik sallarken söylediği basit ve yumuşak melodili türkülerdir. Ninniler daha önceden bilinen sözlerle söyleneceği gibi, doğaçlama olarak da söylendiği görülür. Ninnilerin belli bir şekli ve ölçüsü yoktur. Genellikle beş, yedi veya sekiz heceli dizelerden oluşur. Ana kıta ve kavuştaklarda geçen dize sayısı da değişiktir (Aslan, 2008 :117).

Ninniye Azeri Türkleri “Laylay”, Türkmenler “Allah de anlamına gelen Hu- di”, Özbekler “Elle”, Kazanlar ise “beşik türküsü anlamında bişik cırı” demektedirler. Türkülerden, manilerden, destanlardan alınan kesitlerle yahut tamamiyle özgün olarak ölçülü ölçüsüz söz ve tekerlemelerle çocuğu oyalamaya yarayan ninniler sade, basit bir dille ve hece vezniyle söylenir (Elçin, 1981:265).

Ninnilerin konusu genellikle anne baba sevgisi olup; iyi huy, sünnet, öğrenim, gelin veya damat olma, evlenme gibi geleceğe ait dilekler; yalnızlık, gurbet, yetim ve öksüz kalma gibi konular da söylenen ninninin konusunu oluşturabilir (Elçin, 1981:265).

Ninni, henüz konuşmaya başlamamış çocukları, uyutmak veya ağlarken susturmak için söylenen ezgili anonim şiirlerdir diyebiliriz. Ninni, ayrıca anneye bebek arasında iletişim kurmayı sağlayan en güzel yoldur, bu nedenle asla unutulmayan ve nesilden nesile geçen ürünlerdir. Her anne, annesinden duyduğu ninniye çocuğuna aktarır veya doğaçlama içinden gelen kelimelere yumuşak bir ezgi ekleyerek kendi ninnisini yaratır.

DN-1

Felek beni dul eyledi
Her kapiya kul eyledi
Yaktı canım kul eyledi
Uyu öksüz yavrum uyu
Kimse artık açmaz kapuyu

Diyarbakir kara taştan
Yüreğim kan ağlar baştan
Öksüz kaldın küçük yaştan
Uyu öksüz yavrum uyu
Kimse artık açmaz kapuyu

Ecel aldı bey babanı
Keder kapladı her yanı
Hani aslan babanı hani
Uyu öksüz yavrum uyu
Kimse artık açmaz kapuyu

Götürdüler gelmez geri
Toprak oldu artık yeri
Yılan akrep yemen bari
Uyu öksüz yavrum uyu
Kimse artık açmaz kapuyu (K.Özhal 2010b)

DN-2

Ninni dedim adına
Allah yetişsin imdadına
Büyüyüp yetişende
Beni de al yanına
Ninni yavrum ninni
Uyu yavrum ninni (Y. Karatoprak 2010c)

DN-3

Atam tutam ben seni
Şekere katam ben seni
Akşama baban gelende
Önüne atam ben seni
Uyusun büyüsün neni
Tıpış tıpış yürüsün neni (Y. Karatoprak 2010c)

DN-4

Uyu oğlum can oğlum
Kırmızı mercan oğlum
Baban duysa öldürür
Uyu afacan oğlum
Uyu yavrum nenni
Büyü yavrum neni (İ.Çoban 2010)

DN-5

Nenni deyim yatasan
Çabucak boy atasan
Baban beni doğende
Sen de ona çatasan

Uyu oğluma nenni
Büyü oğluma neni (Karakaş 2010).

DN-6

Uyusunda büyüün neennii
Tıpış tıpış yürüsün neennii
Eeeeeeeeee
E bebeğime eeeeeee
E kuzuma eeeeeee
Annen kıyamaz sana
Eeeeeeeeee (G.Hamzaoğulları 2010b)

DN-7

Dandini dandini dastana
Danalar girmiş bostana
Kov bostancı danayı
Yemesin lahanayı
Eeeeeeeeee
E bebeğime eeeeeeee (G.Hamzaoğulları 2010b)

DN-8

Beşiğe koydum bebemi
Babası sevmiş annesini
Umarım baban zengin olsun
Şekerle beslesin seni. (Y. Karatoprak 2010c).

Değerlendirme

Şekil olarak incelediğimizde derlenen bütün manilerimiz DN-6 dışında dörtlüklerden oluşmaktadır. DN-6'da bir üçlük ve bir dörtlük olup son dizeleri ses tekrarıdır. DN-2, DN-3, DN-4, DN-5, DN-7 dörtlük olup iki dizelik nakaratları vardır. DN-8 ise tek bir dörtlükten oluşmaktadır. İçerik olarak baktığımız zaman dilek-temenni, sevgi, vaat, tehdit, korkutma ve tekerleme şeklinde olan ninnilerimiz annelerin çocuklarını uyutmak için kulaktan kulağa duydukları

eskiden beri varolan ninnilerdir. İlk ninnimiz içerik bakımından farklı olup ağıt türünden ninni olarak gösterebileceğimiz bir örnektir.

1.1.4.Ağıtlar

İnsanoğlu, ölüm karşısında veya canlı- cansız bir varlığı kaybetme korku ve telaşıyla üzüntülerini, feryatlarını, isyanlarını düzenli düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türküler dile getirmişlerdir. Umumiyetle bu türkülere “ağıt” bu türküleri söyleyene de ağıtçı denilmiştir (Elçin, 1981: 287).

Eski Şamanist Türk toplumlarda, ölen kişiyi toprağa vermeden Yuğ töreni düzenlenirdi. Bu törenlerde ölen kişinin kahramanlıkları, ölümünden duyulan acı “sagu” denilen ölüm manzumeleriyle anlatılırdı. Divan edebiyatında mersiye, halk şiirinde ise ağıt olarak bilinen bu şiirler, Şaman kültüründe Yuğ törenlerinde söylenen Saguların devamıdır (Aslan, 2008:155).

İslamiyet öncesi dönemlerde “sıgtamak: ağlamak” fiilinden türeyen “sagu” ağıtın karşılığı olarak kullanılmıştır. Bunun dışında, Azerbaycan’da “ağı”; Kerkük Türkleri’nde “sazlamağ”; Türkmençe’de “ağı, tavs, tavsı” olarak isimlendirilmiştir (Elçin 1981:287).

Türk Edebiyatının en eski kitapları olan Orhun Kitabeleri’nde, Divanü Lügat-it Türk’te ve Dede Korkut Kitabı’nda bu konuyla ilgili bilgiler ve sagu örnekleri yer almaktadır.

Çok eski devirlerden beri, ölü gömme törenlerine bağlı olarak, geleneği günümüze kadar gelmiş olan ağıtlar, bir bakıma ölenin arkasından söylenen medhiyelerdir. Zamanla ağıtlara; dünyanın faniliği, ömrün kısalığı, gençliğin geçişi, ayrılık, ihanet gibi konular da eklenerek ağıtların, mana ve içeriği genişlemiştir (Elçin 1981:287).

DA-1 (Evlerinin Önü Kavak)

Evlerinin önü kavak
Elim kına yüzüm duvak
Merhamet et halime bak

Oy oy bebeğim oy
Oy oy sebebim oy
Oy oy hayatım oy

Bugün hava bulanıktır
Yüreğim başı yanıktır
Kınamayın arkadaşlar
Arkadaşım uyanıktır

Oy oy bebeğim oy
Oy oy sebebim oy
Oy oy hayatım oy

Evlerinin önü çiçek
Kızlar gelin kefen biçek
Öksüz kaldık nere gidek

Oy oy bebeğim oy
Oy oy sebebim oy
Oy oy hayatım oy (K. Özhal 2010b)

DA-2 (Abdonun Mezarı)

Abdonun mezarın kayadan oyun
Mezarın üstüne mermer taş koyun
Vurma zalim vurma yaram derindir
Yaram sağalırsa mevlam derindir

Abdonun başında acem papağı
Yüzüne dökülmüş altım yapağı
Vurma zalim vurma suçumi söyle
Rüyamda görmüşem kaderim böyle

Abdoma yaptırdım sırmalı yelek
Koymadı geydirem bu hain felek
Vurma zalim vurma yaram derindir
Yaram sağalırsa mevlam kerimdir

Abdonun mezarın kayadan oyun
Abdomun yerine Müslimi koyun
Vurma zalim vurma suçumi söyle
Rüyamda görmüşem kaderim böyle (K. Özhal 2010b)

DA-3

Kınayı getir aney
Parmağın batır aney
Bu gece misafirem
Koynunda yatır aney

Kalada var çeperler
Çepere su seperler
Irak yoldan geleni
Terli terli öperler

Sivik uci kuş burni
Oldum yarin düşkini
Baş açık yalın ayak
Yola düştüm kış günü (Karatoprak 2010c)

Değerlendirme

Diyarbakır'dan derlemiş olduğumuz üç tane ağıttan ilki, bir üçlük ve bir dörtlükten oluşmuştur. Nakarat kısımları ise üçlükten meydana gelmiştir. Hece ölçüsü olarak 8'li, nakaratlar ise 6'lıdır. Diğer iki ağıt da dörtlüklerden oluşmuştur. Abdo'nun mezarı isimli ağıt, 11'li hece ölçüsüyle, kına ağıtı ise 7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. İçerik olarak ilk ağıt, yeni evli bir gelin tarafından, ikinci ağıt, ölen kocasının arkasından karısı tarafından yakılmış bir ağıttır. Üçüncü ağıt ise kına gecelerinde söylenir. Gelinin baba evindeki son günlerinden dolayı üzüntüsü anlatılır.

1.1.5.Tekerlemeler

Tekerlemeler; masal, hikaye, bilmece gibi bazı türler içinde müstakil olarak ortaya çıkan ürünlerdir. Masal anlatan insanlar, meddahlar, karagöz oynatanlar asıl anlatmak istedikleri konuya girmeden dinleyenlerinin dikkatlerini çekmek için, çeşitli söz kalıplarıyla cümleye başlarlar. Tekerlemeyi söyleyen kişi; vezin, kafiye, aliterasyon ve seci'den faydalanarak mübalağaya, güldürmeye, şaşırtmaya dayalı birtakım söz kalıplarını ard arda sıralar (Elçin, 1981: 650).

En fazla tekerlemeye masalların başında, ortasında ve sonunda rastlanır. Bu halk edebiyatı ürünleri çeşitli yerlere göre farklı isimler alırlar: Doğu Anadolu'da "Döşeme", Güney Anadolu'da ise "Sayıştıma" ismiyle kullanılır.

Tekerlemeler, çeşitli ses tekrarlarıyla, söz sanatlarından ve kelime oyunlarından yararlanılarak meydana getirilirler. Tekerlemelerin kaynağını hayali, uydurma söz ve olaylardan aldığı görüldüğü gibi gibi gerçek olaylardan da aldığı olur (Elçin, 1981: 650, 651).

Diyarbakır'da masal başlarında söylenen birkaç tekerleme, Şevket Beysanoğlu'nun Diyarbakır Folkloru 2 kitabında derlediği masalarda şu şekilde geçmektedir:

"Evvel zaman içinde, khalbur saman içinde. Deve telleglık eder eski hamam içinde. Hamamcinin tasi yokh. Külkhancının fesi yokh.Natura peştimal getiri. Peştimalın ortasi yokh. Çıktım çarşıya bakhtım bir tazi gezi boynında haltasi yokh. Dedim usta Ebülhayat buna bir khalta yap, dedi kerestem yokh."

"Bir varmış bir yokmuş, Allahın kuli çokmuş. Evvel zaman içinde khalbur saman içinde... Deve delal iken, khoroz imam iken, manda berber iken. Anam kaşıқта, babam beşikte iken, babam düştü beşikten başı kırıldı eşikten. Anam aldı maşayi, babam aldı eğişi, gösterdiler bahan kapi arkhasındaki köşeyi. Gel zaman get zaman ben ayazda zangur zungur titrer iken.....varmış."

(Beysanoğlu1946: 262).

Diyarbakır'dan derlenen tekerlemeler:

DTE-1

Al hebeneyi çap kastala, apa apa get, apa apa gel (K. zhal 2010b).

DTE-2

Amcam bir aba alip alacalattiracahti. Acaba alip alacalattirdi mı, yohsa yeni mi alip alacalattiracah. Ya he alip alacalattirmayacah? (K. zhal 2010b).

DTE-3

Degirmene girdim, sildim, süpürdüm, silkindim ıhtım (K. zhal 2010b).

DTE-4

Kırk kartal kırhı iner, kırhı kalkar (K. zhal 2010b).

DTE-5

Paşaya tasiyle taşa taşa beş tas hoşaf (K. zhal 2010b).

DTE-6

Bu tesbihi imamelemeli mi imamelememeli mi? (K. zhal 2010b).

DTE-7

Allah vekil nimet vekil Diyarbekir (K. zhal 2010b).

DTE-8 (Kim kimi sever)

Beyaz karayi

Sinek yarayi

Zengin parayi sever

Yemek tuzi

Rakı buzi

Maymun muzi sever

Ördek kazı
Seven nazı
Aşık sazı sever

Kuş darıyı
Ana çocuğı
Çoban kuzuyı sever

Ocak közi
Kirpik gözi
Ozan sözi sever

Garip sılayı
Yigit halayı
Tencere kalayı sever

Davul zurnayı
Avcı turnayı
Deve de hurmayı sever

Alim kelini
Cömert elini
Cimri dilini sever
Çöl yağmuri
Çizme çamuri
Oklava hamuri sever

Tembel yatmayı
Geveze atmayı
Pazarcı satmayı sever

ŞiŖe tıpayı
Şarap kupayı
EŖek de sıpayı sever

Ebe bebegi
Kahve dibegi
Çengi göbegi sever

Memur masayı
ErmiŖ asayı
Hakim de yasayı sever

Haylaz döveni
Dalkavuk öveni
Hergele söveni sever
SarhoŖ dostuni
Ayi postuni
YaŖlı da bastoni sever
Hatip lafi
Suçlu affi
Açık göz safi sever (Tutka 2010)

Değerlendirme

Derlenen ilk yedi tekerleme, mensur özelliktedir. Dokuzuncu tekerleme ise üçlüklerden oluşan, ölçü olarak kararlılık göstermeyen, manzum bir tekerlemedir. Tekerlemelerin çoğu, kelime tekrarlarına dayanan bağımsız tekerlemelerdir. Son tekerleme ise daha çok karşısındaki güldürmeye yönelik bir tekerlemedir.

1.2. Manzum-Mensur Anonim Halk Edebiyatı Ürünleri

1.2.1. Bilmece

Bilmeceler, somut-soyut varlık ve kavramları uzak yakın ilişki ve çağrışımlarla insanın düşünce ve dikkatine sunarak bunları buldurmayı amaçlayan kalıplaşmış sözlerden oluşan anonim halk edebiyatı türlerindedir (Albayrak, 2004:79).

İlk çağlardan günümüze kadar, birçok milletlerin hem halk, hem de aydın kesiminin, çocukların hatta devlet adamlarının gizli haber ulaştırmak için kullandıkları bilmeceleri, anonim veya ferdi bilmeceler olmak üzere iki kolda inceleyebiliriz. Anonim bilmeceler, manzum ve mensur olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ferdi bilmeceler ise belli şair ve yazarlar tarafından söylenip yazıya geçirilmiştir. Saz şairlerinin hece vezniyle söyledikleri bilmeceler dışında, Divan edebiyatında aruz vezniyle yazılan “muamma ve lügaz” ları ferdi bilmeceler olarak söyleyebiliriz.

Muamma; Arapça “körletmek, gizli ve güç anlaşılır söz” demektir. Örneğin “Sefinenin başı girse limana o memduhun ismi çıkar meydana” derken şair, eski yazıya göre safinenin ilk harfi ve limanı birleştirerek Süleyman adına ulaşmaktadır. Burda gizlenen şey, Süleyman ismidir. Lügaz da Arapça’da bilmece anlamına gelmekte olup bir çeşit muammadır. Bir ismi değil, bir nesneyi gizlemek üzere düzenlenen hünerdir (Elçin, 1981: 675-677).

Derlemede yer alan bilmeceler 3 grup altında sınıflandırılmıştır:

- 1- Tek cevaplı bilmeceler
- 2- Cevabı birden çok olan bilmeceler
- 3- Tekerleme biçiminde sorulan bilmeceler

1-Tek Cevaplı Bilmeceler

DB-1

Abdest alır namaz kılmaz

Cemaattan geri kalmaz

(Ölü) (K. Özhal 2010b)

DB-2

Açılır sandık dökülür fındık

(Koyun kemresi) (K. Özhal 2010b)

DB-3

Ağır gider yol alır, yükü üstüne bol alır

(Deve) (Atak 2010b)

DB-4

Alçacık boylu, kadife donli

(Patlıcan) (Atak 2010b)

DB-5

Azar azar büyür, azar azar küçülür

(Ay) (Ezer 2010)

DB-6

Ağzı içinde dili yok, ayağı var eli yokh

(Karıncı) (Ezer 2010)

DB-7

Atliyerek yürür

Patliyerek ölür

(Pire) (K. Özhal 2010c)

DB-8

Bazen yüce olur

Bazen cüce olur

(Gölge) (K. Özhal 2010b)

DB-10

Benim bir kutum var

İçinde iki türlü otum var

(Yumurta) (Ö. Özhal 2010)

DB-11

Bir acayip nesne gördüm,dört direk üstünde olur

Gözler bakar, eller oynar kol yürek üstünde olur

(Çorap örmek) (K. Özhal 2010c)

DB-12

Bir küçücük miltaşı

İçinde oynar aşı

(Yumurta) (Ö. Özhal 2010)

DB-13

Bir acayip kubbe gördüm itiversen kırılır

Yarı altın yarı gümüş murad etsem canlanır

(Yumurta) (K. Özhal 2010c)

DB-14

Bir küçücük kumbara

Erzak taşır ambara

(Karınca) (Ö. Özhal 2010)

DB-15

Ben varmadan o varır
Her şeyden çokh yol alır

(Ses) (Ö. Özhal 2010)

DB-16

Cansız doğar canlanır
Etini yer tavlınır

(Civciv) (K. Özhal 2010b)

DB-17

Cici kuşlar, camiye taşlar
Verir emeği, ele bağışlar

(Bal arısı) (Ö. Özhal 2010)

DB-18

Dağdan gelir sekerek
Kuru üzüm seperek

(Keçi) (Ö. Özhal 2010)

DB-19

Dam başında kadı gibi
Göğe bakar cadı gibi

(Baca) (Ö. Özhal 2010)

DB-20

Derlice, tokluca
Etlice kanlıca

(Bit) (Ö. Özhal 2010)

DB-21

Dengiz ortasında bir ağaç var dalsız budaksız

Üstüne bir kuş konmuş kolsuz kanatsız

Ben onu vurdum topsuz tüfeksiz

Pişirdim otsuz ocaksız

Yedim tuzsuz bibersiz

Arifsez bunu bilesiz

(Gönül) (K. Özhal 2010c)

DB-22

Dumanını yel alır

Parasını el alır

(Sigara) (K. Özhal 2010c)

DB-23

Duvarдан atladı

Öbür yanda yumurtladı

(Kabak) (K. Özhal 2010c)

DB-24

Eli yok ayağı çok

(Kırkayak) (Ö. Özhal 2010)

DB-25

Etten kantar, altın tartar

(Küpe) (G. Hamzaoğulları 2010b)

DB-26

Gece benim, gündüz evin

(Yatak) (S. Hamzaoğulları 2010)

DB-27

Hırsız içerde, başı dışarıda

(Çivi) (Ö. Özhal 2010)

DB-28

Kapkaradır özi,doymakh bilmez gözü

(Toprak) (Karakaş 2010)

DB-29

Sarıdır özi, ağırdır yüzü

(Altın) (Karakaş 2010)

DB-30

Ufacık sandık, içi dolu boncuk

(Nar) (G.Hamzaoğulları 2010b)

DB-31

Üstü çayır biçilir

Altı kasta içilir

(Koyun) (R. Dildeş 2010)

DB-32

Üstünü çorap yaptım

İçini kebab yaptım

Kestim senede bir gün

Büyük bir sevap yaptım

(Koyun) (K. Özhal 2010c)

DB-33

Yer altında kanlı baş

Üstü kızıl içi aş

(Çükündür) (Ö. Özhal 2010)

DB-34

Zenginın elinde, fakirin dilinde

(Para) (Ö. Özhal 2010)

2-Cevabı birden çok olan bilmeceler**DB-35**

Ak üstünde karalar birbirini kovalar

(Kağıt-Kalem) (N.Hamzaoğulları 2010)

DB-36

Allah yapar yapısını, demir açar kapısını

(Karpuz- Kavun) (K. Özhal 2010c)

DB-37

Biri görür gözetir

Biri işi düzeltir

(Hanım- Hizmetçi) (İ. Çoban 2010)

DB-38

Dışı tahta içi taş

Sekiz ayak iki baş

(Döğen- Öküz) (Atak 2010)

DB-39

Bir ufacık odacık

İçi dolu yongacık

(Ağız-Dişler) (İ. Çoban 2010)

3-Tekerleme biçiminde sorulan bilmeceleler

DB-40

Fili fili filmeli

Uçları düğmeli

Ya bunu bilmeli

Ya bu gece ölmeli

(Üzerlik) (K. Özhal 2010c)

DB-42

Zari zari zar getir

Vermezse yalvar getir

El değmemiş ağaçtan

Taze bitmiş nar getir

(Gelin) (K. Özhal 2010c)

Değerlendirme

Diyarbakır'dan derlenen 42 tane bilmece mensur ve manzum olarak karışık aktarılmıştır. Manzum olan bilmecelerden üç tanesi; DB-32, DB-40, DB-42 dörtlüklerden oluşmaktadır ve bunlardan DB-32 ve DB-42 yedili hece ölçüsüne sahiptir. DB-21 altı dizeden oluşmuştur. Geri kalan manzum bilmeceler ise iki dizeden oluşmaktadır. İki dizeden yazılan bilmecelerin çoğu; 7'li hece ölçüsüyle yazılmış olup 6'lı, 8'li, 15'li ve 16'lı hece ölçüleri de kullanılmıştır. Birkaç tane de ise düzensiz ölçüye rastlanmaktadır.

1.2.2. Atasözleri

Ataların yüzyıllar içindeki tecrübe ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini öğüt ve yargı biçiminde nakleden anonim, kısa ve özlü sözlerdir. Türkiye Türkçesinde çoğul şekliyle atasözleri denmekle birlikte, eskiye doğru gidildikçe “atalar sözü” yahut “atalar sözleri” şeklinde geçmektedir (Albayrak, 2004: 42).

Eski Türkçe’de Göktürk abidelerinde, Uygurlardan kalma eserlerde, XI. Asırda Karahanlılar devrinde, Doğu Türk ilinde, “söz, haber, mesaj, nutuk, şöret, şey” manalarına gelen ve “sa-” fiilinden türemiş, “sab-sav” kelimesi XIV. Asırda da İslam tesirindeki Kıpçak sahasında görülmektedir (Elçin, 1981: 681).

Bugün yalnız Çuvaşça’da “çap” şekli ve sesi ile “şan, şöret” mefhumlarına ad olan kelime, Göktürkçede “öğüt” fikri ile genişlemiş, Turfan metinlerinde açıkça “atalar sözü” için kullanılmıştır. Göktürklerde ve hatta daha önceki devirlerde aynı manaya geldiği muhakkak olan “sav” ı Kaşgarlı Mahmud’un “mektup” , “hikaye” , “tarihi olay” yanında atalardan kalma öğütleri ifade maksadıyla tespit ettiğini görmekteyiz (Elçin, 1981: 681).

XI. asırda “sav”ın yanında klasik İslami Türk edebiyatının en değerli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig’de Yusuf Has Hacib, Arap ve belki de İran tesiri ile yazı dilinde “mesel” tabirini de kullanır. Habeşçe “mesl, mesale ; Aramice “mesla” ve “mesale” sözü, Arapçada “masal, mesel” ve çokluğu “emsal” olarak “mukayese ve karşılatırma” manasından atalar sözü mefhumuna doğru genişlemiş, Fars ve Türk yazı dillerine geçtikten sonra halk diline de kısmen inmiştir. Kelimenin “mesel, durub-i emsal, darb-ı mesel” şekillerini XX. Asır başlarına kadar yazılmış çeşitli türlerdeki edebi ve fikri eserlerde görmek mümkündür (Elçin, 1981: 681).

DAS-1

Aç bırakma hırsız olur, çok söyletme yüz­süz olur (G.Hamzaoğulları 2010b).

DAS-2

Aç kurt aslana saldırır (G.Hamzaoğulları 2010b).

DAS-6

Ahmak ahmağı bulur (Karatoprak 2010c).

DAS-7

Ak koyunu gören içini yağ sanır (Karakaş 2010).

DAS-9

Akşamın gittiğine bakma, işin bittiğine bak (G.Hamzaoğulları 2010b).

DAS-10

Ak it, kara it hepsi bir it (K. Özhal 2010).

DAS-11

Al asili ser hasiri, alırsan bedasili olursan dert yesiri (G.Hamzaoğulları 2010b).

DAS-12

Al malın iyisini çekmeyesin kaygısını (Dodanlı 2010).

DAS-13

Alçak duvar olma her gelen üstünden geçer (Tutka 2010).

DAS-15

Altın leğenin Kan kusana ne faydası var (G.Hamzaoğulları 2010b).

DAS-17

Allah zengine mal verir, fakire çocuk (Tutka 2010).

DAS-18

Aman diyene kılınç kaldırma(K.Özhal 2010c).

DAS-19

Araba kırılınca yol gösteren çok olur (K. Özhal 2010c).

DAS-20

Arsız avrat, yularsız ata benzer (G.Hamzaoğulları 2010b).

DAS-25

Ay var yılı besler, yıl var ayı besler (Karatoprak 2010).

DAS-26

Ayı vurulmadan derisi satılmaz (F. Dildeş 2010).

DAS-27

Az söyleyen çok rahat eder (G. Hamzaoğulları 2010b).

DAS-28

Az söyle öz söyle(G.Hamzaoğulları 2010b).

DAS-29

Az yaşa, çok yaşa, akibet gelir başa (Y. Karatoprak 2010c).

DAS-30

Baba mirası yanan mum gibidir (K. Özhal 2010c).

DAS-31

Balcıya pekmez satılmaz (K. Özhal 2010c).

DAS-32

Başın sağlığı dünya varlığı (N. Hamzaoğulları 2010).

DAS-33

Başındaki fese bak, girdiği kümese bak (Ezer 2010).

DAS-34

Bayramda borç ödeyene , Ramazan kısa gelir (N. Hamzaoğulları 2010).

DAS-35

Beni tilki yiyeceğine aslan yesin (Tutka 2010).

DAS-36

Beş parmağımı mum gibi yaksam, gene fayda yok (Y. Karatoprak 2010c).

DAS-37

Bir elin verdiği öbür el duymasın (Karakaş 2010).

DAS-38

Bir şeyi murat etme, olduysa inat etme (Y. Karatoprak 2010c).

DAS-39

Bin sözü bir söz keser (K. Özhal 2010c).

DAS-40

Bir elle iki karpuz tutulmaz (Ezer 2010).

DAS-41

Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır (İ. Çoban 2010).

DAS-42

Bir vur pir vur (F. Dildeş 2010).

DAS-43

Biri yer biri bakar kıyamet ondan kopar (H. Garan 2011).

DAS-44

Borçlu ölmez rengi sararır (K. Özhal 2010c).

DAS-45

Borca şarap içen iki defa sarhoş olur (K. Özhal 2010c).

DAS-46

Böyle davanın böyle amini olur (N. Hamzaoğulları 2010).

DAS-47

Canı acıyan eşek atı geçer (K. Özhal 2010c).

DAS-48

Dağdaki gelip bağdakini kovdu (İ. Çoban 2010).

DAS-49

Damı çok olanın karı çok olur (G. Hamzaoğulları 2010b).

DAS-50

Dert vardır gelir geçer, dert vardır delip geçer (N. Dodanlı 2010).

DAS-51

Dışarısı eli yakar, içerisi beni yakar (N. Dodanlı 2010).

DAS-52

Dost bin ise azdır, düşman bir ise çoktur (K. Özhal 2010c).

DAS-53

Elin ağzı uçkurum değildir ki bağılayım (Ezer 2010).

DAS-54

Ekmek yoktur yemeye atla gider sıçmaya (Ezer 2010).

DAS-55

Etme kulum bulursun zulum (Karatoprak 2010c).

DAS-56

Evvela can sonra canan gelir (İ. Çoban 2010).

DAS-57

Fakir eline bakarsa, sen kesene bak (N. Hamzaoğulları 2010).

DAS-58

Fakir isen dostun yok, zengin isen ahbabın çok (K. Özhal 2010c).

DAS-59

Fazla aş, ya karın ağrıtır ya baş (N. Hamzaoğulları 2010).

DAS-60

Gem almayan atın ölümü yakındır (N. Hamzaoğulları 2010).

DAS-61

Gezen tilki oturan aslandan yeğdir (İ. Çoban 2010).

DAS-62

Gönül gönüle karşıdır, sevgi iki başlıdır (N. Dodanlı 2010).

DAS-63

Güvenme varlığa düşersin darlığa (Coşkun 2010).

DAS-64

Halının tozu tükenir, delinin sözü tükenmez (Ö. Özhal 2010).

DAS-65

Hayvan ölür semeri kalır, insan ölür eseri kalır (K. Özhal 2010c).

DAS-66

Her kazılan yerden su çıkmaz (K. zhal 2010c).

DAS-66

Her sakallı baban değildir (G. Hamzaoğulları 2010b).

DAS-67

Herkese kendi huyu hoş gelir (N. Dodanlı 2010).

DAS-68

İhtiyar genç alırsa el alır (İ. oban 2010).

DAS-69

İnsana ne gelirse dilinden gelir (İ. oban 2010).

DAS-70

İrmak yanında eşme yapılmaz (K. zhal 2010c).

DAS-71

İslanmışın yağmurdan korkusu olmaz (K. zhal 2010c).

DAS-72

Kaan balık büyük olur (N. Dodanlı 2010).

DAS-73

Kalem kılıtan keskindir (. zhal 2010).

DAS-74

Kei can derdin de, kasap et derdinde (Atak 2010b).

DAS-75

Kesilen baş bir daha yerine konmaz (K. zhal 2010c).

DAS-76

Kızını dövmeyen dizini döver (N. Dodanlı 2010).

DAS-77

Köpeğin artığını aslan yemez (K. Özhal 2010c).

DAS-78

Köre renkten bahs olunmaz (N. Dodanlı 2010).

DAS-79

Kuru ağacın meyvası olmaz (İ. Çoban 2010).

DAS-80

Kürt ne bilir bayramı fıfır içer ayrı (Ezer 2010).

DAS-81

Lafla gemi yürümez (N. Dodanlı 2010).

DAS-82

Laf torbaya konmaz (G. Hamzaoğulları 2010b).

DAS-83

Mal canı kazanmaz, can malı kazanır (K. Özhal 2010c).

DAS-84

Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır (İ. Çoban 2010).

DAS-85

Minnet kadar ağır yük olmaz (N. Dodanlı 2010).

DAS-86

Nankör yemeğini yer kabına pisler (G. Hamzaoğulları 2010b).

DAS-87

Nasihat tutmayı musibet tutar (Ö. Özhal 2010).

DAS-88

Ne doğrarsan aşan, o gelir karşı (Y.Karatoprak 2010c).

DAS-89

Ne yavuz ol asıl, ne yavaş ol basıl (K. Özhal 2010c).

DAS-90

Nerede soyundun orada giyin (G. Hamzaoğulları 2010b).

DAS-91

Peyasa pirince giderken evdeki bulgurdan olma (G. Hamzaoğulları 2010b).

DAS-92

Rahat yaşayan, rahatsız olur (Ezer 2010).

DAS-93

Rüzgara tüküren kendi yüzüne tükürür (N. Hamzaoğulları 2010).

DAS-94

Sabır acıdır meyvası tatlıdır (Ö. Özhal 2010).

DAS-95

Sade pirinç zerde olmaz, bal gerektir kazana, baba malı tez tükenir evlat gerek kazana (K. Özhal 2010c).

DAS-96

Sağlam baş yastık istemez (N. Dodanlı 2010).

DAS-97

Saygısız ağız anahtarsız açılır (G. Hamzaoğulları 2010b).

DAS-98

Sen ağa ben ağa bu inekleri kim sağa (N. Dodanlı 2010).

DAS-100

Sıçan çıktığı deliği bilir (Y.Karatoprak 2010c).

DAS-101

Söyleyene bakma, söyletene bak (İ. Çoban 2010).

DAS-102

Şap ile şeker bir değil (G. Hamzaoğulları 2010b).

DAS-103

Şık şık eden nalçadır, iş bitiren akçadır (K. Özhal 2010c).

DAS-104

Taşkınlığın sonu şaşkınlıktır (N. Hamzaoğulları 2010).

DAS-105

Tembele iş buyur ki sana akıl öğretsin (K. Özhal 2010c).

DAS-106

Tencere tava hep bir hava (K. Özhal 2010c).

DAS-107

Tez binen tez iner (K. Özhal 2010c).

DAS-108

Umut ile yaşayan açlığından ölür (Ezer 2010).

DAS-109

Ürkütme tavşanı aslan edersin (G. Hamzaoğulları 2010b).

DAS-110

Veren eli herkes öper (F. Dildeş 2010).

DAS-111

Yanlış taşla duvar yapılmaz (K. Özhal 2010c).

DAS-112

Zengin arabasını dağdan aşırır, fakir ovada yolunu şaşırır (K. Özhal 2010c).

Değerlendirme

Diyarbakır'dan derlenen atasözleri; basit ve tek cümle özelliği göstermekle birlikte, birden fazla yargı bildiren atasözleri de vardır. Atasözlerinin büyük çoğunluğunda geniş zaman kipi, bazılarında ise emir kipi kullanılmıştır. Yörede kullanılan atasözleri, yöre insanının yaşam tarzını, yaşamı nasıl gördüğünü, insana bakış açısını, toplumda uyulması gereken kuralları dile getirmektedir.

1.2.3.Deyimler

Deyimler (tabirler), asıl anlamalarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. Bu sözler, duygu ve düşüncelerimizin dikkati, çekecek bir ifade ile, komprime halinde anlatan isim, sıfat, zarf, basit fiil ve birleşik fiil görünüşlü... gramer şekilleridir. (Elçin, 1981: 706)

Deyimlerin dört önemli özelliği vardır: a) En az iki kelimedenden oluşur. b) Deyimi oluşturan kelimeler büyük ölçüde gerçek anlamları dışında kullanılır. c) Deyimler bir kavramı belirtmek üzere bulunmuş özel anlatım kalıplarıdır. Atasözleri gibi genel kural niteliğinde bir söz değildir. Deyimleri atasözlerinden ayıran en önemli özelliği de budur. d) Deyimlerde atasözleri gibi kalıplaşmış sözlerdir. Bir deyim oluşturan kelimelerden herhangi birini alıp yerine başka bir kelime koymak deyim anlamını bozar (Albayrak, 2004:130).

Deyimlerin yukarıda geçen belirgin özelliklerine rağmen, dilimizde bulunan bazı sözlerin deyim mi yoksa atasözü mü olduğu kesin değildir. Ömer Asım Aksoy bu tür sözlerin söyleniş durumuna göre hem deyim hem de atasözü olabileceği kanaatindedir.⁸

⁸ Bu mevzuyla ilgili olarak Ö. Asım Aksoy'un "Atasözleri Sözlüğü, c.1, s:40'a bakılabilir.)

Diyarbakır'da halk arasında en çok kullanılan deyimler şunlardır:

DD-1

Ali kıran baş kesen olmak (H. Garan 2011).

DD-2

Allahına kurban olmak (Ezer 2010).

DD-3

Anası ağlamak (G. Hamzaoğulları 2010b).

DD-4

Arsız olmak (İ. Çoban 2010).

DD-5

Ayağı suya erişmek (K. Özhal 2010c).

DD-6

Baş göz üzerine gelmek (N. Hamzaoğulları 2010).

DD-7

Canbibik olmak (H. Garan 2011).

DD-8

Canına hayran olmak (N. Dodanlı 2010).

DD-9

Dipsiz kuyu olmak (K. Özhal 2010c).

DD-10

Dünyasını bitirip ahrete çalışmak (Tutka 2010).

DD-11

Dü şeş atmak (F. Dildeş 2010).

DD-12

Eli açık olmak (G. Hamzaoğulları 2010b).

DD-13

Eli uzun olmak (K. Özhal 2010c).

DD-14

Ensesi kalın olmak (K. Özhal 2010c).

DD-15

Fetva çıkarmak (K. Özhal 2010c).

DD-16

Fukara babası olmak (Çavlı 2010).

DD-17

Her telden çalmak (N. Dodanlı 2010).

DD-18

Hiç etmek (H. Garan 2011).

DD-19

Hindi gibi kabarmak (G. Hamzaoğulları 2010b).

DD-20

Hızır gibi yetişmek (K. Özhal 2010c).

DD-21

İfrit olmak (N. Dodanlı 2010)

DD-22

Körocağ olmak (Telli 2010).

DD-23

Mezhebi geniş olmak (G. Hamzaoğulları 2010b).

DD-24

Şap demeden şapa oturmak (K. Özhal 2010c).

DD-25

Şaşkın tavuğa dönmek (İ. Çoban 2010).

DD-26

Şifayı kapmak (G. Hamzaoğulları 2010b).

DD-27

Yaradana kurban olmak (M. Dildeş 2010).

DD-28

Zil zurna kör kandil olmak (K. Özhal 2010c).

Değerlendirme

Diyarbakır'da kullanılan deyimlerin büyük bir kısmı standart dilde de kullanılan deyimlerdir. Diyarbakır'da halk, gündelik konuşmalarında deyimlere sıklıkla yer vermektedir. Bir olayı anlatırken, birinden bahsederken, iş yaşantılarında dahi deyimlere başvurumaktadırlar.

1.2.4. Alkış, kargış ve yeminler

Alkış sözü, halk edebiyatında karşıdaki kişinin iyiliğinin istendiğini gösteren, kargış ise tam tersine söylenen kişinin kötülüğünü isteyen söz kalıplarıdır. Alkış ve kargış bir halk edebiyatı türü değildir. Bunlar konuşmayı süsleyici, duyguları belirtici, anlatımı güçlendirici dil öğeleridir. Kısa olmaları ve anlatım yoğunluğu taşımaları nedeniyle kullanılırlar (Boratav, 1978: 136-144).

Dua, insanın kendisi ile içinde yaşadığı cemiyetin maddi refah ve manevi saadatinde yardım ve merhametini istemek üzere, Tanrı'ya yaptığı bir hitap, bir sesleniştir. Bu niteliği ile ferdi karakter taşıyan ve sessizce edilen dua, Müslümanlar arasında ve Türklerde camilerdeki ibadetlerde, Mevlidlerde, harbe girildiği sırada vb. dini ve milli heyecana kapılan insanlar tarafında hoca ile birlikte, yüksek sesle de bir ağızdan tekrarlanır (Elçin,1981:724).

Kargış, insanın kendisine, ailesine, cemiyetine ve din gibi müesseselerine zararı dokunacak şahıslara, düşünce ve fikirlere karşı davranışlarının şiddetli bir tepkisidir. Hayatta adeletsizliğe uğramış, küfran-ı nimetle karşılaşmış insanın, vicdanında uyanan isyan ve hiddeti susturma çarelerini araması gayet tabidir.

İşte beduualar, bu ruh halini yaşayan insanın en büyük kudret olan Tanrı'dan kötülüğün cezalandırılmasını istemesi yolundaki dileklerinden doğan sözlü gelenek mahsulleridir (Elçin,1981:724).

Diyarbakır'da geçen alkış-kargış ve yeminler şu şekildedir:

Alkışlar

DAL-1

Allah din imandan ayırmaya (K. Özhal 2010c).

DAL-2

Allah katı nazardan sakliya (K. Özhal 2010c).

DAL-3

Allah kavuştursun (G. Hamzaoğulları 2010b).

DAL-4

Allah muradın versin (M. Dildeş 2010).

DAL-5

Allah sana Eyyüp Peygamber sabrı versin (G. Hamzaoğulları 2010b).

DAL-6

Allah seni kimseye muhtaç etmesin (Y. Karatoprak 2010c).

DAL-7

Allah yardımcın olsun (N. Dodanlı 2010).

DAL-8

Allah yavruların bağışlasın (Ezer 2010).

DAL-9

Ayak ucun pınar, baş ucun göl ola (K. Özhal 2010c).

DAL-10

Ayakların kibleye erişe (K. Özhal 2010c).

DAL-11

Bastığın yerde güller bite (K. Özhal 2010c).

DAL-12

Bir istesen Allah bin vere (İ. Çoban 2010).

DAL-13

Hızır yoldaşın ola (K. Özhal 2010c).

DAL-14

İki cihanda yüzün ak ola (K. Özhal 2010c).

DAL-15

Kabrine nurlar ine (K. Özhal 2010c).

DAL-16

Kapın daima açık ola (K. Özhal 2010c).

DAL-17

Karanlık gün görmiyesen (G. Hamzaoğulları 2010b).

DAL-18

Kesene Halil İbrahim bereketi gire (K. Özhal 2010c).

DAL-19

Kolan kuvvet, kesen bereket (N. Dodanlı 2010).

DAL-20

Nur içinde yatsın (G. Hamzaoğulları 2010b).

DAL-21

Ocağın daima tüte (K. Özhal 2010c).

DAL-22

Ocağın şen ola (Y. Karatoprak 2010c).

DAL-23

Ömrün oldukça ah çekmeyesen (İ. Çoban 2010).

DAL-24

Tanrım seni ağlatmaya (M. Dildeş 2010).

DAL-25

Toprağa el atasın altın ola (K. Özhal 2010c).

DAL-26

Yokluk görmiyesen (N. Dodanlı 2010).

Kargışlar**DK-1**

Allah müstahakını vere (H. Garan 2011).

DK-2

Allah sana fırsat vermiye (K. Özhal 2010c).

DK-3

Allah seni kahrede (K. Özhal 2010c).

DK-4

Allah'ından bulasan (K. Özhal 2010c).

DK-5

Ataş düşün canan oğul (K. Özhal 2010c).

DK-6

Baba ıha yüzen (İ. oban 2010). (Baba diye geçen kelime çıban gibi bir hastalık olarak geçer).

DK-7

Başın yastık grmiye (N. Dodanlı 2010).

DK-8

Başın yesin hey (K. Özhal 2010c).

DK-9

Boynun kırılısın (Y. Karatoprak 2010c).

DK-10

Boynun altında kalsın (İ. oban 2010).

DK-11

Çiğerin sızlaya (Y. Karatoprak 2010c).

DK-12

Dermansız derde tutulasın (K. Özhal 2010c).

DK-13

Dinsiz imansızlarla haşır u neşır olasan (K. Özhal 2010c).

DK-14

Dirilik, düzen murat görmiyesen (K. Özhal 2010c).

DK-15

İki yakan bir araya gelmeye (G. Hamzaoğulları 2010b).

DK-16

Jan gele (K. Özhal 2010c). (Jan= Zehir).

DK-17

Jan tutasan (K. Özhal 2010c).

DK-18

Jan yiyesen (K. Özhal 2010c).

DK-19

Jan! (K. Özhal 2010c).

DK-20

Kan kusasan (K. Özhal 2010c).

DK-21

Kızıl kurt (G. Hamzaoğulları 2010b).

DK-22

Köpek gibi doğurup, kedi gibi yiyesen (K. Özhal 2010c).

DK-23

Kusul ömür olasan (İ. Çoban 2010).

DK-24

Murat almayasan (İ. Çoban 2010).

DK-25

O boyda gidesen (K. Özhal 2010c).

DK-26

O boyda kalasan (K. Özhal 2010c).

DK-27

Ocağın söne (Karatoprak 2010c).

DK-28

Ocağında baykuşlar öte (K. Özhal 2010c).

DK-29

Ocaksız, bucaksız kalasan (K. Özhal 2010c).

DK-30

Pepuk olasın (K. Özhal 2010c). (Pepuk= Ezik).

DK-31

Sütüm sana haram, it kanı ola (K. Özhal 2010c).

DK-32

Şitil kırılasan (G. Hamzaoğulları 2010b).

DK-33

Yerin dibine geçesen (G. Hamzaoğulları 2010b).

DK-34

Zakkum yiyesen (İ. Çoban 2010).

Yeminler**DY-1**

Allah beni çarpsın ki vi! (İ. Çoban 2010).

DY-2

Allah vekil, nimet vekil (G. Hamzaoğulları 2010b).

DY-3

Allahıma (Y. Karatoprak 2010c).

DY-4

Dinime imanıma (K. Özhal 2010c).

DY-5

Emin ol (N. Dodanlı 2010).

DY-6

Kitabıma (İ. Çoban 2010).

DY-7

Kur'anıma (K. Özhal 2010c).

DY-8

Mesebime (K. Özhal 2010c).

DY-9

Murat görmeyeyim ki (N. Dodanlı 2010).

DY-10

Oğlumun başı hakkı için (K. Özhal 2010c).

DY-11

Peygamberin adı (K. Özhal 2010c).

DY-12

Rebbime (K. Özhal 2010c).

DY-13

Vala billa (G. Hamzaoğulları 2010).

DY-14

Vallahi de, billahi de, tillahide (H. Garan 2011).

DY-15

Yemin kasem ederem (G. Hamzaoğulları 2010b).

Değerlendirme

Yöre insanı karşılaştığı çeşitli durumlar karşısında minnet ve teşekkürlerini alkışlarla dile getirirken, öfke ve tepkisini kargışlar yoluyla dile getirmiştir. Yeminler de derdini anlatmak isteyen kişinin inandırıcılığını arttırmak için başvurduğu bir yoldur. Derlemiş olduğumuz alkış, kargış ve yeminleri Diyarbakır ağzına uygun bir şekilde aktarmaya çalıştık.

1.3. Mensur Anonim Halk Edebiyatı Ürünleri

1.3.1.Masallar

Masallar, destan ve halk hikayeleri gibi ulusların gerçek kültür hazineleridir. Çağdaş kültür, dil ve edebiyatta kullanılmayan birçok kavram, terim, töre ve geleneksel söyleşileri masallarda bulabiliriz. Özellikle töre ve gelenekler, masalların mantık ve felsefenin dayanağı temel yasalardır. Bu nedenle masalları, diğer geleneksel kültür ürünleri ile birlikte, geçmişteki toplumları yöneten ve yönlendiren kültür değerleri olarak görebiliriz. Bütün bu bilgiler, bize eski toplumların yaşayışları, düşünceleri ve inanışları ile ilgili pek çok bilgiyi aktarırlar. Bu ürünlerin geleneksel olmaları ve sözlü yolla aktarılmaları, yüzyıllar boyu karşılaştıkları çeşitli din, dil ,renk,kültür ve hatta coğrafyalardan etkilenip pek çok unsuru bünyelerine katarak beslenmelerine neden olmuştur.

Bazı araştırmacılar tarafından masalların kaynağı olarak kabul edilen Hint Pançatantra (beş kitap) kitabının doğuş sebebinin, eski Hintli bir prense öğüt vermek amacıyla söylendiği bilinmektedir. Bu nedenle, yukarıda da belirtildiği gibi bütün masallarda insanların iyilik, dürüstlük ve güzellik yönünden ders almaları gereken eğitici olaylar zinciri vardır. Masallarda iyilerin daima kazanması ve ödüllendirilmesi, kötülerin mutlaka cezalandırılması , çağdaş eğitimcilerin benimsediği önemli eğitim kurallarından sayılmakta ve masalın çocuk eğitimi ve kültürünün bir gıdası olduğu kabul edilmektedir (Aslan, 2008: 270).

DMA-1 (Gül Endamım Gül Handanım)

Zamanın birinde bir padişah varmış birde kızı varmış. Prenses; Allah'ın yolunda, çok iyi , yardımsever bir kızmış. Babası ise zalimce bir adammış. Prenses gül endam evlilik yaşına gelince kral, kızını vezirin oğluna vermek istemiş. Babasının isteğini duyan prenses bu evliliği istemediğini dile getirince kral çok hiddetlenmiş ve prensesi cezalandırmak için memleketin en fakir adamını

buldurmuş. Hammallık yapan bu adamla prensesin nikahını kıydırıp prensesi saraydan atmış. Prenses köyün birinde çok zor şartlarda yaşıyormuş ama Allah'a inanacı tam olduğundan kaderine razı olmuş. Gel zaman git zaman padişahın kızı hamile kalmış. Dokuz ayın içindeyken evinde yıkanacak yeri olmadığından kocasına "beni hamama götür, doğum yapmadan hamamda yıkanıp temizleneyim" demiş. Adamda prensesi hamama götürmüş, kapıda yıkanıp çıkmasını bekliyormuş. Prensesin hamamda yıkanırken aniden sancısı tutmuş, hamamdaki tellak kadın prensesi hamamın içindeki bölmelerden birine götürmüş ve prenses burda çocuğunu doğurmuş. Allah prensese bir kız çocuğu nasip etmiş ve doğumdan hemen sonra Allah-ü teala prensesi mükafatlandırarak iki melek göndermiş. Bu iki melek 2 kurnadan birine soğuk su , ötekine sıcak su doldurmuşlar. Bebeğin bir elini sıcak suya batırmışlar altın, ötekini soğuk suya batırmışlar gümüş olmuş. Melekler prensese dönüp " Rabbil alemin şükrün fazla olduğu için seni ödüllendirdi, bundan sonra kızın elini sıcak suya batırınca altın , soğuk suya batırınca gümüş olacak, ağladığında inci mercan gözlerinden akacak , güldüğünde yanaklarında "Muhammed-i güller açacak" demişler. Prenses bebeğine "Gül Handan" ismini bırakmış ve kocasıyla birlikte eve dönmüşler. Gül handan, elini her suya batırdığında ve her ağladığında altınlar, inciler, mercanlar saçılmış. Prenses ve kocası çok zengin olmuşlar ve kralın sarayının tam karşısına kocaman bir saray daha yaptırmışlar. Kendilerini de Bağdat'tan gelen zengin bir aile olarak tanıtmışlar. Kral, günün birinde karşı sarayın sahibi komşularını ziyarete gitmiş ve kızını görünce gerçeği anlamış, pişmanlık içinde kızına sarılarak ağlamış ve prenses padişaha: "Baba sen beni cezalandırdın ama Allah beni bu bebekle mükafatlandırdı." demiş. Nitekim prenses padişahı affetmiş. Gel zaman git zaman, Gül Handan büyümüş, Horasan'dan bir şehzadenin rüyalarına girer olmuş. Şehzade babasına gülünce yanaklarında güller açan , ağlayınca gözlerinden inci mercan döken bir kız rüyalarından çıkmaz oldu deyince babası etrafa adamlar göndermiş, sorup soruşturmuş, sonunda gül handan şehzadeyi görmeden onunla evlenmeyi kabul etmiş ve hazırlıklar tamamlanmış, incili mercanlı bu güzel kız, Horasan'a gitmek için yola çıkmış. Lakin Gül Handan'ın dadısının çirkin mi çirkin kızı şehzadeye aşık olmuş ve annesine yalvar yakar, hain bir

plan yaptırmış. Dadı, yola çıkmadan tuzlu mu tuzlu bir çörek yapmış. Gül handan yolda bu çöreği yedikten sonra susuzluktan içi yanmış fakat, dadı ve çirkin kızı ona su vermemişler. Yol uzun, hava sıcak Gül Handan susuzluktan bayılacak gibi olmuş. Sonunda dadı kızın gözlerine karşılık ona su vermeyi kabul etmiş. Dünya güzeli Gül Handan'ın gözlerini oyarak, onu yolda bırakmışlar ve dadının çirkin mi çirkin kızı onun elbiselerini, altın ve mercanlarını alarak Gül handan'ın yerine geçmiş. Saraya vardıklarında şehzade odaya girip kızın duvağını kaldırınca karşısında gördüğü kara ve çirkin kızın rüyalarındaki güzel olmadığını anlamış. "Rüyalarındaki kızın gözleri deniz gibi masmaviydi , güzellikten yüzüne bakamadım , bu kız o olamaz" diyerek, babasına durumu anlatmış. Babası da dadıyı yakalayarak sorguya çekmiş ve işin aslını öğrenmiş, bunun üzerine dadıyla kızını cezalandırarak çok uzak ülkelere göndermiş. Şehzade büyük bir üzüntüyle güzeller güzeli , rüyalarını prensesini aramaya başlamış ve sonunda köyün birinde Gül handan'ı bulmuşlar. Kötü kalpli dadının oyduğu gözleri ilaçlar , merhemlerle Gül handan'a geri takmışlar. Gül handan'da şehzadeyi gördüğü gibi aşık olmuş ve sonunda 40 gün 40 gece düğün dernek yapıp, muradlarına ermişler (Atak 2010).

DMA-2 (Kırk Yalan)

Bir varmış bir yokmuş, zamanın birinde bir padişah ve bu padişahın üç oğlu varmış. Padişah çok hastaymış ölmeden önce iki oğlunu yanına çağırmış. "Benim iki tane altın semerim var, bu semerleri size yadigar bırakıyorum bu sizin bereketinizdir sakın ola ki elinizden çıkarmayın demiş. Padişahlık da diğer kardeşinizindir deyip, mirasını çocukları arasında bölüştürmüştü. İki kardeş de bu durumu içermişler ama bir şey demeden semerlerini alıp gitmişler. Padişah, bu olaydan çok kısa bir süre sonra ölmüş. Bu iki kardeşten biri, çok kötü niyetliymiş babasının haksızlığına sinirlenmiş elindekini har vurup harman savurmuş. En son elinde bir şey kalmayınca sıra semere gelmiş, semeri de sahtekar bir adama hileyle hurdayla kaptırmış. Öteki kardeş ise elindekinin kıymetini bilmiş varlığına varlık katmış, çalışıp çabalamış en sonunda padişah olan kardeşi kadar zengin olmuş. Günlerden bir gün yolda giderken kardeşler

rastlaşmışlar kötü olan kardeş sefil ve perişan vaziyette kardeşinden yardım istemiş. Bunun üzerine kardeşi de “babamızdan yadigar kalan semerini ne yaptın” diye sormuş, o da; hal mesele böyle böyle “birinden yardım istedim hileyle semeri kaptırdım” demiş. Bunun üzerine akıllı ve zengin olan kardeş semeri alan adamı bulmaya karar vermiş. Nitekim bulmuş da bulmuş bulmuş da adam nuh der peygamber demezmiş semeri vermem demiş. En son tek bir şartım var, bana kırk yalan söylersen semer senin demiş ve anlaşmışlar. Adam, akıllı olan kardeşin arda arda 40 yalan söyleyemeyeceğinden eminmiş. Akıllı olan kardeş başlamış saymaya: “Biz dokuz kardeşiz, bu ilk yalanmış sonra devam etmiş; birimiz kör, birimiz topal, birimiz kanbur, birimiz sağır, birimiz deli, birimiz alim, birimiz zalim, birimiz kel, birimiz bodur. Birgün giderken bir de baktık ki 150 tane kişi bir kervan kurmuş, karar verdik bunları soymaya, yükleri neyse almaya... Gittik ki bir de ne görelim, bütün yükleri bir sivri sinek ama nasıl olduysa sineği elimizden kaçırdık. Kör olan kardeşimiz 500 metre öteden bir ok attı, o sivri sineği vurdu. Diğer topal olan kardeşim, bir dolu insan tuttu, o sivri sineği sırtımızda taşıyıp getirdik. Sonra, o sivrisineğin kıllarından yüzbinlerce insana halılar, çuhalar işlendi. Sonra o sivrisineği kestik, lakin kaynatacak kazan bulamadık. Koskoca dağı oyduk ki sivrisineği kaynatalım. Sivrisineğin bağırsaklarından, bir şehirden bir şehire ip yaptık” diye yalanlarını arka arkaya sıralamış. En son yalana gelince adama dönüp “sen elindeki altın semeri hakkınla elde ettin” demiş. Adam da “yok demiş haklısın bu da bir yalan, ben bu semeri kurnazlıkla elde ettim, ama artık senindir” demiş ve semeri sahibine geri vermiş. Diğer semeri de alan kardeş, öteki kardeşini de alarak saraya gitmiş, baba vasiyetinin önemini anlayan üç kardeş sarayda ömürleri boyunca huzur ve rahat içinde yaşamışlar (E. Aksu 2010).

DMA-3

Bir varmış bir yokmuş, padişahın oğlu bir gün bir çayın kenarında oturuyormuş. Birden bire önüne bir kurbağa çıkmış, zıplayarak prensin dizinin dibine oturmuş. Prens de elini kurbağanın üzerine koyarak onu okşamaya başlamış ve kurbağanın gözlerine bakınca ona aşık olmuş. Her seferinde

Çayın kenarına giderek kurbağayla vakit geçirir, sonra da gözlerinden öperek çaya geri bırakırırır. Gel zaman git zaman, prensin eşi şüphelenmeye başlamırır. Her gün aynı saatte prens çayın kenarına gidince, prenses de kuşkuyla kocasını takip etmeye karar vermirır. Birde bakırır ki prens çayın kenarına gelince çaya doğru sesleniyor:

Bak belisa (Kurbağacık)

Vere disa (Tekrar gel)

Lave paşe (Paşanın oğlu)

avremisa (Gözlerinden psn)

Bir de bakırır ki aydan bir kurbağa çıkıp prensin dizlerine oturmuş, prens de kurbağayı her zaman ki gibi sevip okşayıp çaya geri bırakırır. Prensese bunu görünce, kıskançlıktan deliye dönmüş. Birgün prens çaya gitmeden gidip çayın kenarında, kz ateş yakıp şişi üzerine ısıtıyor. Prensine elbiseleri de üzerinde , prensin her zaman oturduğu taşın üstüne oturuyor ve tıpkı prens gibi kurbağaya sesleniyor:

Bak belisa (Kurbağacık)

Vere disa (Tekrar gel)

Lave paşe (Paşanın oğlu)

avremisa (Gözlerinden psn)

Kurbağa aydan çıkıp dizlerinin üzerine geldiği gibi, kıskanç prensese kızgın şişi çıkarıp anında kurbağanın iki gözüne birden batırıyor ve kurbağayı kr ediyor.

Kurbağa can havliyle çaya zıplıyor, prensese de koşarak saraya gidip prensin kıyafetlerini çıkarıyor. Herşeyden habersiz prens, yine çayın kenarına gidip kurbağaya sesleniyor:

Bak bellisa (Kurbağacık)

Vere disa (Tekrar gel)

Lave paşe (Paşanın oğlu)

avre misa (Gözlerinden psn)

Kurbağa aydan çıkmadan sesleniyor:

Ne temu ne katto (Hiç gelmem)

Jina teya bi kabahato (Senin suçlu karın)

Çavemın kır koru sakato (Benim gözümü kör ve sakat etti)

Senin o kıskanç karın benim gözlerimi kör etti, bir daha ben gelemem senin yanına der. Bunu duyan prens de üzüntüsünden çaya atlar ve bir daha prensi gören olmaz (Telli 2010).

Değerlendirme

Derlediğimiz masalları inceleyecek olursak; Thompson'ın sınıflandırmasına göre, ilk masalımızın zincirleme bir masal olduğunu söyleyebiliriz. Gül endam'ın hikayesinden sonra masal, Gül handan'ın hikayesine dönüşmüştür. Kızın gözünden akıttığı inci, mercanlar olağanüstü motiflerdir. İkinci masalımız; Kırk yalanı ve kurbağa ile prensin masalı olan son masalımızı asıl halk masalları arasında değerlendirebiliriz. İlk masalda başlangıç formeli olmamakla birlikte sonunda "kırk gün kırk gece" formeliyle bitirilmiştir. İkinci ve üçüncü masalımız ise "bir varmış bir yokmuş" formeliyle başlayıp sonunda formel kullanılmadan bitirilmiştir. Son masalımızda, Kürtçe okunan bölümlerin çevirisi yine anlatan kişi tarafından yapılmıştır.

1.3.2. Fıkralar

Bir nükteyle sona eren, farklı karakterler etrafında kurulmuş kısa anlatmalardır. Türk fıkraları, temsil ettikleri anlayış ve davranışlarla tiplerine göre gruplanabilir: Nasrettin Hoca, Bektaşî, İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Aldar Köse, vd. Bunların dışında Karadenizli, Kayserili, Karatepeli vd. gibi kendi bölgelerinde tanınmış yerel fıkra tipleri de vardır. Fıkraların merkezinde, toplum ve insan vardır. Fıkraların konuları; toplumdaki çelişkiler, düşünce ve davranış farklılıklarından doğan çatışmalar üzerine kurulmuştur. Fıkralarda nükte kadar düşündürme ögesi de önemlidir (Artun,2003:52).

Fıkra adı altında toplanan bu anlatılar; lâtife, nükte ve bazen de hikâye adlarıyla anılırlar ancak bu tanımlardan yola çıkarak fıkraların motife yer veren, kısa ve özlü bir anlatıma sahip güldürü küçük hikayeler olduğunu söyleyebiliriz (Artun,2003:52).

Türk dilinin yazılı kaynaklarında fıkra ile ilgili ilk bilgilere Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ü Lügat it Türk adlı eserinde rastlanmıştır. Kaşgarlı, "küg" ve "külüt" kelimelerini, "Halk arasında ortaya çıkıp insanları güldüren şey," " Halk arasında gülünç olan nesne" şeklinde açıklamıştır. Hiç şüphesiz bu kelimeler, İslamiyet'ten önceki Türk toplulukları arasında anlatılan fıkralara verilen isimler olmuştur. İslamiyet'ten sonra bu tür anlatılar, Türkçe'de " hikaye, kıssa, masal, mizah, nükte, latife vb." isimlerle adlandırılmıştır. Fıkra ile aynı anlamda kullanılan bu kelimeler içinde en çok latife sözü yaygınlık kazanmıştır (Yıldırım, 1976:3).

Fıkralar, özellikle 13. yüzyıldan itibaren dini, ahlaki ve tasavvufi nitelikli eserlerde önemli yer tutmuşlardır. Bunun nedeni; fıkraların din ve tasavvufu ilgili bazı konuların halka daha açık ve daha kolay bir şekilde anlatılmasına yardımcı olmasıdır (Artun, 2004-a: 147).

16. yüzyılda "latife" sözü fıkra karşılığında kullanılan bir edebi terim halini almış, fıkraların toplanıp yazıldığı dergilere de "letaif" adı verilmiştir.

19. yüzyıl sonlarına doğru yayınlanan kitapların kapaklarında “letaif”in yanı sıra “fıkaret” ifadesi de yer almaya başlamıştır. Avrupalı araştırmacılar ise 10. yüzyılın ikinci yarısından sonra halkın yarattığı realist, güldürücü hikayeleri “anectode” adı altında incelemişlerdir. Fıkra bugün, halk edebiyatımızda halkın yarattığı realist ve güldürücü hikayeler için kullanılmaktadır (Yıldırım, 1976:4-5).

Fıkralar daha çok tiplerine göre sınıflandırılmaktadır. Pertev Naili Boratav, fıkraları tiplerine göre iki ana gruba ayırmıştır:

1. Kişileri belli halk tipleri olan fıkralar
2. Belli bir topluluk tip, ünlü bir kişi söz konusu olmaksızın, orta tabakadan insanların güldürücü maceralarını konu edinen fıkralar (Boratav, 1982: 86).

DF-1

Ramazanda çocuğu ile otobüse binen kadın, yaşlı bir adamın yanına oturmuş. Minibüste çocuk ağlamaya başlayınca kadın da bunu susturamayınca, eşarbiyle göğsünü örterek çocuğu emzirmeye çalışmış. Çocuk meme emmeyince kadın bütün saflığıyla dönüp: “Sen emmezsen amcaya verirem haaa!” demiş, bunu duyan yaşlı adam panikle: “Yoooh kızım yoooh sakın haaa! Ben orucam vallah...” demiş (Tutka 2010).

DF-2

Öğretmen ders işlerken çocuklara: “Çocuklar bana içinde “T” harfi olan bir kelime söyleyin, demiş. Sınıftaki öğrencilerden Şeho elini kaldırıp: “Şuşe” demiş. Öğretmen şaşkınlıkla “ Oğlum şişenin neresinde “T” harfi var, deyince Şeho: “Ya tapasi?” demiş (Tutka 2010).

DF-3

Boş boğazı cehenneme atmışlar da (odun yaş) demiş (K. Özhal 2010c).

DF-4

Hırsıza ne yapisan diye sormuşlar da (saz çalıyam) demiş. Sesi niye çıkmı demişler (sesi yarın çıkar) demiş (K. Özhal 2010c).

DF-5

Katıra baban kimdir demişler de (at dayımdır) demiş (K. Özhal 2010c).

DF-6

Katıra baban kimdir demişler de (anam kısraktır) demiş (K. Özhal 2010c).

DF-7

Sivrisinek, kavağın arkasına gizlenmiş, ne yapıyorsun demişler de (kavak bana yaslanıyor) demiş.

Değerlendirme:

İlk iki fıkra Pertev Naili Boratav'ın sınıfladığı fıkralardan belli bir topluluk tip, ünlü bir kişi söz konusu olmaksızın, orta tabakadan insanların güldürücü maceralarını konu edinen fıkraların içeriğine uygundur. Diyarbakır ağızıyla söylenen fıkralarda bilinen bir tip yoktur. İkinci fıkradan sonraki fıkralar “de” bağlacıyla bağlanan tek cümleden oluşan fıkralardır. DF-4 de aynı şekilde “de” bağlacıyla bağlanmış iki cümleden oluşan bir fıkradır.

1.3.3. Efsaneler

İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren ayrı coğrafya, muhit veya kavimler arasında doğup gelişen; zamanla inanç, adet, anane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masallar vardır. Sözlü gelenekte yaşayan bu anonim masallara dilimizde Arapça: Usture (cem'i esatir); Farsça : “Fesane, efsane”; Yunanca: “Mitos, mit” kelimeleri ad olarak verilmiştir.

İlk devir insanları, bugün okumamış zümrelerde görüleceği üzere tabiat hadiselerinin sebeplerini bilemiyorlardı. İnsanın nereden gelip nereye gittiği, hayatla ölümün mahiyeti, yıldızların hareketi, denizin yükselmesi, yağmurun yağması; hayvan, bitki, toprak, orman, dağ, ateş, maden vb. gibi hadise ve maddelerin teşekkül ve icadı onları hayret, korku, heyecan veya memnunluk içinde birtakım hayaller kurmaya yöneltti. Bu hayaller, insanın kendi ruhunu, hayatını eşyaya, tabiata aksettirmesinden ibaret olan düşünce tarzını doğurdu.(Elçin, 1981: 312)

Halk inançları ve halk dininin yansıtıldığı türlerin başında gelen efsaneler, halkbiliminin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıktığı günden beri, devamlı olarak halkbilimcilerin belki de masaldan sonra en çok dikkatlerini çeken tür veya türlerden birisi olmuştur. (Çobanoğlu 2003, s:12)

Efsane türünün konu bakımından genişliği ise biri Batı Avrupa'dan, diğeri ise Kuzey Amerika'dan, efsaneler konusunda otorite kabul edilen iki profesyonel halkbilimcinin tespitleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu tespitlerden ilkinin yapan Leopold Schmidt, “Efsaneler öyle geniş bir türdür ki halk kültürünün her yerine dokunmaktadır” demektedir. Linda Degh de, Schmidt'in aktardığı bu hükme katıldığını, “Gerçekten de ister yerleşimle ilgili, ister atasözü ve isterse konuşma şekilleri olsun halk hayatının şu veya bu yolla bir efsaneye bağlanamayacak bir kısmı yoktur” diyerek efsanenin insan hayatındaki yerini belirtmiştir (Degh, 1976'dan aktaran Çobanoğlu, 2003, s:14).

Efsanelerin tasnifinde obanoğlu'nun, "Memoratlar ve Halk İnançları" kitabında; Budapeşte Kongresinde yapılan efsane tasnifi ile ilgili tartişmalardan aktarıldığına göre, efsaneler dört ana başlık ve alt başlıklar olmak üzere sınıflandırılmıştır. Ana başlıklar şu şekilde geçmektedir:

- 1- Yaratılış ve dünyanın sonu ile ilgili efsaneler
- 2- Tarihi efsaneler ve medeniyet tarihi ile ilgili efsaneler
- 3- Olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçlerle ilgili efsaneler
- 4- Dini efsaneler (obanoğlu, 2003: 16).

Diyarbakır sahasında efsanelerle ilgili çalışma yapmış Muhsine Helimoğlu Yavuz ise derlediği efsaneleri şu başlıklar altında sınıflamıştır:

- 1- Dini Efsaneler
- 2- Olağanüstü Kuvvetler ve Varlıklar Üzerine Efsaneler
- 3- Hayvanlar Üzerine Efsaneler
- 4- Tarihi Efsaneler
- 5- Tabiatla İlgili Efsaneler
- 6- Aşk Üzerine Efsaneler (Helimoğlu Yavuz, 1992: 35).

DE-1 (Şubat Karısı)

“Şubat ayında evde biri ismini çağırır ve kalkıp kapıyı açtığında şubat diye bilinen cinler ev halkından birini özellikle de yeni doğum yapmış lohusa kadınları, küçük çocukları veya genç kızlardan birini alıp boğmak için götürürlermiş. Hatta, Şubat küçük çocukları kaçırmamın diye evin kapıları kilitlenirmiş.

Şubat ayı Diyarbakır’da uğursuz bir ay olarak düşünülürmüş. Bu ayda uyuyan insanların üstüne cin çöker nefeslerini kesermiş. Ayrıca geceleri , Şubat karısı denen cin gelerek insanları çağırıp , uzaklara götürür ve sonra da ya bir uçuruma , ya da bir akarsuya atarak öldürürmüş.

Alipaşa mahallesinde yeni evlenen bir gelin varmış. Şubat ayında gece gelini , kapıya gelip çağırılmışlar. Gelin kapıya çıkınca onu alıp Yedi Kardeş Burcunun içine götürmüşler.

Diyarbakır’da o zamanlar kaçak tütün kontrolü için ellerinde fint dedikleri büyük mumlarla kolcular devriye gezermiş. Kolcular devriye gezerken bir de bakmışlar ki başında duvağıyla bir gelin , şaşkınlık içinde bakarken içlerinden biri gelini tanımış ve Şubat’ın gelini kaçırdığını anlamış. Gelini alıp hemen eve götürmüşler. Kapıyı çalmışlar , gelinin kayınvalidesi açmış kapıyı. Şubat’ın gelinini götürdüğünden habersiz kadına kolcular, “gözün kör ola sen yatarken gelinini Şubat götürmüş” demişler. Kayınvalide üzüntüden dizlerine vura vura gelini eve almış fakat, nafile yeni gelin korkudan çok yaşamamış ve 3 gün sonra ölmüş.” (Çavlı 2010).

DE-2 (Kapoz)

“Kapoz, Diyarbakır’da eskilerin de anlattığı bir varlıktır. Geceleri uykudayken insanın üzerine çöktüğünde ağırlığından kımıldanmazmış ve insanın kanı çekilirmiş. Yalnız kapozun burnu omadığı için insanları boğamazmış.” (Tutka 2009).

DE-3 (Til Alo)

“Ne zamandır köyün ağası hacca gitmeye niyetlenmiş ama kısmet henüz görünmüştür. Köyünü, evini, çoluk çocuğunu bırakacak, aylarca sürececek bir hac yolculuğuna çıkacaktır. Til Alo, evin artık bir ferdidir, dürüştür, namusludur ve dindardır. Ağa, çağırır kendisini : “Alo ben hacca gidiyorum, evim, çocuklarım ve köyüm Allah’a sonra sana emanet” der ve yolculuğa çıkar. Hacıların Arafata çıkacakları gün yaklaşmıştır. Evin hanımı da evde sac ekmeği yapmış yanda da peynir helvası pişirmekte ve kendi kendine: “Ağa bunları ne kadar çok sevdi, olsa da yese idi” diye konuşur, konuşmasını Alo’nun dinlediğini de fark etmez. Alo hanımının bu sözlerini duyar duymaz hanımına der ki: “hanımım, sen o ekmekten ve helvadan bir tepsiye bırak da ben ağama yetiştireyim” der, hanım içinden : “Zavallı canı çekti her halde istemeye de utandı, olsun bir tepsiye bir miktar bırakayım da yesin garibim” der ve tepsiye yeteri kadar sac ekmeği ve yanına sıcak helvadan bırakarak Alo’ya verir.

Ağa Arafat dağına çıkmıştır, hacılığın en büyük şartıdır bu dağa çıkmak. Bir de ne görsün? Alo yanında ve bir tepsi elinde “Hanımım gönderdi” der ve gözden kaybolur... Ağa getirdiklerini yer ve tepsiyi saklar.

Hacılar dönmüştür ve ağa da evine gelmiştir. Bütün köylü ağayı ziyarete gelmişlerdir ama birisine elini öptürmeye izin vermez, bir köşede duran Alo’yu göstererek: “Gidin onun ellerini öpüp, duasını alınız” der ve olayı anlatır. Köylü Alo’ya yönelince Alo kaçır ve köyün yakınındaki tepseye çıkarken: “Allah’ım beni bunlardan gizle” diye dua eder ve o tepenin içinde kaybolur, tıpkı “Eshab-ı Kehfin” mağarada kayboluşları gibi. Bu bir efsanedir ve nesilden nesile anlatılır... Şimdi Silvan yolu üzerinde hemen görünür o tepe ve oradan geçenler Til Alo’yu anmadan geçemezler.” (M. Mergen 2011).

DE-4(Şeyh Muhammed Hz.)

“Mardin kapı’da Şeyh Muhammed Hazretleri diye bir evliya vardır. 40 gün sabah namazında onun mekanında namazını kılanın, evliya önüne çıkarmış.

Ali Paşa mahallesinden bir kadın oğlunun işleri çok kötü gidiyor diye, 40 gün boyunca ziyaretin avlusunda namazını kılıyor . O zamanlar Mardin kapı da in cin top oynuyor, kapılar kapanınca bir kendisi bir mezarlık. 40 günün sonunda sabah ezanı okunmadan Şeyh Muhammed Hazretleri üzerinde cüppesi elinde ibriği, ayağında nahili, abdest almaya giderken kadına görünür. Şeyhi karşısında gören kadın hemen secdeye kapanıyor . Şeyh Muhammed Hazretleri kadına “hatun 40 gündür sen bu yola gidip geliyorsun niyetin, isteğin nedir söyle bana” der. Kadın korkudan dili tutulmuş, başını secdeden kaldıramaz. Şeyh efendi bir kaç kere daha tekrarlar, fakat kadından ses çıkmaz . Bunun üzerine Şeyh Muhammed Hz’ de “ günahın boynuna , Allah yine de senin istediğini sana nasip etsin “ diyor. Kadın bir kaç dakika sonra başını kaldırıyor ki etraf bomboş, kimseler görünmüyor, seccadesini topladığı gibi ayakkabılarını bile giymeden koşarak oradan uzaklaşıyor. Bir müddet sonra Şeyh efendinin ettiği dua tutuyor ve kadının oğlu zengin bir tüccar oluyor.” (Çavlı 2010).

DE-5 (Kırklar meclisi)

“Zamanın birinde yaşlı, çok fakir bir adam varmış. Bu adam tek başına yaşarmış, günün birinde evinin içine bir kedi girdiğini görmüş ve yalnızlığına ortak olur diye kediyi alıp beslemeye karar vermiş. Adam gel zaman git zaman bu kedinin geceleri kaybolduğunu farketmiş. Birgün meraklanıp bu kediyi takip etmeye başlamış. Kedi, hevsel bahçesinden geçip Dicle nehrini de aşmış Kırklar dağına varmış. Adam kediyi izlemeye devam ederken, birden kedinin silkinerek insan görüntüsüne girdiğini görmüş. Kırklar dağında çok büyük bir saray varmış derler, bu sarayda kırklar meclisi denen bir meclis toplanırmış. Meğersem kedi de bu kırklar meclisindeki büyük zatlardan biriymiş. Yaşlı adam kendini hiç belli etmeden eve dönüp kediyi beklemiş ve kedi gündüz olup geri döndüğünde

adam dayanamayıp “senin sırrını çözdüm sen büyük bir zatmışsın” deyiverince kedi birden bire ortadan kaybolmuş bir daha da görünmemiş.”(K. Aksu 2010).

DE-6

“Birgün değirmencinin biri, gece değirmende çalışırken piraboklardan biri çıkagelmiş. Bu piraboğun kocaman iki memesi varmış, öylesine büyükmüş ki bir memesini arkasına attığında sırtına kadar geliyormuş. Piraboğu gören değirmenci, yerde duran çuvaldızı memesinin üzerine batırmış. Piraboğu yakalayan değirmenci yıllarca onu yanında çalıştırmış. Öylesine güçlüymüş ki hiç yorulmazmış. Yalnız, ona ormandan bir kaç odun getir dersen bir apartman boyu , çok getir dersen de çalı çırpı toplayıp getirirmiş, ne istersen tam tersini yaparmış. Bu piraboğun bir de çocukları varmış hergün kocası gelip seslenirmiş: “Hamur pıç pıç bebi vay vay”

Hamurun ekşidi , bebeklerin ağlıyor diye . Bunu duyan değirmenci piraboğa üzölmüş ve göğsünün üzerindeki çuvaldızı çıkarıp onu serbest bırakmış. Çuvaldız çıkınca pirabok koşarak kendini dereye atmış ve ortadan kaybolmuş.” (Telli 2010).

DE-7

“Bir gün köy ebelerinden birisinin kapısı çalınmış, ebe kapıyı açınca karşısında tuhaf bir adam görmüş. Adam, karım hamile doğum yapacak yetiş, demiş. Ebe de toplamış eşyalarını gitmiş doğuma. Doğum esnasında kapının ardından adamın sesini duymuş “ altı tane kızım var bu defa erkek olursa ebeyi altınlara, gümüşlere boğarım şayet kız olursa da onu boğarım demiş.” Doğum bitmiş kadın bir kız çocuğu doğurmuş. Az önce işittiğinden korkan ebe kuşağının içinde bulunan balmumunu çıkarıp kız çocuğunu erkek çocuğu gibi göstermek için el çabukluğuyla balmumundan pipi yapmış ve çocuğu kundaklamış. Kapıdan çıkarken adam ebeye eteklerini açtırmış ve eteklerine bir sürü soğan ve sarımsak kabuğu doldurmuş. Kadın şaşkınlıkla eve gitmiş, eteklerindeki soğan ve sarımsak kabuklarını kapının önüne yığmış ve ne tuhaf insanlardı diye

söylenmiş. Sabah olunca kapıyı açmış ki bir de ne görsün, soğan kabukları olmuş sarı altın, sarımsak kabukları olmuş gümüş. Kadın bunları hemen toplayıp eve almış. Anlamış ki gittiği ev pirabok bebesi evi , doğurduğu çocuk pirabok bebesi akşam ocağın başındayken bir ses gelmiş: pira heva pira heva hel kugılık şima çıma

Ebenin ismi havvaymış , gelen ses ise pirabokların sesiymiş.” Bu çocuğun pipisi niye balmumundan” deyince ebe de piraboka seslenmiş:” Ne yapalım Allah vergisi o da senin şansınmış demiş.” (Telli 2010).

DE-8 (Ben u Sen)

“Zamanın hükümdarı bir çift burç yaptıracaktır, yıkılan burçların yerine o günlerin meşhur ustasını ve kalfasını çağırarak bu görevi verir ve “bakalım hanginizin daha güzel olacak eseri?” der ve İnşaat başlar, usta ayrı, kalfa ayrı yapar yapacağını ve nihayet bitirirler.

Hükümdara haber verilir. Hükümdar ve mahiyeti, kalabalık bir halk topluluğu gelirler, burçları gezerler ve çok beğenirler. İki de güzeldir ama, kalfanın yaptığı çok daha güzeldir ve bunu da dillendirerek derler ki “ Allah için söylemek lazımsa kalfanın yaptığı bir ulu bedendir ve ustanıkinden güzeldir” Kalfa da bu söleri duymuştur ama, ustasına da söylettirecektir, sorar: Usta, ben-u seen?” diye, yani benimki mi, seninki mi? Usta “sen” der, demez kendini burcun üstünden bırakır. Ustanın düştüğü yerde bir su kaynar “Ben-u Sen” suyu derler adına. Burçlara da “Ben-u Sen” buçları yada “Usta-şagirt” burçları denir o günden bu güne. “Ulu bedeni” halk sonradan “Evli beden” diye de isimlendirmiştir.” (Mergen 2011).

DE-9

“Büyüklerimden duymuşluğum var, Ben u Sen bahçesinde pirabokların yavrusu 14, 15 yaşlarında bir kız çocuğunu gezerken görüp sahipsiz diye alıp eve

götürmüşler. Banyo yaptırıp , üstünü başını değiştirmişler. Yemek vermişler yememiş, konuşmuşlar konuşmamış. Evdekiler bir süre sonra bu kızın pirabok olduğunu anlamışlar. Çocuğu tekrar aldıkları yere , Ben u Sen'e evli beden burcunun altına götürüp bırakmışlar. Birden bir ses duymuşlar “ Mari, Mari, Mari” diye çocuk hemen karşılık vermiş: “Mamiyamın mamiyamın” diye ve birbirlerine sarılıp karanlıkta kaybolmuşlar.” (Çavlı 2010).

DE-10 (Amid Kalesi ve Kıyamet)

“Ne zaman ki surlarımızın hepsi yıkılır işte o zamanda kıyamet kopar. Bunu biz demiyoruz, efsaneler böyle söylüyor. Derler ki Diyarbakır Kalesi ile Harput Kalesi iki kardeş tarafından yapılmış. Amid kalesinin harcı yumurta akıyla, Harput kalesinin ise sütle karılmış. Sürülerle sağılan koyunların sütleri, dereler halinde akıtılarak kalenin yapıldığı yere getirilirmiş. O zamanlar yumurtanın bini bir para imiş.

Bu iki kardeş yaptıkları kaleleri bitirdikten sonra “Ab-ı hayat” ölümsüzlük suyundan içip uzun bir uykuya dalmışlar. Arada bir uyanıp “ Diyarbakır surları yıkıldı mı, Harput kalesi duruyor mu?” diye kalelerinin yerinde durup durmadığına bakar, sonra yine yine uyurlarmış.

Bu kaleler yıkılınca da kıyamet kopacaktı...”(Mergen 2011).

DE- 11 (Amid Kalesi)

“Bu da ayrı bir rivayet, yine Amid kalesi: “Denir ki , biri kız biri erkek iki kardeşten erkek olan Amid surlarını, kız olan da Silvan surlarını yapmış. Kızın adına “Miya” diyorlarmış. O yüzden ona “Miyafarkin” yani Silvan’ın kızı adını vermişler. Diyarbakır surlarını yapan usta surların inşasını bitirdikten sonra: “Dünya durdukça hiç yıkılmasın” diye de dua etmiş, ama Silvan surlarını yapan usta böyle dua etmediği için Silvan surları yıkılmış. Efsaneler böyle, demek ki, Diyarbakır surları kıyamete kadar ayakta kalacak... Onlar yıkılırsa dünyada yıkılacak ve kıyamet kopacak!” (Mergen 2011).

Değerlendirme

Derlenen ilk iki efsanemiz; DE-1 VE DE-2 Diyarbakır'da bahsi edilen alkarısı motifine benzer; şubat karısı ve kepoz diye iki farklı ruhtan söz etmektedir. DE-6, DE-7 ve DE-9 ise Diyarbakır'da pirabok, yavruları ise pirabocik diye bilinen varlıklardan söz eder, bu nedenle değerlendirme yapacak olursak bu efsaneleri "olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçlerle ilgili efsaneler" kapsamına alabiliriz. DE-3, DE-4, DE-5 ve DE-10'u dini efsaneler başlığı altına gösterebiliriz. Derlenen bu efsanelerde evliya, şeyh, alim kişiler anlatılmıştır. DE-8, DE-10 ve DE-11 ise Diyarbakır surlarıyla ilgili anlatılan efsaneler olduğu için bunları da "tarihi efsaneler" olarak gösterebiliriz.

1.3.4. Memoratlar

Memorat, “ Tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlemiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikaye” diye tanımlanır. (Kvideland, 1991’den aktaran Çobanoğlu, 2003, s: 21)

Bu tanımlamada yer alan tabiatüstü ile anlatılmak istenen, öncelikle öteki dünya ve farklı boyutta olmanın yanı sıra insanlarla aynı mekanları paylaşan, cin, peri, şeytan, alkız, karabasan veya çeşitli ruhlardan oluşan ve sosyal bir hayat yaşadığına inanılan varlıklarla; duyu organlarımız, rüyalar veya başka yolla kurulan bir iletişimdir. Memoratlar da bu şekilde kurulmuş bir iletişimle yaşananların, yaşayan veya ondan dinleyen birisi tarafından anlatılmasıdır.

Memoratlara efsaneden ayrı bir tür olarak ilk ele alan ve “memorat” teriminin isim babası İsveçli halkbilimci Carl wilhelm von Sydow’dur (Çobanoğlu 2003, s:21).

Memoratlara sözlü kültür nesir türleri içinde motif ve kahraman özelliklerinin ötesinde yapı ve işlev olarak benzeştiği, hatta birçok yönden örtüştüğü tek tür efsanelerdir. Bu yakınlık dolayısıyla daha önce de işaret edildiği gibi, memoratlar gerek ülkemizde gerekse diğer ülkelerde çoğu zaman birlikte ve efsane başlığı altında ele alınmış ve birçok halkbilimci tarafından da ele alınmaya devam etmektedir.

Diyarbakır’dan derlenen memorat örnekleri şu şekildedir:

DME-1

“Ben u Sen bahçelerinde gezerken babamın dedesi Süleyman Dede, bir tane pirabok yakalamış ve çuvaldızı göğsüne batırıp eve getirmiş. 7 yıldan sonra babamın ninesi Hanım nine’ye “benim çocuklarım var beni azad edin” diye yalvarmış. Hanım nine de akşam Süleyman Ağa gelince soralım demiş. Ağa akşam gelince, Hanım nine onu ikna etmesine etmiş lakin , bize bir kötülük yapmayacağına dair şart versin demiş. Çünkü bunlar bir ecirettir, adamları kaçırıp boğarlarmış. Pirabok da ben Allah’ın önünde söz veriyorum ki hiç birinize karışmam , sizin oğlan çocuklarınız evlendiğinde onların gelinlerine,

çocuklarına, hepsine de sahip çıkarız , dokunmayız. Yalnız evinizde kaşığınız her zaman eksilsin der ve bu sözlerin üzerine piraboğu serbest bırakırlar. Evimizden hala kaşıklarımız sebepsiz yere kaybolur.” (Çavlı 2010).

DME-2

“Anlatsam kimse inanmaz Cin Ali denen bir bahçemiz vardı, babam da ceza evindeydi. Piraboğu ben o zamana kadar büyüklerimden duymuşum, şimdi insanların hepsi olmuş pirabok. Yaşım daha küçük 13,14 yaşlarındayım, babam ceza evinde, bizim çoban da kaçmış hayvanlar sahihsiz kalmasın diye hergün otlamaya götürüyorum. Annem de üşümeyeyim diye tüylü Siirt battaniyelerinin iki kulağını aba gibi dikip üzerime giydirmiş. Hayvanları alıp Cin Ali bahçesine götürdüm. O zamanlar Zeki isminde bir arkadaşımın sesinden bir ses, beni çağırırdı “Musa, Musa” diye, sese doğru gitmeye başladım. Hevseldeki bahçelerin her birinin ismi vardı. Zaza Abdoların da bir yeri vardı Minas diye, işte o Minas’tan ses geliyordu. Bende ona yetişmek için peşinden gidiyordum. Bahçe neredeyse bitecekken “Ben daha gelmiyorum geleceksen sen gel” diye seslendim. Annemin siirt battaniyesinden abasını çektim başıma, artık ya korkudan bayılmışım yada uykuya geçmişim. Gözümü bir açtım, ne hayvanlar var ortada ne bir ses. Güneş doğmuş , hayvanlarda meğerse evin yolunu bildikleri için dönmüşler. Annem de gözleri ağlamaktan şişmiş, endişeyle kapının önünde beni bekliyor.” Oğlum sen nerdesin” deyince dedim anne hal, mesele böyle böyle piraboklardan biri bana seslendi, korkudan kendimden geçmişim. O sıralarda babam hapisten çıktı, bu olay yüzünden, korkudan sarılık geçirdiğimi görünce bin tane hayvandan birinde çıkan gereze denilen acı bir maddeyi bulup getirdi ve onu bana balla karıştırıp yedirdiler, böylelikle rengim düzeldi , kendime geldim.” (Tutka 2009).

DME-3

“Mala Çelhilerden Salih, abisiyle beraber Karacadağ’a kalaya giderken gidecekleri yolun üzerinde bir ejderhayla karşılaşmışlar. Bu ejderha daha önce

de bir gelinle deveyi beraber yutmuş. Salihin de eşeğini çulundan yakalayıp çekmiş. Ejderha çekmiş, Salih çekmiş , bir ejderha , bir Salih derken neticede çul Salih'te kalmış ejderha eşşeği kapmış. Salihde tüfeğini kaptığı gibi çekip kurşunları ejderhanın üzerine boşaltmış ve etraf kan deryasına dönmüş.

Salih ve abisi eşşeğin çulunu sırtlarına atıp köye varmışlar. Köyün ağası sormuş 'yolda bir ejderha var bizim gelinle deveyi de yuttu , sen onu geçip buraya nasıl geldin' diye Salih de ejderhayı nasıl öldürdüğünü anlatmış. Ağa köylülerden birini yollayıp 'git bir bak , bunlar doğrumu söylüyor' demiş. Köylü gidip bakıyor ki gerçekten toprak kan deryasına dönmüş. Koşarak gelip 'Salih ejderhayı öldürmüş', diyor. O günden sonra Salih'in ismi aramızda 'ejderha öldüren Salih' diye kaldı." (Tutka 2009).

Değerlendirme

Üç memorat derlememizden ikisi, kaynak kişilerimizin ikinci şahıslardan dinledikleri olayları, biri ise birebir kaynak kişimizin yaşadığı olayı anlatmaktadır. DME-1'de yer alan memorat görüştüğümüz kişinin dedesinin birebir yaşadığı bir hikaye olarak anlatılmıştır. DME-2'de kaynak kişimiz, çocukluğunda yaşamış olduğu bir memoratı dile getirmiştir. DME-3'de yine DME-2'deki kaynak kişimizin arkadaşı, Salih'in yaşamış olduğu bir olay anlatılmıştır.

1.3.5. Halk hikayeleri

Geleneksel sözlü halk anlatıları içerisinde konu, şekil ve söyleyiş bakımından farklı bir tür olan halk hikayeleri, şaman, ozan, meddah ve aşıkla devam eden tarihi süreçte yüzyıllardır kendine has belirli tarz ve kurallar içerisinde süregelmektedir.

15. yy.'dan sonra destan söyleyen ozanın yerini, halk hikayesi anlatan aşık almıştır. İlk zamanlarda Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin ve Yusuf ile Züleyha gibi Arap ve İran edebiyatlarının klasik konularını, aşık tarzı halk hikayesi formatında işleyip anlatan aşıklar, daha sonraları halk arasında yaşanmış destan ve türkülere konu olmuş eski veya yeni aşk ve kahramanlık olaylarını da halk hikayesi biçiminde düzenleyerek, anlatmaya başlamışlardır (Aslan 2008, s: 261).

Halk hikayelerinde konular ve anlatılan olaylar, gerçek veya gerçeğe yakındır. Olağanüstülüğe ve masallarda yer alan unsurlara çok az yer verilir. Bazı hikayeler ise kaynaklarını tarihi olaylardan alır. Ancak bu olay, destanlardaki gibi çok önemli bir olay olmayabilir (Aslan 2008, s: 260).

Eski türk destanları tamamen manzum veya nesir anlatımlı milli eserlerdir. Halk hikayelerinde ise nazım- nesir karışıktır. Yani türkü ve anlatım iç içedir. Olayların anlatımı nesirle yapılır, kahramanlar acılarını, mutluluklarını ve heyecanlarını şiirle dile getirirler (Aslan 2008, s: 261).

Diyarbakır'dan halk hikayesi kapsamında, ele alıp derlediğimiz tek bir hikaye vardır. Suzan Suzi hikayesi kaynak kişimiz tarafından şöyle anlatılmıştır:

DH-1 (Suzan Suzi)

“Dicle Nehri kenarında bulunan Kırklardağı’ndaki ziyarete, çocuğu olmayanlar gelip dilek dilermiş. O zaman Diyarbakır’ın zengin Süryani ailelerinden birinin de hiç çocukları olmuyormuş. Kadın, Kırklar Ziyareti’ne gelip dilek dileyip, adak adanmış. Neticede bir kız çocuğu olmuş ve adını Suzan (kimileri de Suzi derler) koymuş. Her yıl doğum gününde, annesi onun için Kırklar dağında bir kurban kestirmiş. Gel zaman git zaman Suzan büyüüp güzel bir genç kız olmuş. Müslüman komşularının oğlu Adil’le, birbirlerine aşık olmuşlar. Yine bir doğum yıl dönümünde, annesi Suzan’ı kurban kesmek için Kırklar Dağı’na götürdüğü esnada Suzan’la Adil gizlice buluşup birlikte olmuşlar. Kırklar ziyareti, bu beraberlikten ötürü bu iki genci çarpmış, derler. Suzan, dönüş yolunda On gözlü köprünün oralarda Dicle’de boğularak ölmüş. Suzan’ın ölümünden sonra Adil de aklını yitirip perişan olmuş.

Bu olayın üzerine yakılan türkü de şu şekildedir:

Kırklar dağının yüzü
Karanlık sardı düzü
Ben öleydim Suzan suzi
Ziyaret çarptı bizi

Köprü altı kapkara
Anne gel beni ara
Saçlarıma kumlar dolmuş
Tarak getir de tara

Köprünün orta gözü
Sular apardı düzü
Ben öleydim Suzan suzi
Dicle ayırdı bizi.” (K. Aksu 2010).

Değerlendirme

Suzan suzi hikayesi tahmini olarak 1950'li yıllarda geçen bir aşk hikayesidir. O yıllardan günümüze kadar, çeşitli varyantlarla dilden dile anlatılıp durulur.

Suzan'ın binbir nazla büyütülen Ermeni bir ailenin kızı olmasının yanı sıra kimi anlatıcılar da Suzan'ın kötü yola düşmüş bir kadın olduğunu dile getirirler. Ama neticede, her iki anlatımda da Adil'le Suzan'ın aşkı ve sonunda ziyaret tarafından çarpılmış olmaları dile getirilmektedir.

Sonuç

Monografi çalışmamızda, öncelikle araştırma alanımız olan Diyarbakır üzerine genel bilgiler verilerek başlanmıştır. Sonrasında ilk bölüm içinde değerlendirdiğimiz, geçiş dönemleri; doğum, evlenme ve ölüm alt başlıklarıyla birlikte kaynak kişilerden elde edilen veriler ışığında işlenmiştir. Yazılı kaynaklarda yer alan bilgiler ışığında, gerek günümüzden gerekse geçmişte yer alan gelenekler, kimi zaman mukayeseli olarak aktarılmıştır. Daha sonraki bölümlerde geçiş dönemleri etrafında şekillenen halk inanışları, halk hekimliği, bayram tören, kutlamalar ve halk mutfağı da çalışmamızın içeriğinde bulunmaktadır.

İkinci bölümde tamamiyle anonim halk edebiyatı ürünleri üzerinde durularak sözlü kaynaklardan yapılan derlemeler çoğunlukla birebir aktarılmıştır.

Diyarbakır araştırma alanında, bugüne kadar birçok çalışma ve derleme yapılmış olmasına karşın Diyarbakır kültürü, tam anlamıyla düzenli ve bütün olarak tek eserde toplanmamıştır. Avukat Şevket Beysanoğlu'nun yaptığı çalışmalar ve derlediği anonim ürünler alanda yapılmış çalışmaların başında gelmektedir. Diyarbakır sahasında çalışmak isteyen bir araştırmacı, Beysanoğlu'nun eserlerine muhakkak başvurmalıdır.

Kısa bir girişten sonra tezimizde yer alan konuları birer birer inceleyecek olursak; giriş bölümüyle başlayan çalışmada, Diyarbakır iline ait; tarihi, coğrafi, nüfus, ekonomik yapı, eğitim bilgileri, şehrin sosyo kültürel yapısı, sağlık koşullarıyla ilgili genel bilgiler, bilim ve sanat ve halk oyunları aktarılmıştır. Bunun yanı sıra Diyarbakır surları da ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Şehrin M.Ö.'ye dayanan binlerce yıllık geçmişi ve bu zaman sürecinde ev sahipliği yaptığı halklar ve bunların farklılık ihtiva eden kültürleri, şehirde zengin bir kültür mozaiği yaratmıştır. Her medeniyet, şehrin kültürünü renklendirmiş ve kendinden bir şeyler bırakarak ayrılmıştır.

Coğrafi olarak eskiden beri stratejik önemi olan Diyarbakır, aynı zamanda bereketli topraklara da sahiptir. Bundan dolayı binlerce yıl boyunca, farklı medeniyetlerin iktidar savaşlarına şahit olmuştur.

Yörenin ekonomisinde tarım ve hayvancılığın dışında sulu tarıma dayalı sanayide son yıllarda hareketlilik yaşanmıştır. Bununla birlikte pamuk üzerine çeşitli işletmeler açılmıştır. Mermer işleciliği de önemli gelir kaynakları arasındadır.

Diyarbakır, nüfus yoğunluğu olarak Türkiye’de 11. İl olarak görülür. Eğitim açısından son yıllarda oldukça atak yapan Diyarbakır’da, buna rağmen fiziki koşulların yetersizliği şehir merkezlerinde bile hala görülmektedir. Sağlık sektöründe çeşitli sorunlar varolmakla birlikte, şehrin ihtiyacına yetecek derecede devlet ve özel sektör hastaneleri bulunduğunu söyleyebiliriz.

Anadolu’nun en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Diyarbakır, tarihten günümüze; Süryani, Ermeni, Kürt, Arap, Kürt olmak üzere birçok dini-etnik alt grupları bünyesinde barındırmıştır. Bölgede 1980’li yıllarla başlayan şiddet olayları ise birçok göçe neden olmuştur. Göçler neticesinde Diyarbakır’ın yerli halkı oldukça azalmıştır.

Çalışmamızın ilk bölümü; doğum evlenme ve ölüm evrelerinin oluşturduğu geçiş dönemleri ve etrafında oluşmuş birçok âdet ve inanışların aktarılmasıyla başlar. Araştırma alanımızda geçiş aşamalarından, ilk olarak doğumu ele aldık. Doğum öncesi, sırası ve sonrasında birçok âdet oluşmuştur. Çocuğu olmayan kadınlar, eskiden halk hekimliğinde yer alan sağaltma işlemlerine başvururken, zamanla doktorların önerdiği yöntemlerin daha ağır bastığını görmekteyiz. Ancak sağlık kuruluşlarından sonuç alamayan kişiler veya ekonomik durumları uygun olmayanlar hâla farklı yollara başvurabilmektedirler: Hocaya, ebeye, türbelere, kaplıcaya gitmek gibi uygulamalara rastlanması bu konudaki eski geleneklerin günümüzde de devam ettiğini göstermektedir.

Araştırma sahasında gebe kalmanın önlenmesi için veya gebeliği sonlandırmak için artık büyük ölçüde sağlık ocaklarına ya da en yakın hastaneye başvurulmaktadır. Bununla birlikte daha çok okumamış kesimde; rahme semizotunun sapını uygulama, fitille korunma ve buna benzer çeşitli uygulamalar yapılmaktadır.

Çocuğun sağlıklı doğması ve doğduktan sonra yaşaması için yapılan uygulamalar ise doğumdan önce başlar. Çocuğun sağlıklı doğması ve yaşaması için adakta bulunmak bunların başında gelir. Dilek gerçekleşirse adak muhakkak yerine getirilir. Bunun dışında çocuğa ziyaret ismi koymak da çocuğun yaşaması için başvuru olan önemli bir inançtır. Diyarbakır'da bu konuda en çok Hz. Süleyman'ın veya Azizlerin ismi verilmektedir.

Aşeren kadının tüm isteklerinin yerine getirilmesi, kadına ve doğacak çocuğa gösterilen değer bir işarettir. Böylece değer verilen çocuk ve anne hoş tutulmuş olur ve olumsuzluklardan uzaklaştırılırlar. Çocuğun cinsiyetini belirlemek için doktora başvurulmasının yanında, birçok âdet ve inanma uygulanmaktadır. Bunlar çoğunlukla annenin fiziksel görüntüsü ve yedikleri ile ilgili olarak geliştirilen tahminlerdir. Loğusalık döneminde yapılan uygulamalarda, doğumdan sonra zayıf düşen anneyi hastalıklardan koruma ve eski gücünün geri kazandırma düşüncesini görmekteyiz. Albasması konusunda yapılan uygulamalarda ise eski kültür izlerinin yanında, odaya Kur'an koyma gibi uygulamalarla da İslâmî etki kendini göstermektedir. Kırkıncı gün bebeğin doğumundan sonraki en önemli günlerden biridir. Bu günde çocuk, annesi ve kullandıkları eşyalar yıkanır. Böylece çocuk, yeni bir döneme başlar. Uygulamalardaki kırk sayısı da dikkat çekicidir. Eski Türk kültüründe karşımıza çıkan bu formülistik sayıya, günümüzde de rastlamaktayız. Kırklama işlemi, D.bakır'da hâla birçok evde yapılması şart olan bir inanış olarak uygulanmaktadır. Çocuğun geç yürümesi ve konuşması durumunda da dinsel-büyüsel içerikli işlemlere veya halk hekimliğine başvurulmaktadır. Çocuktaki ilkleri incelediğimizde, yörede en çok bilinen uygulamanın ilk dişten sonra hedik dökmek olduğunu söyleyebiliriz. İlk saç ve tırnak kesiminde yoksul kişilere

kesilen saçın ağırlığı kadar, yahut ilk tırnakta çocuğun babasının cebine elini atıp çıkardığı kadar para verilmektedir.

D.bakır'da ele aldığımız geçiş aşamalarından ikincisi ise evlenmedir. Evlenme; evlilik öncesinde gelin-güvey seçiminden başlayarak düğün sonrası yapılan adetlere kadar uzanan bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç içerisinde birçok âdet uygulanmaktadır:

Araştırma alanımızda eskiden evlilik yaşı çok küçük olmasına rağmen, günümüzde bu yaş, eğitim ve çalışma hayatı yüzünden değişmiştir. Yörede evlilik isteğini daha çok erkek çocukların, ailelerine iletebildikleri gözlemlenmiştir. Askerden dönen gencin evlenme zamanının geldiği düşünülmemekte ve gerektiğinde gence böyle bir talebi olup olmadığı sorulmaktadır. Erkek çocuklar kızlara göre evlenme isteklerini daha rahat belli edebilmektedirler, gerektiğinde bu isteklerini sözlü olarak da ailelerine iletirler. Bunun dışında günümüz koşullarında genelde kendileri tanışıp anlaşılan gençlerin, evlenme arzularını belirtmek için farklı yöntemlere başvurmalarına gerek kalmadığı görülmüştür. Dürüst, namuslu, akıllı ve iyi huylu olma, ailenin iyi olması özellikleri, hem gelin hem de gelinde aranan ortak özellikler olarak değerlendirilebilir.

Yörede uygulanan kilit açtırma âdeti, benzetmeye dayalı büyüsel bir işlem olarak değerlendirilebilir. Kısmetin kapalılığı, kilidin kapalılığına benzetildiğinden kilidin açılması yoluyla kısmetin de açılacağına inanılır. Halk kültüründe birçok uygulamada karşımıza çıkan muska yazdırmayı ise burada da görmekteyiz. Yazdırılan muska genç kızın üzerinde bulundurulur, böylece en kısa zamanda kısmetinin açılacağına inanılır.

Kız isteme ve görücülük âdetlerinde; hem kız, hem de erkek tarafı ailelerce araştırılıp bilgi toplanır. Aileler çocuklarının mutlu bir evlilik yapabilmeleri için büyük çaba gösterirler. Kız istemeye giderken ekonomik duruma paralel olarak

farklı hediyeler alınır; gümüş tepside çikolata, çiçek, baklava gibi. Kız istemeye gidilirken kızı istemek için aileden yaşlı veya bu işleri bilen biri seçilir.

Evlenmede önemli bir yeri olan nişan töreni, kız ve erkeği evliliğe biraz daha yaklaştırır. Yapılan nişan töreniyle dünürler çevreleriyle birlikte, birbirlerini daha yakından tanırlar ve iki taraf arasında bir yakınlık sağlanmış olur.

Erkek tarafı, nişanlılık döneminde kızı nişan alışverişine çıkarır, nişan gününde ise alınan hediyeler nişan sandığına koyularak kız evine gönderilir. Kızın erkeğe ve erkeğin ailesine hazırladığı hediyeler Diyarbakır'da "halgat" adeti altında evliliğin ertesinde götürülmektedir.

Nişanlılık döneminde geçirilen bayramlarda ise erkek evi kız evini ziyarete giderken mutlaka yanlarında hediyeler götürürler. Hediyelerin sayısı ve değeri ailenin ekonomik gücüne bağlıdır. Çok zengin olan aileler, kız evine Kurban Bayramı'nda kurbanlık yollayabilmektedirler.

Nişanın bozulması durumunda ise alınan hediyeler, takılan altınlar iade edilmektedir.

Yörede düğüne davet, eskiden haberci kadınların ellerine bağladıkları kırmızı bir eşarpla ev ev dolaşmalarıyla sağlanırken, günümüzde çeşit çeşit davetiyeler bunun yerini almıştır.

Kına gecesi kültürü çok fazla değişmemekle birlikte, eskiden kızın ayrı, erkeğin ayrı yaptıkları kına gecelerinin; günümüzde daha çok ortak olarak yapıldığını görmekteyiz.

Düğün; Diyarbakır'ın eski kültüründe evlerde yapılan eğlence ve okunan mevlütler ve yapılan yemeklerle kutlanılmış. Damadın giydirilmesi, traş edilmesi de ayrı birer eğlence olup sokak sokak maniler eşliğinde alaylar kurulur gelin ve damat evlerine bu şekilde bırakılmış. Günümüzde ise düğünler düğün salonlarında, eş dost ve akrabaların katılımıyla eğlenceli ve genellikle yemekli olarak kutlanmaktadır.

Gelin indirme esnasında uygulanan adetlerden kapı önünde kırılan testiler, kapı önünde kırılan nar, gelin ve damadın başından buğday, şeker, mercimek gibi şeylerin dökülmesi evin ve evliliğin bereketini arttırmaya yöneliktir.

Geçiş dönemlerinin sonuncusu olan ölüm olayı etrafında da birçok âdet ve inanış oluşmuştur. Bu âdet ve inanışları ölüm öncesi, ölüm sırası ve ölüm sonrası aşamalarında görebilmekteyiz.

Ölümün ön belirtisi olarak kabul edilen olay ya da değişiklikler; hayvanlar, görülen rüyalar, doğa olayları ve hasta kişide görülen değişiklikler olmak üzere dört başlık altında toplanabilir.

Yörede yıkama ve kefenleme, İslami usullere göre yapılmaktadır. Ölünün yıkanması, abdest aldırılması, kefenlenmesi bu esaslara göre yapılan uygulamalardır.

Gömme ve mezarlıkta yapılan işlemler de tamamen İslâmî usullere göre yapılmaktadır. Ölünün taşınması, mezarlığa koyulması, gömülmesi ve Kur'an okunması İslâmî işlemler olarak dikkatimizi çekmektedir.

Ölen kişinin eşyalarının yıkanıp ihtiyaç sahiplerine verilmesi, dini bir işlem gibi görünmesine karşın bu işlemin altında ölümün evden uzaklaştırılması ve ölünün evden çıkması düşüncesi yatmaktadır. Ölenin yakınları, devir ile ölen yakınlarının dünyada yerine getiremediği İslâmî emirleri yerine getirmeye çalışırlar. Böylece geride kalanlar ölenin diğer dünyadaki durumunu kolaylaştırdıklarına ve rahat olmasını sağladıklarına inanırlar. Yörede; ölene ve yakınlarına büyük saygı gösterilmekte ve buna göre davranılmaktadır. Yas evinde yenilen yemekler ise sırasıyla yakın akraba ve arkadaşlar tarafından getirilmektedir.

Diyarbakır'da mezarlık ziyaretleri de önemsenen konular arasındadır. Perşembe günleri, bayram arifelerinde ve bayramlarda mezarlıklar ziyaret edilir. Okunan

dualarla ve dağıtılan şekerlerle ölenlerin ruhlarının daha rahat edeceğine inanılmaktadır.

Geçiş dönemlerinden sonra ele alınan; bayram, tören ve kutlamalar içerisinde özellikle askere uğurlama da eski türk kültürünün izlerine rastlayabiliriz. Askerin eline kına yakma ve davulla zurnayla onu askere uğurlamanın altında aslında kötü ruhların uzaklaştırılması düşüncesi yatmaktadır. Sünnet ve dini bayramlar genellikle İslam dininin gereğine göre yerine getirilmektedir.

Yatır ve ziyaretler Diyarbakır'da halk tarafından kutsal olarak görülmekte ve bunlardan yardım umulmaktadır. Yöredeki ziyaretlerden en bilinen ve medet umulanları: Hz. Süleyman, Aziz Mahmud Hz.'leri, Maliki Ejder, Hindi Baba ve Mardin yakınlarındaki Sultan Şeyhmus Hz.'dir.

İslâmiyet'ten önceki atalar kültünün bugün, bu ziyaret yerlerinde velî tipi olarak devam ettiğini söyleyebiliriz. İslâmiyet'ten önceki atalara kurban sunma ve onların üstün güçlerinden yardım dileme pratikleri İslâmiyet'ten sonra bazı ufak değişikliklerle velî kültü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diyarbakır'da nazarla ilgili inanışlar ise İslâmiyet kaynaklı olmasına rağmen, nazara karşı yapılan uygulamalar, büyük ölçüde dini gelenek içerisinde yer almayan büyüsel uygulamalardır.

Kaynak kişilerimizin çoğu, büyü'nün varlığına inanmakla birlikte büyü yapmanın günahların başında geldiğini düşünmekte ve büyü yapanlardan uzak durmaktadırlar.

Halk mutfağı ise insanların ekonomik güçleri ve yetişen tarım ürünlerine göre şekillenmiştir. Araştırma alanımızda kırmızı et tüketimi, özellikle de yapılan sulu yemeklerin içinde oldukça fazla olmaktadır. Yörede yazın taze sebzelerden yapılan yemekler, kışın ise yazdan hazırlanan kurutmalıklarla yapılmaktadır.

Hastalıkların sağaltılması konusunda günümüzde doktora başvurmanın yanı sıra, halk hekimliğinin içerisinde yer alan bitkisel tedavilere de sıklıkla başvurulduğu görülmektedir.

Diyarbakır anonim halk edebiyatı ürünleri açısından oldukça zengin bir şehirdir. Yeni ürünlerin yerine, özellikle eskiden oluşmuş ürünler halk arasında daha güçlü bir şekilde yayılarak aktarılmaya devam etmektedir.

Diyarbakır'da mani söyleme geleneği eskiden özellikle kadın sohbetleri ve şehriye gecelerinde vazgeçilmez eğlence unsuru olarak görülmüştür. Yeni yetişen nesilde bu gelenek görülmemekle birlikte, eski maniler hâla halk arasında okunmaktadır. Derlediğimiz manilerin hemen hemen tamamına yakınının sevda manileri olduğunu söyleyebiliriz.

Türküler açısından son derece zengin olan şehirde, özellikle Celal Güzelses türküleri dilden dile dolaşmaktadır. Günümüzde Bedri Ayseli, İbrahim Macit gibi sanatkarların da katkılarıyla eski türküler genç nesillere de aktarılabilmektedir. Türkü söyleme geleneği hem eski ürünlerin aktarımı hem de yeni örneklerin ortaya konulmasıyla canlı bir şekilde devam etmektedir. Diyarbakır ağzının özelliklerini yansıtan türkülerde, daha çok sevdalılar ve sevdiğinden ayrılmışların duyguları yer almaktadır.

Yörede ninni olarak bir tane ağıt ninniye rastlamakla birlikte, geri kalan ninnilerin geleneksel kültürümüzde, her yörede söylenen ninnilerle benzeştiğini söyleyebiliriz.

Yörede ağıtlar; özellikle ölümler üzerine yakılmakla birlikte, çalışmamızda bir tane de kına ağıtı derlenmiştir. Ağıt söyleme geleneği, günümüzde özellikle "deng bej" denilen evlerde devam etmektedir. Bu evlerde söylenen türküler Kürtçe ve çok uzun olmakla birlikte ağıt ezgileriyle dile getirilmektedir.

Derlenen tekerlemeler de ise D.bakır ağzının özelliklerini yansıtanlar, tercih edilerek aktarılmıştır.

Bilmece sorma geleneği ise insanların bir araya geldikleri akşam sohbetlerinde, çeşitli eğlence toplantılarında, iş ortamlarında sürdürülmektedir. Yöre insanı; bu türden toplantılarda, hem bilmece sorarak eğlenir hem de hoşça vakit geçirir.

Yörede kullanılan atasözleri, yöre insanının yaşam felsefesini, diğer bir deyişle dünya görüşünü anlatmaktadır.

Kullanılan deyimlerin ise birkaçı yöreye özgü iken, geri kalanları genel toplumumuzda kullanılan deyimlerdir.

Yöre insanı, karşılaştığı çeşitli durumlar karşısında insanlara minnetini; alkışlar, öfkesini ise kargışlar yoluyla dile getirmiştir. Yeminlerin de şehir de apayrı bir yeri vardır. Doğal konuşma esnasında inandırıcılığı arttırmak için yeminlere oldukça sık başvurulmaktadır.

Masal söyleme geleneği eskiden özellikle şehriye gecelerinde çok sık görülürmüş. Derlenen masallardan DMA-1 “Gül endamım Gül handanım” isimli masal, kaynak kişimiz Safiye Atak’ın şehriye gecelerinden aklında kalan bir masaldır.Günümüzde eskilerden hatırlanıp aktarılan masal sayısı çok olmamakla birlikte olanların çoğu da derlenip yayınlanmıştır. Masalları aktarırken, özellikle derlenmemiş masallardan olmasına özen göstermeye çalıştık.

Derlenen fıkraların bir kısmı hikayeli olup bir kısmı ise tek cümleden oluşmaktadır.

Derlenen efsaneler halk arasında en çok bilinen ve yaygın olarak anlatılanlardır. Bir kısmı olağanüstü varlıklarla ilgili, bir kısmı dinsel içeriğe sahip, bir kısmı ise tarihi efsaneler içerisinde yer almaktadır. Efsaneye çok yakın bir tür olan

memoratlar içinse; kişisel efsanelerdir diyebiliriz sanırım. Burada önemli olan, olayın birebir kişi tarafından yaşanması veya yaşayanın anlattığı ikinci bir kişi tarafından aktarılıyor olmasıdır. Memoratlarımızdan; biri kaynak kişimizin başından geçen; ikisi ise ikinci ağızdan dinlenen hikayelerdir.

Halk hikayesi olarak şehrin büyük çoğunluğunun bildiği ve anlattığı “Suzan Suzi” hikayesini türküsüyle birlikte derledik.

Yaptığımız bu çalışmayla Diyarbakır şehir merkezini esas alarak; geçiş dönemleri etrafında kümelenmiş uygulamaları, bayram, tören ve kutlamaları, halk inanışlarını, halk mutfağını, halk hekimliğini ve anonim halk edebiyatı ürünlerini ortaya koymaya çalıştık. Anonim halk edebiyatı ürünlerini verdikten sonra her bölümle ilgili kısa değerlendirmelere yer verdik. Geçiş dönemleriyle başlayan ilk bölümde geçmişle günümüz arasında bağlar kurarak, mukayese yapmaya çalıştık. Böylelikle geçmişten günümüze varolan geleneklerin ne kadarıyla varlığını koruduğunu saptamaya çalıştık. Kimi zaman da ele aldığımız konunun Anadolu’daki farklı veya benzer örneklerine değindik. Varolan tüm konuları inceleyip değerlendirirken kaynak kişileri esas aldık.

Çalışmamızda şehrin geçmişiyle ve bugünüyle oluşturduğu kültürel dokusunu, elimizden geldiğince anlatmayı ve gelecek kuşaklara aktarmayı amaçladık. Bu çalışmayı yaparken daha önceki çalışmalarıyla bize yol gösteren değerli araştırmacılara teşekkür ediyor ve yapmış olduğumuz çalışmanın, Türk halk kültürüne katkı sağlamasını umud ediyoruz.

Ekler Listesi

Ek 1: Kaynak kişiler.....	290
Ek 2: Fotoğraflar.....	294

Ekler

Ek 1. Kaynak kişiler

<u>Ad Soyad</u>	<u>Yaş</u>	<u>Eğ. Dur.</u>	<u>Meslek</u>	<u>Med. Dur.</u>	<u>Doğ. Yeri</u>	<u>Gör. Tar</u>
Ali Haydar Çavlı	72	Ortaokul	Tüccar	Dul	D.bakır	03.01.2010, 09.01.2010
Aygül Haspolat	43	Lise	Ev Hanımı	Evli	Tokat	19.02.2011
Ayten Çoban	54	İlkokul	Ev Hanımı	Evli	D.bakır	10.02.2010
Azize Garan	44	Ortaokul	Ev Hanımı	Bekar	D.bakır	15.05.2011
Esra Aksu	45	Lise	İş kadını	Evli	D.bakır	12.10.2010
Evin Akgün	20	Lise	İşçi	Bekar	D.bakır	19.06.2011
Fahri Dildeş	33	Üni.	Eczacı	Evli	D.bakır	10.07.2010
Gül Hamzaoğulları	50	Lise	Ev Hanımı	Evli	D.bakır	15. 10.2010 19.10.2010
Güler Çoban	54	Ortaokul	Ev Hanımı	Bekar	D.bakır	21.10. 2010
Hatice Gökaydın	55	Ortaokul	Emekli	Dul	Sinop	10.06.2011
Hatice Örucü	38	Ünv.	Muhasebeci	Bekar	D.bakır	15.05 2011
Hilal Garan	50	Üni.	Öğretmen	Evli	D.bakır	10.06.2011
İclal Çoban	58	Lise	Emekli	Evli	D.bakır	08.10.2010

Kadriye Bayrı	80	Okuryazar değil	Ev Hanımı	Dul	D.bakır	10.02.2010
Kenan Aksu	50	Lise	Kuyumcu	Evli	D.bakır	12.10.2010
Kenan Haspolat	55	Üni.	Doktor	Evli	D.bakır	19.02.2011
K Özhal	59	Üni.	Emekli Öğrt.	Evli	D.bakır	28.11.2010, 02.12.2010, 08.12.2010
Mehmet Ali Taş	60	Üni.	Doktor	Evli	D.bakır	12.10.2010
Mekiye Şimşek	40	Ortaokul	Ev Hanımı	Evli	D.bakır	18.06.2011
Meral Büyüктаş	30	Üni.	Öğretmen	Bekar	Mardin	24.10.2010
Meral Dildeş	50	Lise	Ev Hanımı	Evli	D.bakır	28.03.2010
Meral Hamzaoğulları	58	Üni.	Öğrt.	Evli	Dbakır	02.02.2010
Methiye Özeren	50	Ortaokul	Ev Hanımı	Evli	D.bakır	22.02.2010
Mevlüt Mergen	65	Lise	Gazeteci	Evli	D.bakır	03.06.2011
Musa Tutka	64	İlkokul	Tüccar	Evli	D.bakır	16.12.2009
Naci Hamzaoğulları	60	Üni.	Emekli Mdr.	Evli	D.bakır	20.10.2010
Necla Dodanlı	65	Lise	Ev Hanımı	Evli	D.bakır	08.07.2010
Neval Coşkun	28	Üni.	Bankacı	Evli	D.bakır	22.04.2010
Nükhet Telli	73	İlkokul	Ev Hanımı	Dul	D.bakır	22.02.2010

Nurcan Karatoprak	42	Ortaokul	Ev Hanımı	Evli	D.bakır	10.02.2010
Özden Özhal	50	Üni.	Emekli Öğrt.	Evli	Ankara	10.09.2010
Perihan Ezer	45	Ortaokul	Ev Hanımı	Evli	D.bakır	21.10.2010
Rahime Karakaş	74	İlkokul	Ev Hanımı	Evli	D.bakır	10.02.2010
Reyyan Dildeş	27	Üni.	Diş Hekimi	Evli	D.bakır	15.06.2011
Sabahat Baysal	52	Ortaokul	Ev Hanımı	Evli	D.bakır	19.10.2010
Safiye Atak	70	İlkokul	Ev Hanımı	Evli	D.bakır	15.01.2010, 24.01.2010
Samiye Budak	47	Lise	Ev Hanımı	Evli	Ş.urfa	24.02.2010
Şelale Aksu	43	Lise	Ev Hanımı	Evli	D.bakır	22.02.2010
Serdar Hamzaoğulları	30	Üni	Mühendis	Bekar	D.bakır	11.10.2010
Seval Arslan	30	Üni.	Diş Hekimi	Evli	Trabzon	22.04.2010
Sevim Piranoğlu	75	Ortaokul	Ev Hanımı	Dul	D.bakır	02.10.2010
Sevim Yıldız	55	İlkokul	Ev Hanımı	Evli	Mardin	10.06.2010
Sibel Yağmur	30	Üni.	Öğretmen	Evli	D.bakır	09.10.2010
Y. Yıldızoğlu	32	Üni.	Bankacı	Evli	D.bakır	05.11.2010
Y.Kenan Örucü	75	Ortaokul	Emekli	Evli	D.bakır	05.02.2010

Yaşar Karatoprak 65 İlkokul Ev Hanımı Evli D.bakır 10.10.2010,
19.10.2010,
21.10.2010

Ek 2. Fotoğraflar

Kullandığımız fotoğraflardan ilk 11 tanesi ve 19. 21. 23. 24. 25. 26 ve 27. fotoğraflar Prof. Dr. Kenan Haspolat'ın arşivinden kendisinin izniyle kullanılmıştır.

Fotoğraf 1: Diyarbakir surları ve genel görünüş

Fotoğraf 2: Surların planı

Fotoğraf 3: Hasanpaşa Hanı

Fotoğraf 4: Deliller Hanı

Fotoğraf 5: Çift Kapı

Fotoğraf 6: Dağ Kapı

Fotoğraf 7: Saray Kapı

Fotoğraf 8: Mardin Kapı

Fotoğraf 9: On Gözlü Köprü.

Fotoğraf 10: Gazi Köşkü

Fotoğraf 11: Hamile kadın

Fotoğraf 12: Loğusa ve yeni doğmuş bebek

Fotoğraf 13: Kırklama

Fotoğraf 14: İsteme sonrası edilen dua

Fotoğraf 15: Nişan

Fotoğraf 16: Kına

Fotoğraf 17: Düğün

Fotoğraf 18: Diyarbakır mezarlığı

Fotoğraf 19: Sünnet

Fotoğraf 20: Hz. Süleyman Cami

Fotoğraf 21: Nazar için Üzerlik

Fotoğraf 22: Diyarbakir Lebni Çorbası

Fotoğraf 23: Diyarbakir İçliköftesi

Fotoğraf 24: Diyarbakir Gueci

Fotoğraf 25: Sumaklı, etli dolma

Fotoğraf 26: Kurutmalık sebzeler

Kaynakça

- Abdülkadiroğlu, A. (1997). *Türk halk edebiyatı ve folklor yazıları*. Ankara: Anıl Matbaa ve Cilt Evi.
- Acıpayamlı, O. (1974). *Türkiye’de doğumla ilgili adet ve inançların etnolojik etüdü*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Acıpayamlı, O. (1989). Türkiye folklorunda halk hekimliğinin morfolojik ve fonksiyonel yönden incelenmesi, *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Acıpayamlı, Orhan (1992). Türk kültüründe ad koyma folklorunun morfolojik ve fonksiyonel yönlerden incelenmesi, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV Cilt (Gelenek-Görenek-İnançlar)*. Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akgün, E. (2011). Yaşı 20, Diyarbakır, lise, işçiyle Senem Garan’ın 19.06.2011’de Diyarbakır’daki görüşmesi.
- Aksu, E. (2010). Yaşı 45, Diyarbakır, lise, iş kadınıyla Senem Garan’ın 12.10.2010’da Diyarbakır’daki görüşmesi.
- Aksu, K. (2010). Yaşı 50, Diyarbakır, lise, kuyumcuyla Senem Garan’ın 12.10.2010’da, Diyarbakır’daki görüşmesi.
- Aksu, Ş. (2010). Yaşı 43, Diyarbakır, lise, ev hanımıyla Senem Garan’ın 22.02.2010’da, Diyarbakır’daki görüşmesi.
- Albayrak, N. (2004). *Ansiklopedik halk edebiyatı terimler sözlüğü*. İstanbul:L&M Yayınları.

- Arslan, S. (2010). Yaşı 30, Diyarbakır, diş hekimiyle Senem Garan'ın 15.01.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Artun, E. (2000). *Adana halk kültürü araştırmaları I*. Adana: Adana Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Artun, E. (2002). *Dini- Tasavvufi halk edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Artun, E. (2004). *Türk halk edebiyatına giriş*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Artun, E. (2008). *Türk halkbilimi* (4. Baskı). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Artun, E. (1998). Tekirdağ halk kültüründe geçiş dönemleri doğum- evlenme- ölüm. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9-10.
- Aslan, E. (2003). *Halk bilimi araştırmaları*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Aslan, E. (2008). *Türk halk edebiyatı*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Atak, S. (2010a). Yaşı 70, Diyarbakır, ilkokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 15.01.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Atak, S. (2010b). Yaşı 70, Diyarbakır, ilkokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 24.01.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Avcı, A. H. (1988). *Halkbilim araştırmaları I*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Avcı, A. H. (1998). Ağıt geleneği ve ağıtlar, *Folklor/Edebiyat*, Cilt 1, Sayı:4, ss. 95- 98.

- Balin, R. (1963). *Diyarbakır*. İstanbul: Kısmet Kitabevi. Baştañçelik, A. (1998). *Adana halk kültüründe geçiş dönemleri ; doğum-evlenme-ölüm*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Bayrı, K. (2010). Yaşı 80, Diyarbakır, okur yazar olmayan, ev hanımıyla Senem Garan'ın 10.02.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Bekki, S. (1996). Türk mitolojisinde kurban. *Akademik Araştırmalar, Yıl I, Sayı: 3, Kış 1996*.
- Beysanoğlu, Ş. (1946). *Diyarbakır Folklorü*. Diyarbakır: Diyarbakır Matbaası.
- Beysanoğlu, Ş. (1963). *Kısaltılmış Diyarbakır tarihi ve abideleri*. İstanbul.
- Beysanoğlu, Ş. (1966). *Diyarbakır ağzı*. Ankara: Diyarbakır Halkevi Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş. (1981). Diyarbakır ve çevresinde halk hekimliğinde yatırlar. *Türk Folklor Araştırmaları, Sayı:2*.
- Beysanoğlu, Ş. (2003). *Anıtları ve kitabeleri İle Diyarbakır tarihi Akkoyunlular'dan Cumhuriyet'e kadar, Cilt: 1-2*. Ankara: Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş. (1992). *Kültürümüzde Diyarbakır*. Ankara: San Matbaası.
- Boratav, P. N. (1973). *100 soruda Türk folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (1982). *Folklor ve edebiyat I-II*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Boratav, P. N. (1984). *100 soruda Türk folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (1988). *Halk hikayeleri ve halk hikayeciliği*. İstanbul: Adam Yayınları.

Boratav, P. N. (2003). *Türk halk bilimi II, 100 soruda Türk folkloru*. İstanbul: K Kitaplığı.

Büyüктаş, M. (2010). Yaşı 30, Mardin, öğretmenle Senem Garan'ın 24.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Coşkun, N. (2010). Yaşı 28, Diyarbakır, bankacıyla Senem Garan'ın 22.04.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Çavlı ,A. H.(2010b). Yaşı 72, Diyarbakır, ortaokul, tüccarla Senem Garan'ın 09.01.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Çavlı, A. H.(2010a).Yaşı 72, Diyarbakır, ortaokul, tüccarla Senem Garan'ın 03.01.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Çoban, A.(2010). Yaşı 54, Diyarbakır, ilkokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 10.02.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Çoban, G. (2010). Yaşı 54, Diyarbakır, ortaokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 21.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Çoban, İ. (2010). Yaşı 58, Diyarbakır, lise , emekliyle Senem Garan'ın 08.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk halk kültüründe memaratlar ve halk inançları*. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk dünyası ortak atasözleri sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Bakanlığı Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2008). *Halk bilimin kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Çobanoğlu, Ö. (2010). Türk Olgusu Bağlamında “Türkü” ve “Şarkı”. *Türk Yurdu Dergisi, Ocak 2010, s: 46-50.*

Çopuroğlu, C. (2000). Fırat Havzası evlilik kültürü 1: Düğün Öncesi. *Fırat Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü C:10, S: 2, s: 163-193.*

Çoruhlu, Y. (2010). *Türk mitolojisinin ana hatları* (3. Baskı) İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Çotuksöken, Y. (1992). *Atasözlerimiz*. İstanbul: Özgül Yayınları.

Değer M. ve Beysanoğlu Ş. (1992). *Diyarbakır’da halk hekimliği*. Ankara: San Matbaası.

Değer, M. (1990). Diyarbakır yöresi tören yemekleri. *Üçüncü milletlerarası yemek kongresi, 7-12 Eylül, s.119-122.*

Demirtaş, A. (2007). *İslam fethine kadar Diyarbakır*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ:Fırat Üniversitesi.

Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*, Ankara:

Dilçin, C. (1983). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.

Dilçin, D. (2000). *Edebiyatımızda atasözleri 1* (2. Baskı). Ankara: TDK Yayınları.

Dildeş, F.(2010). Yaşı 33, Eczacıyla Senem Garan’ın 10.07.2010’da, Diyarbakır’daki görüşmesi.

Dildeş, M. (2010a). Yaşı 50, Diyarbakır, lise, ev hanımıyla Senem Garan'ın 28.03.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Dildeş, M. (2010b). Yaşı 50, Diyarbakır, lise, ev hanımıyla Senem Garan'ın 18.05.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Dildeş, R. (2011). Yaşı 27, Diyarbakır, diş hekimiyle Senem Garan'ın 15.06.2011'de, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Dizdaroğlu, H. (1969). *Halk şiirinde türler*. Ankara.

Dodanlı, N. (2010). Yaşı 65, Diyarbakır, lise, ev hanımıyla Senem Garan'ın 02.07.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Elçin, Ş. (1986). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Elçin, Ş. (1990). *Türkiye Türkçesinde ağıtlar*, Ankara.

Er Uğuzman, T. (2000). Evlenme olgusu ile ilgili algılamaların sözlü Türk halk kültürüne yansması. *Folklor/edebiyat, Cilt: 6, S.22, ss.269- 275*.

Erdentuğ, N. (1977). *Sosyal adet ve gelenekler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Erginer, G. (1997). *Kurbanın kökenleri ve Anadolu'da kanlı kurban ritüelleri*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.

Ersoy, Y. (2002). Türk mutfak kültürü. *Türkler*, Cilt: 4. Ankara: Yeni Türkiye

Erşahin, İ. (2005). *Halk kültürü ve edebiyatı sözlüğü*. İstanbul: Ötüken

Ezer, P. (2010). Yaşı 43, Diyarbakır, ortaokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 21.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Garan, A.(2011). Yaşı 44, Diyarbakır, ortaokulokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 15.05.2011'de, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Garan, H. (2010). Yaşı 50, Diyarbakır, öğretmenle Senem Garan'ın 21.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Gökaydın, H. (2011). Yaşı 55, Sinop, ortaokul, emekliyle Senem Garan'ın 10.06.2011'de, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Gökyay, O. Ş. (2006). *Dedem Korkud'un Kitabı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Günay, U. (1999). *Türkiye'de aşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi* (3. Basım). Ankara: Burak Matbaacılık.

Güney, E. C. (1971). *Folklor ve halk edebiyatı* (1. Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Güvenç, A. Ö. (2009). Kırk sayısının halk edebiyatı ürünlerinde kullanımı üzerine bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41, ss:95*.

Güzelbey, C. C. (1981). Gaziantep'te doğum ve çocuğa ilişkin eski töre ve inançlar. *Türk Folklor Araştırmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Hamzaoğulları, G. (2010a). Yaşı 50, Diyarbakır, lise , ev hanımıyla Senem Garan'ın 15.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Hamzaoğulları, G. (2010b). Yaşı 50, Diyarbakır, lise , ev hanımıyla Senem Garan'ın 19.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Hamzaoğulları, M. (2010). Yaşı 58, Diyarbakır, öğretmenle Senem Garan'ın 02.02.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Hamzaoğulları, N. (2010). Yaşı 60, Diyarbakır, emekli müdürle, Senem Garan'ın 20.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Hamzaoğulları, S. (2010). Yaşı 30, mühendisle Senem Garan'ın 15.01.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Haspolat, A. (2011a). Yaşı 43, Tokat-Turhal, lise, ev hanımıyla Senem Garan'ın 19.02.2011'de, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Haspolat, A. (2011b). Yaşı 43, Tokat-Turhal, lise, ev hanımıyla Senem Garan'ın 28.02.2011'de, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Haspolat, K. (2011). Yaşı 55, Diyarbakır, doktorla Senem Garan'ın 19.02.2011'de, Diyarbakır'daki görüşmesi.

İnan, A. (1987). *Al ruhu hakkında makaleler ve incelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnan, A. (1995), *Tarihte ve bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karacadağ Kalkınma Ajansı (2010), 2010 Yılı Önbölgesel Gelişme Planı.

Karakaş, A. (2005). *Feke halk kültürü*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.

Karakaş, R. (2010). Yaşı 74, Diyarbakır, ilkokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 10.02.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Karatoprak, N. (2010a). Yaşı 42, Diyarbakır, ortaokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 10.02.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Karatoprak, N. (2010b). Yaşı 42, Diyarbakır, ortaokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 21.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Karatoprak, Y. (2010a). Yaşı 65, Diyarbakır, ilkokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 10.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Karatoprak, Y. (2010b). Yaşı 65, Diyarbakır, ilkokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 19.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Karatoprak, Y. (2010c). Yaşı 65, Diyarbakır, ilkokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 21.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Korkusuz, Ş. (2007). *Eski Diyarbekir'de gündelik hayat*. İstanbul: Kent Yayınları

Köprülü, M. F. (1981). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kudret, C. (1980). *Örneklerle Edebiyat Bilgileri*. İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi.

Kültür ve Sanat Dergisi (1995). *"Diyarbakır Özel Sayısı"* Türkiye İş Bankası.

Mahmud el-Kaşgari (2007). *"Divanü Lugati't Türk"*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

Mergen, M. (2011). *Bibi'nin Diyarbekir feryadı* (2. Baskı). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Basımevi.

Mergen, M. (2011). Yaşı 65, Diyarbakır, lise, gazeteciyle Senem Garan'ın 03.06.2011'de, Diyarbakır'daki görüşmesi.

- Ocak, A. Y. (2007). Hızır- İlyas kültü (1. Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ögel, B. (1982). Türk mutfağını gelişmesi ve Türk tarihi gelenekleri. *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Ankara Üniv. Basımevi.
- Örnek, S. V. (1971). *Anadolu folklorunda ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Örnek, S. V. (1981). Sivas ve çevresinde hayatın çeşitli safhalarıyla ilgili batıl inançların ve büyüsel işlemlerin etnolojik tetkiki. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 174, ss.25-34.
- Örnek, S. V. (1988). *100 soruda ilkelerde din, büyü, sanat, efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Örnek, S. V. (1995). *Türk Halkbilimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk halkbilimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örücü, H. (2011). Yaşı 38, Diyarbakır, muhasebeciyle Senem Garan'ın 15.05.2011'de, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Örücü, Y. K. (2010a). Yaşı 75, Diyarbakır, ortaokul, emekliyle Senem Garan'ın 05.02.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Özder, M. A. (1967). Doğum ve çocuk üstüne gelenek ve inançlar. *Türk Folklor Araştırmaları*, C.10, S. 213, ss. 4390.
- Özeren, M. (2010). Yaşı 50, Diyarbakır, ortaokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 22.02.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Özgenç, E. (1984). *Her yönüyle Diyarbakır*. İstanbul: Alba Yayın ve Matbaacılık

- Özhal, K. (2010a). Yaşı 59, Diyarbakır, emekli öğretmenle Senem Garan'ın 28.11.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Özhal, K. (2010b). Yaşı 59, Diyarbakır, emekli öğretmenle Senem Garan'ın 02.12.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Özhal, K. (2010c). Yaşı 59, Diyarbakır, emekli öğretmenle Senem Garan'ın 08.12.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Özhal, Ö. (2010). Yaşı 50, Diyarbakır, öğretmenle Senem Garan'ın 10.09.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Piranoğlu, S. (2010). Yaşı 75, Diyarbakır, ortaokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 02.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu Türk efsanelerinde taş kesilme motifi ve bu efsanelerin tip katoloğu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Sakaoğlu, S. (1999). *Masal araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sami, K. (2007). Diyarbakır'da geleneksel konut: sosyal yaşam bağlamında mekân ve kültürel etkileşim. *SBARD, Sayı: 9, ss. 63-79*.
- Sözer, A. N. (1969). *Diyarbakır havzası*. Ankara: İş Matbaacılık.
- Şahinalp, M. S. (2005). *Şanlıurfa şehrinin kuruluş ve gelişmesi*. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Şimşek, M. (2011). Yaşı 40, Diyarbakır, ortaokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 18.06.2011'de, Diyarbakır'daki görüşmesi.

- Tas, H. (1994). Erzurum'da dogum ve çocukla ilgili eski adet ve inançlar. *Türk Halk Kültüründen Derlemeler*, s. 187–214.
- Taş, K. Z. (2009). *Tarih ışığında Güneydoğu ve Diyarbakır*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Taş, M. A. (2010). Yaşı 60, Diyarbakır, doktorla Senem Garan'ın 12.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Telli, N. (2010). Yaşı 73, Diyarbakır, ilkokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 22.02.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Tutka, M. (2009). Yaşı 64, Diyarbakır, ilkokul, tüccarla Senem Garan'ın 16.12.2009'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Türksoy, T. (2007): *Demir çağında Diyarbakır bölgesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Ün.
- Uygur, K. (2008). Midyat halk kültürü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Yağmur, S. (2010). Yaşı 30, Diyarbakır, öğretmenle Senem Garan'ın 09.10.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.
- Yalçın, O. (1989). *Diyarbakır*. İstanbul: Özyürek Yayınevi.
- Yeşua, M. (1958). *Vakayi'name*. (Çeviren: Mualla Yanmaz). İstanbul: Şehir Matbaası.
- Yıldız, S. (2010). Yaşı 55, Diyarbakır, ilkokul, ev hanımıyla Senem Garan'ın 10.06.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

Yıldızoğlu, Y. (2010). Yaşı 32, Diyarbakır, bankacıyla Senem Garan'ın 05.11.2010'da, Diyarbakır'daki görüşmesi.

<http://diyarbakir.meb.gov.tr/mods.php?go=okul> (Erişim tarihi: 10.06.2011).

<http://guneydoguanadolu.bolgesi.com/diyarbakir-ekonomik-durumu> (Erişim tarihi: 11.06.2011).

http://www.diyarbakir.adalet.gov.tr/sosyal_durum.html (Erişim tarihi: 11.06.2011)

http://www.diyarbakir.adalet.gov.tr/sosyal_yapisi.html (Erişim tarihi: 11.06.2011).

http://www.investdiyarbakir.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=189&Itemid=133&lang=tr (Erişim tarihi: 12.06.2010).